

**Nemzeti
évfordulóink
2007**

Budapest, 2006

A szerkesztőbizottság tagjai:

Beke László, az MTA Művészettörténeti Intézetének igazgatója
Gazda István, a Magyar Tudománytörténeti Intézet igazgatója
Szász Zoltán, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa
Szőrényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Basics Beatrix*

Ipar- és technikátörténeti szakértő: *Sipka László*

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:

Budapesti Történeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum,
KSH Könyvtár és Levéltár, Kodály Emlékmúzeum és Archívum,
Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum,
Magyar Távírási Iroda, Magyar Testnevelési és Sportmúzeum, Magyar Tudománytörténeti
Intézet, Magyar Természettudományi Múzeum,
Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet Bartók Archívum,
Országos Műszaki Múzeum Öntöde Múzeum Archívuma, Országos Színháztörténeti Múzeum
és Intézet, Petőfi Irodalmi Múzeum, Szegedi Egyetemi Könyvtár.
A Kodály-életrajz képeit Kodály Zoltánné és Vásárhelyi Gábor szíves engedélyével közöljük.

Borítóképek: Batthyány Lajos – Barabás Miklós olajfestménye, 1848.

Magyar Nemzeti Múzeum,

Batthyány Lajos átirata Buda városához, 1848. június 23.

Budapesti Történeti Múzeum

© Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2006

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

BALASSI BÁLINT MAGYAR KULTURÁLIS INTÉZET

Országos Széchényi Könyvtár

Előszó

10 év politikai közszereplés, 6 hónap miniszterelnökség, 9 hónap fogság. Egy élet gyors mérlege. Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke mindössze 42 éves volt, amikor 1849-ben mártírhalált halt.

Miért nem volt és miért nincs még most sem Batthyáynak igazi kultusza? Az első felelős magyar miniszterelnök személyét és emlékét halála pillanatától kezdve politikai megfontolások igyekeztek elfeledtetni, háttérbe szorítani vagy a napi aktualitások céljaira felhasználni. Az utókor Batthyány helyett többnyire az általa összeállított kormány három másik emblematikus alakjában, Deák Ferencben, Széchenyi Istvánban és Kossuth Lajosban találta meg a maga öngazolását. Batthyányt sokkal inkább tekintették, tekintjük az aradi vértanúkhöz kapcsolódó mártírnak, mint az első alkotmányos magyar kormány miniszterelnökének. Talán azért van ez, mert a politikájában megfontolt Batthyány egyes érzéseket váltott ki kortársaiból: abba a furcsa helyzetbe került, hogy a kiegyezés hívei túl radikálisnak, a függetlenség-pártiak pedig túl engedékenynek tartották.

Kultuszának kerékkötője volt Batthyány személyisége is. Liberálisan gondolkodott, de arisztokrata volt, és így nehezen megközelíthető. Soha nem kereste a népszerűséget, nem vette körül lelkes hívek tábora. Akik ismerték, tekintélyt és tiszteletet parancsoló embernek tartották. Éles szeműnek, aki elsőként látta meg Kossuthban a politikai tehetséget. Bölcsnek és előrelátónak, aki szakértelemmel bábáskodott modern alkotmányunk megszületésénél. És önfeláldozónak, hiszen elveiért az életét adta.

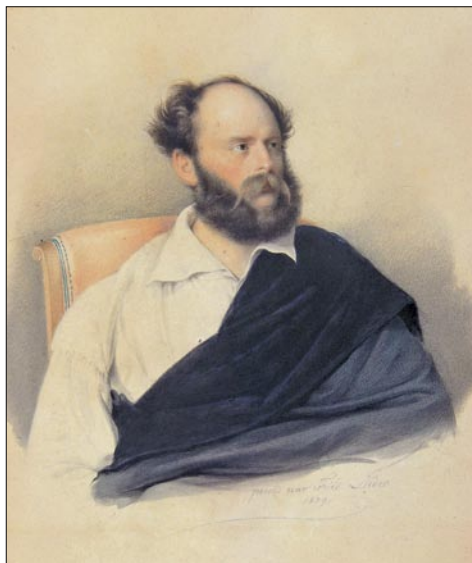
A történettudomány már megtette a maga kötelességét, amikor az utóbbi 25 évben számos könyvben és kiadványban leszögezte: Batthyány kétséget kizáróan főszereplő volt abban, hogy a 19. század második felének Magyarország elindult az alkotmányos berendezkedés útján. 2007-ben, a Batthyány-émlékévben most rajtunk, mindennapi embereken a sor. Közösen tisztelgjünk egy olyan ember emléke előtt, aki nemcsak politikus volt, hanem annál jóval több: államférfi.

Dr. Hiller István
oktatási és kulturális miniszter

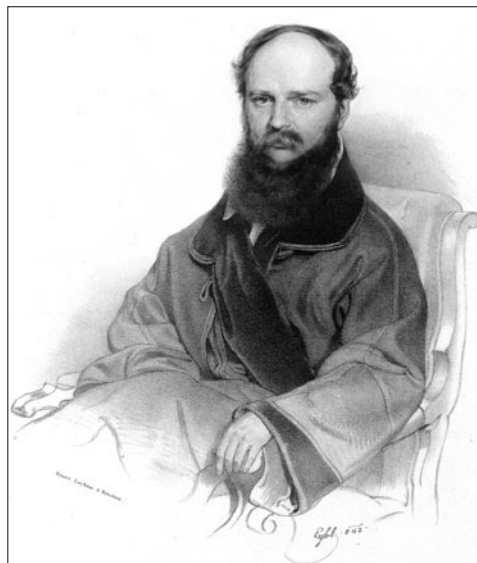

Batthyány Lajos gróf

(Pozsony, 1807. február 10.–Pest, 1849. október 6.)

Batthyány Lajos – Akvarell,
Lieder Frigyes (1780–1859). MNM

Batthyány Lajos – Litográfia, 1842.
Franz Eybl (1806–1880). MNM

Magyarország első felelős miniszterelnöke nagy múltú, vagyonos mágnáscsaládban született. A család nemességét még a honfoglalás korára vezette vissza, grófi címüket 1630-ban szerezték, hatalmuk csúcsára a 18. században jutottak. Batthyány Lajos 1751-ben Magyarország nádora (a király utáni legmagasabb közjogi méltósága) lett. A család egyik ága 1764-ben hercegi rangot szerzett. Batthyány Lajos a grófi ágból származott. Atyja, József, hatalmas birtokain gazdálkodott. Anyja, a köznemesi származású Skerlecz Borbála röviddel második gyermekük, az 1807. február 10-én született Lajos világra jötté után különvált férjétől, s a kicsinyekkel Bécsbe költözött. 1812-ben, apja halála után, Lajos, az ötéves gyermek, hatalmas vagyont örökölt. A pazarló-fényűző életet élni kezdő özvegy azonban megkaparintotta az örökséget, fiát pedig egy bécsi nevelőintézetbe adta – a gyermek sokáig szinte árvaként nevelődött, természete dacossá, nehezen kezelhetővé vált. Az intézeti évek után Batthyány jogot tanult, a zágrábi jogakadémián szerzett diplomát. 1826-ban a katonatiszti pályát választotta. Négy évig Itáliában egy huszárezrednél szolgált, élte a könnyelmű katonatisztek életét, s örökségére várva hatalmas adósságokat halmozott fel. Anyjával hosszas jogi küzdelmet folytatott vagyona visszaszerzéséért, amelyet nagykorúságával, 1831-re sikerült végre elérnie. Hogy gazdaságát talpra állítsa, leszerelt a hadseregből, és hazaköltözött Vas megyei birtokára, Ikervárra. Ekkor kezdett ismerkedni Magyarországgal és a magyar nyelvvel. Birtokait korszerűsítette, 1839-ben cukorgyárat alapított.

1835-ben megnősült. A kortársak szerint felesége, Zichy Antónia grófnő ösztönözte arra, hogy kapcsolódjék be a politikai életbe. Sógornője, Zichy Karolina grófné, Károlyi György felesége, ugyancsak a reformmozgalom pártolója volt. Szalonjaik Pesten, Pozsonyban, Ikervárott a korabeli társadalmi és politikai élet középpontjai voltak.

Batthyány Lajos az 1839–40-es pozsonyi országgyűlésen kapcsolódott be a politikai életbe, s mindjárt vezető szerephez jutott: ő lett az ekkor szerveződő felső táblai (főrendi) ellenzék vezetője. Határozott reformprogramot fogalmazott e csoportosulás számára, az ő kezdeményezésére indították meg 1840-ben a főrendi tábla gyorsírással készült naplóját.

Batthyány Lajos – Litográfia, 1848.
Barabás Miklós (1810–1848). MNM

A Batthyány-kormány csoportképe – Rézmetszet,
1848. Weber Henrik–Tyroler József. MNM

Batthyány ekkor egyetértett Széchenyi Istvánnal abban, hogy az arisztokráciát, a főnemeseket illeti meg a reformmozgalom vezetése, ám programja inkább a köznemesség határozottabb ellenzékiiségéhez állt közel. Így lesz érthető, hogy az 1841-től kibontakozó Széchenyi–Kossuth vitában nehezen találta meg saját politikai pozícióját. Az Iparegyesület elnökeként és más gazdasági egyesületek vezetőjeként került kapcsolatba Kossuth Lajossal, akivel 1843-tól kezdve szoros együttműködésben politizált.

Az 1843–44-es országgyűlésen Batthyány már nem csupán a felső táblai, hanem az egész országgyűlési ellenzék nagy tekintélyű vezetője. Mintegy kétszáz felszólalását rögzítik a főrendi naplók. Kifejtette nézeteit a vallásszabadság, a börtönviszonyok, a városok politikai életének reformja tárgy körében. Élesen bírálta a bécsi kormányzat abszolutista bel- és külpolitikáját.

Az országgyűlés bezárása után Batthyány Pestre költözött. Aktív szerepet vállalt az újabb gazdasági egyesületek irányításában, részt vett a Védegylet szervezésében (amelynek elnöke távoli rokona, Batthyány Kázmér gróf lett). 1846-tól pedig energiáit az ellenzéki erők egységesítése, egy párt szervezése, programjának kidolgozására fordította. A szervező munka eredménnyel járt: 1847. március 15-én létrejött az Ellenzéki Párt. A párt elnöke Batthyány Lajos lett.

Az 1847 végén megnyíló utolsó rendi országgyűlésen Batthyány Lajos vezette a főrendi tábla kisebbségi és Kossuth Lajos az alsó tábla többségi ellenzékét. Kossuth Pest megyei követté választásában Batthyány támogatásának döntő szerepe volt. Az országgyűlés során már végül is megdőlt a magyar ellenzék és a bécsi kormány ellentéte. Az erőviszonyok azonban kiegyenlítettek voltak, és azokat csak az európai forradalmi hullám változtatta meg.

Az európai, közelebről a bécsi és a pesti forradalmak nyomán a birodalmi kormány engedett a reformköveteléseknek. Batthyány Lajost, mint az Ellenzéki Párt elnökét, 1848. március 17-én miniszterelnökké nevezték ki. Első feladata az átalakulás törvényeinek kidolgozása és az utolsó rendi országgyűlésen történő elfogadtatása volt. Kormányja, az első független, felelős magyar minisztérium, a vonatkozó törvények hatálybalépése után, április 11-én kezdte meg működését.

Batthyányra és kormányára várt a törvények hatálybaléptetése, az új állami és társadalmi rendszer kiépítése, az 1848-as rendszerváltás megvalósítása, majd a vívmányok megvédelmezése. Kezelnit kellett a jobbágyfelszabadítás nyomán támadt parasztmozgalmakat, választ vártak a

A Batthyány vezette magyar küldöttség csoportképe – Litográfia, 1848. Matthias Kern. BTM

Batthyány Lajos elfogatása – Olajnyomat, 19. század. Ismeretlen művész. BTM

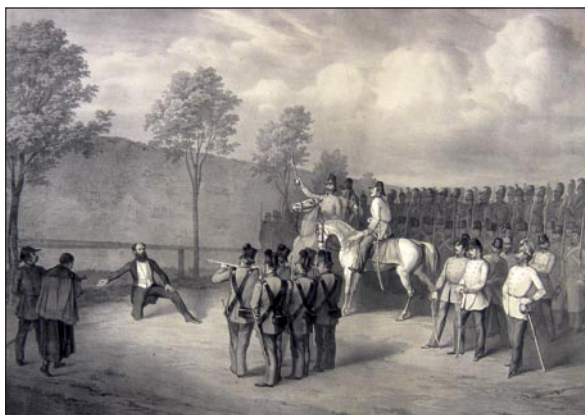
nemzetiségi követelések, külpolitikai támogatásra volt szükség, s közben üres volt az államkassa, és alig volt az országban katonaság. A jobboldalon a magyar konzervatívok válsághelyzetre vártak, a baloldalon a radikálisok – a nemzetközi politikai és a hazai társadalmi helyzetet figyelmen kívül hagyva – megvalósíthatatlan követelésekkel léptek fel. A rendkívül nehéz feltételek között Batthyány helytállt, sőt kortársai fölé magasodott. Allhatatossága, erkölcsi rendületlensége, szilárd meggyőződése és elhűsége, szervezőképessége, kitartása, rangjából fakadó és a reformkorban szerzett tekintélye, politikai érzéke, külpolitikai tájékozottsága emelte a legnagyobb magyar államférfiak sorába. Az Európában 1848 márciusában hatalomra kerültek között az ő kormánya volt az, amely a leghosszabb ideig, több mint fél éven át hivatalban maradt.

A kül- és belpolitikai helyzet egyaránt a fegyveres erő szervezését tette a legfontosabb feladattá. Batthyány elérte, hogy a Magyarországon állomásozó császári-királyi seregrészeket a magyar kormány alá rendeljék, megpróbálta hazahozni a korábban Magyarországon sorozott katonaságot. Létrehozta az új törvények által előírt, belbiztonságra ügyelő nemzetőrséget. Májusban önálló magyar haderő, a toborzással kiállítandó honvédség szervezésébe fogott. Közben a már felséjő konfliktusokat próbálta elhárítani. Többször tárgyalt Bécsben, Innsbruckban az udvarral, a bécsi kormánnyal és Jelacissal is. Hasztalan: az ellenforradalom erői csak a kedvező alkalomra vártak, hogy a márciusi vívmányokat – és az azokat védő Batthyány-kormányt – elsöpörjék.

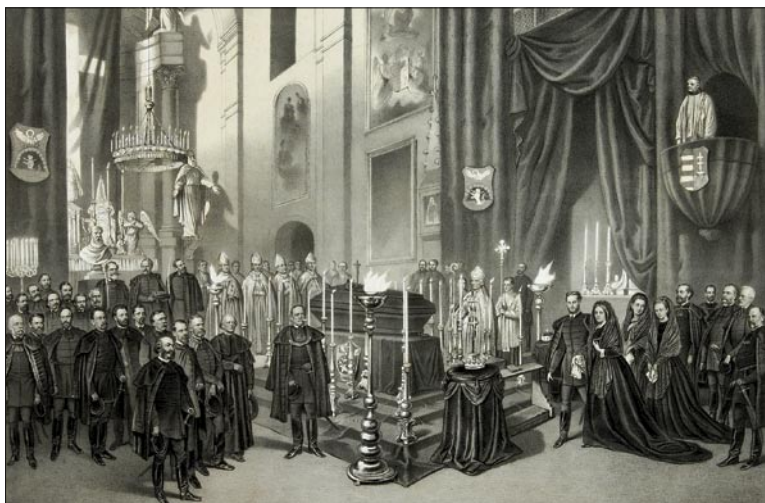
A bizonyosra remélt, majd szeptember 11-én Horvátország felől be is következett fegyveres támadás elhárítására Batthyány megtett minden erőfeszítést. Szervező munkájának köszönhető, hogy a régi seregekből, nemzetőrökből, honvédekből egybegyűjtött fegyveres erő szeptember 29-én megállította a horvát támadást Pákozdnál.

Bécsben ekkorra már elhatározták Batthyány eltávolítását. A miniszterelnök még megpróbált kompromisszumot keresni, új kormánylistát állított össze – ajánlatát azonban nem fogadták el, október 2-án végérvényesen lemondatták.

Batthyány képviselőként továbbra is részt vett az országgyűlés munkájában. Indítványára a parlament 1849. január lelegején küldöttséget menesztett az újabb támadó sereget vezető Windischgrätzhez, hogy szándékait kipuhatolja. Batthyányt, aki a küldöttségnek tagja volt, Windischgrätz fogadni sem volt hajlandó, a többiektől pedig feltétlen alávetést követelt. A Pestre visszatérő Batthyányt január 8-án letartóztatták, és hadbíróság elé állították. Pedig Batthyány a

Batthyány Lajos kivégzése – Litográfia,
Kovács Lajos–Louis Noeli. BTM

Batthyány Lajos
újratemetése.
Litográfia, 1870.
BTM

király által kinevezett miniszterelnökként vezette az ország ügyeit, s a bécsi ellenforradalom fel-fogása szerint is Magyarország csak az 1848. október 3-i császári manifesztumok után számított „lázado” országnak. Batthyáynak azonban nem volt kegyelem. Egyetlenként őt vonták felelősségre korábbi, 1848 tavaszi-nyári tetteiért. A miniszterelnök előre megtervezett, koncepciók per áldozata lett. Kötél általi halálra ítélték, vagyonát elkobozták. Felesége az utolsó látogatás alkalmával börtönébe, a pesti Új Épület nevű kaszárnyába tört csempészett, hogy a megszégyenítő halál elől az öngyilkosságba menekülhessen. Szörnyű nyaksebeket ejtett magán, de még életben maradt. A szadista osztrák ellenforradalmi bosszúállók nagy bánatára a halálos ítéletet csak golyó által tudták végrehajtani, 1849. október 6-án.

Földi maradványait előbb a Pest belvárosi ferencesek templomának kriptájába rejtették, majd 1870-ben ünnepélyesen újratemették a Kerepesi temetőben. A kivégzés színhelyére, a hajdani Új Épület udvarán, Pest belvárosában, örökmécses emlékeztet.

Gergely András
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Bp., 1957.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Bp., 1986.; *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre*. Sajtó alá rendezte: Urbán Aladár. Bp., 1991.; Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996.; *Batthyány Lajos*. Szerk. Erdődy Gábor. Bp., 1998.; *Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete*. Szerk. Körömczi Katalin. Bp., 1998.

Kodály Zoltán

(Kecskemét, 1882. december 16.–Budapest, 1967. március 6.)

Bartók és Kodály, 1910. Kodály Zoltánné (Gruber Emma) felvétele. Kodály Archívum

Kodály, Kodályné és Bartók Erdélyben, Bánffyhunyadon, 1912. Kodály Archívum

Kodály Zoltán, a magyar zeneszerzés, népzene kutatás, zenepedagógia és művelődés történetének kiemelkedő jelentőségű alakja galántai gyermekkorát és nagyszombati érseki főgimnáziumban töltött diákéveit követően 1900 szeptemberében érkezett Budapestre, hogy párhuzamosan végezze egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–német szakos hallgatójaként, az Eötvös Kollégiumban, valamint Hans Koessler zeneakadémiai zeneszerzés-osztályában. Széles irodalmi, művészettörténeti, nyelvészeti, történettudományi látókörét az Eötvös Kollégiumban szerezte meg, s az itt töltött évek meghatározó jelentőséggel bírtak későbbi tudományos pályájának, tudósi attitűdjének kibontakozására. A konzervatív szellemiségű Zeneakadémián Johannes Brahms hatása alá került, s habár zeneszerzői képességei – elsősorban contrapunktikus tudása – már ekkor is látványosan megmutatkoztak, önálló hangú, érett kompozícióval mégis meglehetősen későn lépett nyilvánosság elé (*Nyári este*, 1906). Kereső alkata irányította a korszak egyik legglázasabbban kutatott tudományos témája, a népdal – szöveg és dallam – vizsgálata felé: a magyar népdal strófaszervezetéről szóló bölcsészdoktori disszertációját (1906) – korábbi gyűjtések és Vikár Béla fonogramgyűjteménye mellett – már saját első gyűjtőútja készítette elő (1905). Elődeihez képest egészen új módon értelmezte a népdal fogalmát, amikor a városi zeneszerzők divatos népies műdalait – amelyeket addig népdalnak tekintettek – szembeállította az általa gyűjtött autentikus parasztzenevel. Későbbi felesége, Gruber Emma szalonjában éppen e munkája révén kötött életre szóló barátságot Bartók Bélával is, aki vele egy időben, de tőle teljesen függetlenül kezdet foglalkozni a témával. Közös tevékenységük első gyümölcseként 1906-ban húsz népdalt adtak közre zongorakísérettel (*Magyar népdalok*).

Kodály alkotói gondolkodására a magyar parasztzenehez hasonló, meghatározó hatást gyakorolt Claude Debussy zenéjével való megismerkedése berlini és párizsi tanulmányútján (1906-07). Ez segítette ahhoz, hogy eltávolodjon korábbi modelljétől, Brahmstól, s elsősorban a harmóniahasználat terén megújítsa zenei nyelvét. Kodály felismerte, hogy a hagyományos funkciós gondolkodás, amely az előző két évszázad zenéjét uralta, nem egyeztethető össze a dúr-moll tonalitástól távol esők, archaikusabb hangrendszereket, például a pentatóniát őrző magyar népzenevel, vagyis nem alkalmas arra, hogy rá támaszkodva, s közben mégis a népzene szelleméből megújítsa a magyar zenét. Így zeneszerzői érdeklődése – Debussy példáját követve – a modális fordulatok,

illetve a tonalitás kereteit feszegető harmóniai jelenségek és alterált hangzatok felé fordult. Első alkotói korszakában keletkezett művei – elsősorban dalciklusok, kamara- és szólókompozíciók, zongoradarabok – a korabeli francia zenei avantgárddal egyenrangú alkotóként állítják elénk a komponistát. Ugyanakkor Ady Endre kortársaként, híveként és verseinek kongeniális megzenesítőjeként – műveivel és közéleti szereplőként egyaránt – a modern Magyarország megteremtésében is aktív szerepet kívánt vállalni.

Tanulmányútról hazatérve a Zeneakadémia zeneelmélet- és zeneszerzés-tanára lett. 1913-ban Bartókkal együtt benyújtották a Kisfaludy Társasághoz Az új egyetemes népdalgyűjtemény tervezetét, amelyben saját gyűjtésükre támaszkodva, a népdal fogalmát immáron tudományos eszközökkel tisztázva, új elvek alapján kívánták létrehozni a magyar népzene összkiadását. Az általuk kezdeményezett kiadványsorozat publikálása azonban – *A Magyar Népzene Tára* címen – az ötvenes évekig várott magára. A tízes-húszas évekre – elsősorban az 1916-17-ben folytatott, ám teljes egészében csak nemrégiben kiadott Nagyszalontai gyűjtés tapasztalatainak birtokában – Kodály kidolgozta a gyűjtés módszertanának és a felhalmozott anyag rendszerezésének szempontjait. Alapvetően történeti aspektusból vizsgálta a népzénet, vagyis a gyűjtött anyagban történeti stílusokat különített el egymástól: elméletének első nagy összefoglalását 1937-ben *A magyar népzene* című monográfiájában jelentette meg. A trianoni békeszerződés akadályokat gördített a gyűjtések szisztematikus folytatása elé, ezért a húszas évektől Kodály már csak az új határokon belül végezhetett kutatásokat. Talán ezzel magyarázható, hogy érdeklődését ekkor a magyar zene-történet forrásainak kutatása keltette fel, s elsősorban az foglalkoztatta, miként értékelhető e gyér forrásanyag a már ismert népzenei dokumentumok tükrében.

1918-ban Kodály a Dohnányi Ernő irányította Zeneművészeti Főiskola aligazgatója lett, posztját a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta, ezért a forradalom bukását követően fegyelmi eljárás alá vonták. Ekkor szerzett traumatikus tapasztalatai alapvetően más irányba mozdították el pályáját. Zeneszerzői gondolkodásában – a *Psalmus Hungaricus* rendkívüli sikerű bemutatóját követően (1923) – konzervatív fordulat állt be: alkotói érdeklődése előterébe egyfelől a nagyobb előadói apparátust igénylő alkotások (*Galántai* és *Marosszéki táncok*, *Budavári Te Deum*, *Székely főnök*, *Háry János*, *Concerto*, *Páva-variációk*), másfelől a népzenei szövegeket, illetve klasszikus magyar költők verseit feldolgozó gyermek- és női karok, vegyeskarok kerültek. Kodály célja – mint

Kodály Bartókkal és Kodálynéval a körösfői templomban, 1912.
Kodály Archívum

Bartók és Kodály négykezes játszik.
Kodály Zoltánné (Sándor Emma) rajza, 1913. február.
Kodály Archívum

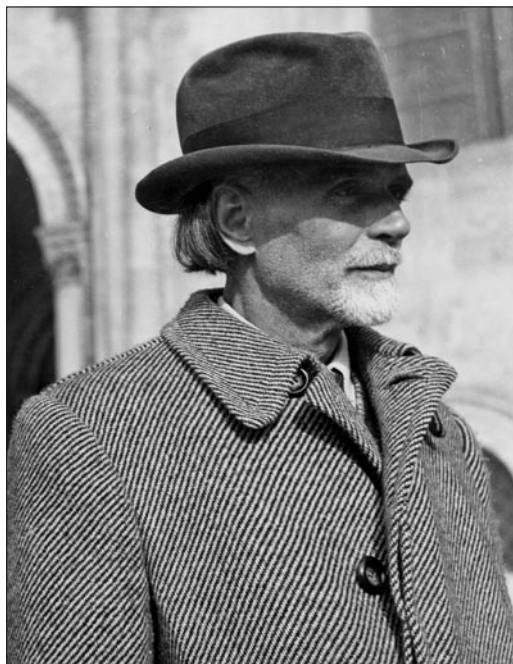
Bartók és Kodály a Waldbauer–Kerpely vonósnyégyessel 1910 márciusában.
Kodály Archivum

azt Szabolcsi Bence megfogalmazta – a nem, vagy csak töredékeiben megragadható magyar zenetörténet pótlása lett. Ezért fordult olyan sokszor archaikus stílusokhoz, műfajokhoz, technikákhoz, különösképpen a reneszánsz és barokk ellenpont-hagyományához. E múlt felé fordulás azonban alapvetően különbözik a korszak divatos – Stravinsky vagy Hindemith nevéhez köthető – neoklasszicista irányzataitól.

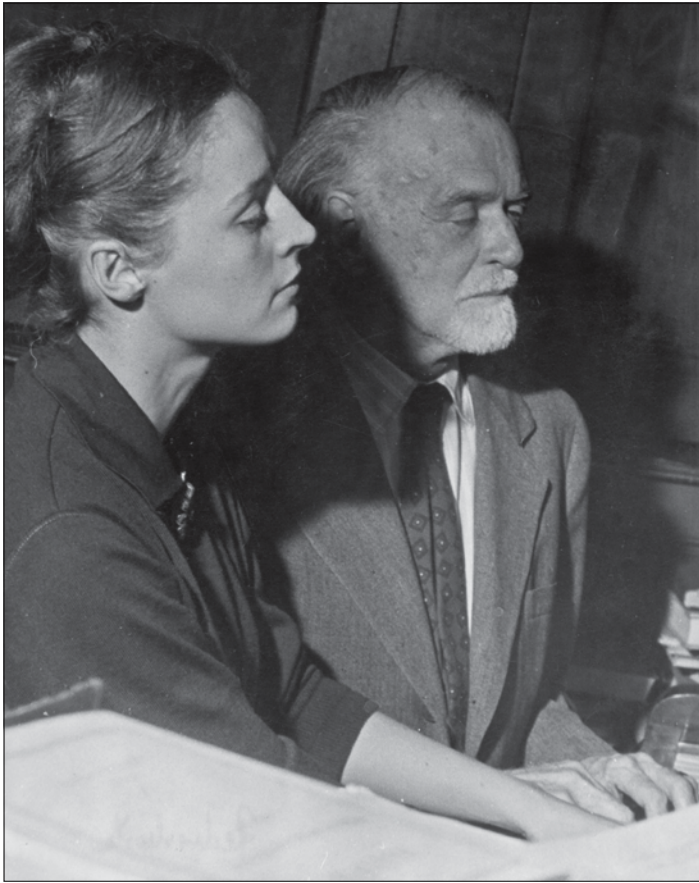
Kodály művei a folklorisztikus nemzeti klasszicizmus paradigmatiszta alkotásai: népzenei alapokra építve, a nemzet történelmének fordulópontjait felidézve klasszikus zenei formákban nyilvánulnak meg. Ennek a stílis fordulatnak köszönhetik műfaji megújulásukat Kodály kóruskompozíciói is. Gyermekekari (köztük a *Túrót eszik a cigány*, a *Gergejyjárás*, a *Lengyel László*), valamint nagyformátumú vegyeskarai (*Öregek, Jézus és a kufárok*, *Akik mindig elkésnek*, *Norvég leányok*) korábban ismeretlen színnel gazdagították a magyar és európai zenekultúrát, s talán csak a magyar nyelvhez való kötöttségükkel magyarázható, hogy nem kerültek a 20. század nemzetközileg legjelentősebbnek tekintett zeneművei közé. A harmincas évektől keletkező Kodály-művek másik meghatározó vonása egy új nemzeti önkép kialakításának állandóan érvényesülő igénye – erre utal többek között a régi magyar költészetből táplálkozó szövegválasztás is (*A magyarokhoz*, *Fölszállt a páva*, *Szép könyörgés*, *Rabházának fia*, *Isten csodája*). E modern nemzetudatot hirdető kompozícióival Kodály – az irodalmi népiek mozgalmához hasonlóan – a konzervatív–nacionalista politikai hatalom ellenzékeként lépett fel.

E nemzeti fordulattal párhuzamosan Kodály figyelme a zenepedagógia, a nemzetnevelés és ennek részeként a kórusmozgalom és a zeneoktatás megújítása felé fordult. Kodály-módszer néven világhírűvé lett zenepedagógiai koncepciója mindmáig az életmű legnagyobb hatású elemének bizonyul: Japántól Amerikáig, Ausztráliától Nagy-Britanniáig számos zenepedagógus alkalmazza e metódust, s használja Kodály nagyszámú, pedagógiai célból 1937 és 1966 között írt kompozícióját (többek között: *Bicinia hungarica*, 15, 22, 33, 44, 55, 66, 77 kétszólamú énekgyakorlat). E pedagógiai program kibontakozásában meghatározó szerepet játszott, hogy a zeneélet számos vezető

Kodály Zoltán
Fénykép, 1960-as évek
Bartók Archívum

Kodály a Zenetudományi Intézet munkatársaival és a Bartók család tagjaival, 1963. október 31.
Jobbról balra: Kodály, Bartók Béláné Pásztory Ditta, Tóth Aladár, Szabolcsi Bence, a Zenetudományi
Intézet igazgatója, ifj. Bartók Béla, Denijs Dille, a Bartók Archívum vezetője.
Bartók Archívum

Kodály és Kodály Zoltánné (Péczely Sarolta), 1960-as évek. Bartók Archívum

pozícióját betöltő Kodály terve – nagy küzdelmek árán – végül is támogatásra lelt a kommunista hatalom részéről. A zeneszerző és a politika viszonyát a II. világháború után sajátos kettőség jellemezte: népzenei és zenepedagógia céljai megvalósítása érdekében Kodály – akire „a nemzet nagy tanára” szerepét osztották – kihasználta kivételezett státuszát, ugyanakkor 2. világháborús ellenzéki pozíciója is megmaradt, amennyiben nem tagadta meg humanista–katolikus meggyőződését, s anyagilag is támogatta a hatalom kinasztítottjait. Kései művei (*Zrínyi szózata*, *Szimfónia*, *Laudes organi*) a harmincas években kialakult esztétikai ideáljait követik, hagyománytiszteletről, s a magyar zenei dikció immáron teljes kibontásáról tesznek tanúbizonytságot. Zeneszerzői stílusa, különösképpen ez a jellegzetes hanglegjtés az ötvenes évek végéig magyar komponisták több generációja számára is modellként szolgált. Társadalmi elfogadottsága és pozíciói révén Kodály Zoltán a 20. század eleji magyar modernizáció talán legnagyobb hatású képviselőjévé vált az 1945 utáni Magyarországon.

Dalos Anna
MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Molnár Antal: *Kodály Zoltán*. Bp., 1936; Szöllősy András: *Kodály művészete*. Bp., 1943; Eöszte László: *Kodály Zoltán élete és művészete*. Bp., 1956; Szabolcsi Bence: *Úton Kodályhoz*. Bp., 1972; Breuer János: *Kodály-kalauz*. Bp., 1982. Eöszte László: *Örökségünk, Kodály*. Bp., 1999; *Kodály Zoltán Nagyszalonitai gyűjtése*. Szerk. Szalay Olga–Rudasné Bajcsay Márta. Bp., 2001.

I. Apafi Mihály

(Ebesfalva, 1632. november. 3.–Fogaras, 1690. április 15.)

Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) uralkodása át-fogja az önálló fejedelemség történetének utolsó korszakát. Az előkelő családban született Apafi Mihály visszavonultan élt birtokain, amikor 1661-ben az erdélyi hadjáratot vezető Ali pasa a Habsburg-szövetséges Kemény Jánossal szemben őt léptette fel fejedelemként.

Miután Apafi a törökökkel együtt legyőzte Keményt, hí-veinek megnyerésével megakadályozta, hogy azok új jelöltet léptessenek fel ellene. Ezzel az 1657 óta tartó válság véget ért. A fejedelemség azonban Várad elvesztésével (1660) súlyosan meggyengült. Míg korábban a magyarországi politika köz-éppontjában az erdélyi fejedelmek kezdeményezései álltak, a nagy válság utáni korszakban Erdély a két Habsburg–oszmán háború (1663–1664, 1683–1699), illetve az ezek közé eső Habsburg–magyar rendi konfliktusok (1666–1670, 1670–1681, 1682–1685) árnyékában alárendelt szerepet játszott. Apafi uralkodását végigkísérte a fenti eseményekhez való vi-szonyulás, a bennük való eligazodás kényszere.

Az 1663–1664-es Habsburg–oszmán háborúban a nagy-vezír Apafit kívánta a magyar trónra ültetni, hogy a királyi Magyarországot elszakítsa a Habsburgoktól, s így előkészítse annak meghódítását. Apafi nem tudott kitérni, de halogató taktikával sikerült minimálisra csökkentenie közreműködését a nagyvezír terveiben. Az esetlegesen kibontakozó felszabá-dító háború reményében kapcsolatokat épített I. Lipóttal. Az 1664-es vasvári békében azonban az udvar Apafi megkérde-zése nélkül kiegyezett a Portával, ráadásul Erdélyre nézve sú-lyos feltételekkel. A fejedelem felvette a kapcsolatot a királyi Magyarországon kibontakozó Wesselényi-féle mozgalommal, valamint a Habsburgok hátában szövetségest kereső XIV. Lajos francia királlyal. A mozgalom bukása (1670) után be-fogadta a bujdosókat, akik Erdély határvidékéről indították támadásaikat. Vezetőjük, Thököly Imre azonban szembefordult Apafival, és saját felső-magyarországi fejedelemséget alakított ki. 1683-ban kitört az újabb Habsburg–oszmán háború. Buda visszafoglalása (1686) a dinasztia javára billentette ki a másfél százada fennálló hatalmi egyensúlyt, ami természetszerűen vetette fel Erdély önállóságának kérdését. Apafi igyekezett biztosítani az önálló fejedelemség fennmaradását a török kiűzése utáni időre is, ennek azonban nem volt realitása. 1687-ben a fejedelemség katonai megszállás alá került, Apafi halála után pedig beilleszkedett a Habsburg Birodalomba.

Az Apafi-kori Erdély helyzete különösebb kezdeményező politizálást nem tett lehetővé. A fe-jedelem érdeklődésének megfelelően leginkább a művelődés támogatásával foglalkozott. Nevéhez számos ilyen célú adomány, alapítás és terv fűződik, sőt maga is művelt, tudományok iránt fogé-kony ember volt.

I. Apafi Mihály –
A fejedelem arcképe
aranytallérján, 1663.

Glück László
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Bp., 1972.; *Erdély története három kötetben*. (A vonatkozó rész R. Várkonyi Ágnes munkája.) Főszerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986.

Ámos Imre

(Nagykálló, 1907. december. 7.–Ohruf, Németország, 1944. vagy 1945.)

Ámos Imre – Önarckép, 1944.
Tollrajz. BTM

Ámos Imre a budapesti műegyetemen és a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Rudnay Gyula tanítványa volt. 1935-ben feleségével, Anna Margit festőművésszel együtt kollektív kiállítást rendeztek az Ernst Múzeumban. 1936-ban a Képzőművészek Új Társasága (KÚT) választotta tagjává. Nyaranta Szentendrén dolgozott. 1937-ben tanulmányutat tettek Párizsba, ahol meghívást kaptak Chagall műtermébe.

A második világháború idején Ámos Imrét kisebb-nagyobb megszakításokkal munkaszolgálatra rendelték. 1942–1943-ban Ukrajnában volt munkatáborban, majd 1944-ben Szolnokon, ahonnan egy németországi lágerbe vitték. Az utolsó róla szóló híradás szerint betegen látták egy türingiai falu melletti táborban. Sírja ma is ismeretlen.

Ámos utolsó „műve” egy spirálfüzet, amelyet még 1944-ben adott át feleségének, Anna Margitnak. A füzet a *Szolnoki vázlatkönyv* néven maradt az utókorra és vonult be a legújabb kori művészettörténet apokaliptikus látomásai közé. Ez a közel negyven rajzot tartalmazó füzet szaggatott, ideges tollvonásaival, Krisztus szenvedéstörténetének párhuzamával, fenyegetően jelenlévő szimbolikus tárgyakkal, a festő kiterített testének közeli víziójával beszél a szenvedésről – egyben Ámos Imre utolsó közlése a világról.

Ámos nagykállói zsidó családból származott. A nagyszülők talmudmagyarázatait, a kötött szertartásrendet, a gyermek képzeletét feltüzelő csodás történeteket átlényegített formában, csak később, mint álmokat is megjeleníteni képes, szimbolikus nyelvet veszi újra birtokba. Ámos hangneme mindazonáltal kevésbé lázadó, merthogy lelki alkata szerint is hajlamosabb a „belső hang” csendes intuícióit követni, mint azokat karcosabb formában kifejezésre juttatni. Nem véletlen az sem, hogy festészete a harmincas években jobban kedvelte az elmosódott kontúrok közé vont lágy és melázó színeket, a pasztell tompaságát. Szerette a zenét, maga is hegedült, naplót vezetett és verset írt. Némileg Gulácsyra is hasonlított. „Ámos egy esztétizált életforma lehetőségeire született” – írja róla találóan Körner Éva művészettörténész.

Az életet és a művészetet zavartalan egységben elképzelő festő eszményeibe a történelem szólt közbe, s mivel művész volt, személyében is érintett, reagálnia kellett. Az ámosi ikonográfiába így nyomakodnak be a Rossz képei. A küzdelem a képért és az életért egyszerre folyik: ellobbanó gyertya, zuhanó angyal, végiggombolyított életfonál, tűz-víz, süllyedő emlékképek és kozmikus méretűre növesztett szörnyfej, végül az egyetlen megengedés az élet oldalán, a társ szerepeltetése.

Első emlékkiállítására 1958-ban volt a Magyar Nemzeti Galériában, állandó emlékkiállítására Szentendrén látható.

Aknai Katalin
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Haulisch Lenke: *Ámos: 1907–1944*. Bp., 1966.; Egri Mária: *Ámos Imre solnoki vázlatkönyve*. Bp., 1973.; Egri Mária: *Ámos Imre*. Bp., 1980.; Petényi Katalin: *Ámos Imre*. Bp., 1982.; Kőbányai János: *Az Apokalipszis Aggadája. Ámos Imre és kora*. Bp., 1999

Árpád-házi Szent Erzsébet

(1207–1231)

Árpád-házi Szent Erzsébet 1207-ben született, II. András magyar király (1205–1235) és Meráni Gertrúd harmadik gyermekeként. Négy esztendő korában eljegyezték I. Hermann türingiai tartománygróf fiával, Lajossal. Az eljegyzés után Wartburgba, a türingiai udvarba került, neveltetéséről leendő anyósa gondoskodott.

Erzsébet tizennégy évesen, 1221-ben lett Lajos felesége. Férje, IV. Lajos néven, 1218-tól uralkodott. Házasságukból három gyermek született: Hermann (1222), Zsófia (1224) és Gertrúd (1227). 1227-ben IV. Lajos gróf II. Frigyes császár felkérésére elindult az 5. keresztes hadjáratra, útközben azonban Otrantóban megbetegedett és meghalt. Az özvegyen maradt Erzsébet, aki már férje életében is karitatív életet folytatott, javai bőkezű osztogatása miatt összeütközésbe került sógoraival. Gyermkeivel elhagyta a wartburgi udvart: a telet Eisenachban, 1228 tavaszát Bambergben töltötte. 1228 nyarán megmaradt özvegyi javából Marburgban Szent Ferenc tiszteletére kórházat kezdett építtetni, s maga is az ispotályba költözött. Vallásosságára jelentős hatást gyakorolt Marburgi Konrád, aki 1226-tól volt Erzsébet gyóntatója.

Élete utolsó négy évét teljes szegénységben és aszkézisben töltötte, kórháza betegeit ápolva, gondozva. Gyermekei sorsáról a továbbiakban a grófi család gondoskodott. A nehéz körülmények, a sok munka és az önsanyargatás korán felőrölték egészségét, fiatalon, huszonnégy éves korában, 1231-ben halt meg Marburgban. Erzsébetet az általa alapított kórház kápolnájában temették el. Halálakor már szentként tisztelték, s a sírja körül kialakuló kultusz hatására rövid időn belül az egyház hivatalosan is szentté avatta. Az eljárás megindításához gyóntatója, Marburgi Konrád 1232 első hónapjaiban 37 csodás gyógyulást jegyzett fel, az 1234-ben folytatott kanonizációs eljárás jegyzőkönyve már 59 csodát rögzített és hitelesített. A szentté avatásra 1235-ben, pünkösd napján Perugiában került sor, IX. Gergely pápa rendelkezése alapján ünnepnapja november 19., halála napja lett. Testének 1236. május 1-jei marburgi felemelésén, elevatióján II. Frigyes német-római császár is részt vett. Szent Erzsébet sírja ma is eredeti helyén áll, a kultusz méltó központjául azonban a szentté avatás után új, neki szentelt templomot építettek.

Életének legkorábbi forrása a szentté avatáshoz készített életrajz, a *Summa vitae*, amely az önmegtartóztató, kegyes özvegyet helyezi előtérbe, valamint az eljárás során kihallgatott szolgálólányok vallomásait tartalmazó *Dicta quatuor ancillarum*. Életrajza bekerült a leghíresebb középkori legendagyűjteménybe, a *Legenda aurea*ba is, amely számos későbbi legendafeldolgozás alapjául szolgált. Magyarországi tisztelete szinte azonnal a szentté avatás után megkezdődött, elterjesztésében a királyi család mellett jelentős szerepet játszottak a ferencesek: az 1230-as években Szent Erzsébetnek szentelték a győri ferences templomot, a nagyszombati klarissza apácák kolostorkápolnáját. A legjelentősebb hazai Szent Erzsébet egyházat Kassán építették, az 1470-es években készített Szent Erzsébet-főoltár a legenda legismertebb középkori magyar ábrázolása.

Szent Erzsébet gyermekeivel elhagyja Wartburg várát.
A kassai Szent Erzsébet-székesegyház főoltárának részlete

Csukovits Enikő
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Sz. Jónás Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Bp., 1986.; *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Szerk. J. Horváth Tamás és Szabó Irén. Bp., 2001.

Barényi Béla

(Hirtenberg, 1907. március 1.–Böblingen, 1997. március 30.)

Barényi Béla – Fénykép,
1970-es évek.
Magyar Tudománytörténeti
Intézet

Barényi Béla a Bécs melletti Hirtenbergben született. Anyja gazdag osztrák gyáros lánya, apja, Barényi Jenő alezredes (1866–1917[?]) a pozsonyi katonai akadémia tanára volt.

Már tanulmányai során, majd kezdő mérnökként megmutatkozott, hogy törekvő, tehetséges fiatalember. Vázlatokat és tanulmányokat készített – jól védett, emelt utaskabin, háromcellás autó, padlólemez, központi csőváz, a farmotoros jármű valamint a pontonkarosszéria elve –, melyek későbbi felfedezéseinek alapját képezték. 1925-től folytatott kutatásai, tervezései alapján publikált könyvet a jövő népautójáról, amely a VW bogár alapötlete, ám két évtizeddel F. Porsche előtt. (Csővázastartóra szerelt motor-váltó-hajtómű mint tartószerkezet.) Ekkor kezdett el foglalkozni a biztonság kérdésével, és így született a vezetőt kímélő extra-rövid kormányoszlop, mely ütközéskor nem hatol az utasterbe. Dolgozott a Šteyrernél, az Astro-Fiatnál, Németországban az Adlernél és a Gatefonál, majd Párizsban, azután ismét a Gatefonál. Csak az utóbbi helyen 150 szabadalmat nyújtott be. Az ő találmánya például a rezgésmentes motorfelfüggesztés: a sziléntblokk. 1939-től a Daimler-Benz AG alkalmazta.

„A Mercedesnél találtam rá a professzionális teljesítés lehetőségére” – nyilatkozta. A háború után belevetette magát a különböző kutatási programokba, ontotta a találmányokat (biztonsági kormány, padlólemez, rejtett ablaktörő lapáttengely stb.). Kiemelkedő ötlete a karosszéria építését forradalmasító, az utasteret elől-hátul védő energiaelnyelő gyűrődési zóna (bejegyzése: 1951). Első megvalósítása az 1953-ban készült pontonkarosszériás (speciális Mercedes 180-as modell volt. Ezt követte 1959-ben a már így tervezett 220-as modell.

1959-ben elsőként kezdte meg a tudományos ütközési és borulási kísérleteket egy bábu, „Oscar” alkalmazásával. Gyorsan kiderült, hogy a sérülések csökkentése miatt, a kezelőszerkezet, a műszerfalat, a kormányt, a visszapillantótükröt, az ajtókat, a zárat, az ülésvázat mind át kell tervezni. Legömbölyítéseket, süllyesített vagy elasztikus kapcsolókat és párnázásokat kell kialakítani. Az oszlopokat, a tetőszerkezeteket (Pagoda-elv), a küszöböket és a fenéklemezt is meg kell erősíteni az utaskabin jobb oldalvédelme érdekében. A biztonsági kormány élete végéig foglalkoztatta, ötleteit több helyen szabadalmaztatta.

Az A-osztályú kisautó, a jobb kilátást biztosító vezetőfülke, a tolóajtó témában sokat kísérletezett és tanulmányokat készített. A lakóautó találmány is tőle származik (1960). Azon túl, hogy 2500 szabadalom birtokosa, a passzív biztonság szülőatyja és megteremtője, azaz milliók megmentője. A legnagyobb érdeme, hogy ő honosította meg a biztonságközpontú gondolkodást az autótervezésben és az autógyártásban.

Életútját számos elismerés, kitüntetés, díj és utcaelnevezés övezte, ám a legnagyobb megtiszteltetés 1994. szeptember 16-án érte, amikor felvételt nyert Detroitban (USA) az „Autóipar Halhatatlanjainak Csarnokába” (Automotive Hall of Fame). Pécs városa a Magyar Autóklub javaslatára 1998. október 4-én emléktáblát helyezett el testvérvárosában, Terracinában – Barényi kedvelt olaszországi üdülőhelyén –, a „Via Béla Barényi” utcanévtábla közelében. A német és az olasz felirat mellett mindaddig egyedül a világon itt szerepel magyarul is a következő méltatás: „Az utasvédelem és a biztonságos karosszériatervezés magyar származású megteremtője”.

Kováts László
Magyar Autóklub

Ajánlott irodalom: Harry Niemann: *Béla Barényi Nestor der passiven Sicherheit*. Mercedes-Benz AG. Stuttgart, 1994.; Passzív biztonság pápája. *Autó-motor*, 1996. 16.; Kőfalusi Pál: Barényi Béla. *Autó-expert*, 1997. 1–3.; Kováts László: Élet az ütközőzónában. *Autósélet*, 2003. 5–8.; Kováts László: A passzív biztonság; Pontonkarosszéria. *Mercedes magazin*, 2003. 2.; Kováts László: Barényi magyarsága. *Autósélet*, 2003. 8.

Dsida Jenő

(Szatmárnémeti, 1907. május 17.–Kolozsvár, 1938. június 7.)

Dsida Jenő a két világháború közötti erdélyi költők egyik legígéretesebb, ám rövid életű tehetsége volt. Középkorában, 1924-ben jelentek meg első versei Benedek Elek *Cimbora* című gyermeklapjában. A kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be, de tanulmányait nem fejezte be. 1927-től a *Pásztortűz* című színvonalas folyóirat technikai szerkesztője (majd 1930-tól társszerkesztője) lett. A szűkös megélhetés miatt 1928–1929 között házitáncosnői állást vállalt.

Az 1920-as évek végétől része volt a fiatal erdélyi írókörök szervezte vállalkozások szinte mindegyikében: 1929-ben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság tagjává választották, 1930-ban szerepet játszott az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat alapításában, amelynek főmunkatársa lett. 1931-ben az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja és titkára. 1933-ban a romániai PEN Klub magyar tagozatának titkára lett. 1934-től a *Keleti Újság*ot szerkesztette, amelyben *Anyanyelvünk* címen állandó rovata volt. Aktívan részt vett az *Erdélyi Szépművés Céh* című sorozat kiadásában. 1937-ben feleségül vette Imbery Melindát, de házasságuk egy évig sem tartott: Dsidát szívbetegség vitte sírba. Sírhelye a házsongárdi temetőben található.

A *Nyugat* harmadik költőnemzedékéhez sorolható költő-műfordító kiváló formaművész: költészetében az avantgárd vívmányait – főként a képzettársítások szabadságát – ötvözte a klasszikus hagyományokkal: a kötött versformával, az arányosan szerkesztett szóképekkel. Poétikájában látványosan távoli elemek találkoznak: az expresszionizmus vívmányai éppúgy megérintették (ő maga is próbálkozott szabad versek írásával), mint ahogy költészetét át- meg átjárja a mély és fájdalmas hazafias érzés. „A meghitt magánélmények, a jelentéktelen apróságok zsenije, a formatökély mesterjátékosa” – írták róla. Első verseskötetében, a *Leselkedő magányban* (1928) a háború utáni fiatal nemzedék csalódásáról és elmagányosodásáról vallott. Vigasztalást adó hite az 1930-as évek katolikus mozgalmában való aktív részvétel hatására erősödött meg, mint arról második kötetében, a *Nagycsütörtökben* (1933) tett bizonyosságot, melynek címadó versében a kisebbségi költő sorsát krisztusi mártíriumhoz hasonlította. Az *Angyalok citeráján* című posztumusz kötetében egyre betegebben – mintegy távolodva a valóságos világtól – az élet mulandóságáról, az elmúlt apró földi örömeiről, a keresztény hit erejéről elmélkedett szívszorító soraiban. Az 1940-ben napvilágot látott, azóta szinte nemzeti himnusszá vált *Psalmus Hungaricus* című költeményében a nemzeti hűség és a történelmi felelősség morális kérdéseit vetette fel.

Császtvay Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Dsida Jenő – Tusrajz, 1938.
Zsögödi Nagy Imre (1893–1976). PIM

Ajánlott irodalom: Lengyel Dénes: *Angyalok citeráján. Magyarok*, 1946. 6.; Császér Lajos: *Dsida Jenő levelesládája 1928–1938*. Győr, 1991.; Pomogáts Béla: *Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő*. Bp., 2001.; Kabán Annamária–Mózes Huba: *Tükör előtt. Képek és iratok Dsida Jenő hagyatékából*. Kolozsvár, 1992.; Császtvay Tünde: *Földi angyalok. Dsida Jenő ismeretlen szerelmes levelei. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1993. 4.; Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Kolozsvár, 2000.; Lisztóczy László: *Vonások Dsida Jenő portréjához*. Kolozsvár, 2005.

Esterházy János gróf

(Nyitraújlak, 1901. március 14.–Mírov, Csehszlovákia, 1957. március 8.)

Esterházy János beszél a budapesti rádióban, 1939. február 9. Czvek Gyula felvétele. MNM

Az Esterházy-család galántai ágából származott. Nyitraújlaki birtokán élte meg az impériumváltást. A kisebbségi magyar politikai életbe már az 1920-as években bekapcsolódott, 1932-ben az Országos Keresztényszocialista Párt elnökévé választották. 1935-ben a párt prágai parlamenti képviselőjeként elsősorban a szlovákiai kisebbségi magyarok iskolaügyével és kulturális életével foglalkozott. A szlovákiai ellenzéki magyar pártok 1936. évi fúziója után az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke lett. Kisebbségi politikusként a magyarok jogainak védelme mellett súlyt helyezett az egymás mellett élő nemzetek közötti közeledésre és jó viszony ápolására. Kapcsolatokat tartott fenn a cseh és szlovák vezető

politikusokkal, s természetesen a magyar kormány tagjaival is. Beneš köztársasági elnök többször tárgyalt vele, 1936-ban nemzetiségi miniszteri tárcát kínált fel neki. Az 1938. évi bécsi döntés előkészítésében aktívan részt vett. Tárgyalásokat folytatott Milan Hodža csehszlovák miniszterelnökkel, lord Runcimannal, a csehszlovák válság megoldására kiküldött brit küldöttség vezetőjével, Jozef Tisó későbbi szlovák miniszterelnökkel és köztársasági elnökkel, a magyar kormány több tagjával, Ciano olasz külügyminiszterrel. A komáromi tárgyalásokon és a bécsi döntést meghozó konferencián azonban nem volt ott.

A bécsi döntést követően, 1938. november 11-én Kassán a bevonuló magyar hadsereget és közigazgatást ő fogadta. Beszédében hangsúlyozta: „Mi, itt maradt magyarok, ígérjük, hogy kezdet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek és velük együtt dolgozunk a szebb jövőért. Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az idecsatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát követeljük.” Ő maga azonban a megkisebbedett Szlovákiában maradt, és az önálló Szlovák Köztársaságban a Magyar Párt elnökeként 1944-ig a pozsonyi parlament egyetlen magyar képviselője volt.

A világháború éveiben aktívan segítette az üldözött szlovákiai zsidókat, sokak számára magyarországi útlevelet, menekülési lehetőséget biztosított. 1942. május 15-én egyedüli képviselőként nem szavazta meg a szlovákiai zsidók deportálásáról szóló törvényt.

1944-ben a Gestapo elfogatási parancsot adott ki ellene, pozsonyi ismerősöknél rejtőzve várta ki a háború végét. 1945. április 6-án Pozsonyban egy orosz járőr letartóztatta, de szabadon engedték. Husák szlovák belügyi megbízottnál kihallgatásra jelentkezett, aki letartóztatta. 1945. június 25-én átadták a szovjet hatóságoknak. Moszkvába vitték, és a magyar fasiszta párthoz való tartozás címén tízéves javító munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték.

A csehszlovák Nemzeti Bíróság Esterházyt távollétében 1947. szeptember 16-án kötél általi halálra ítélte. A szovjet hatóságok Esterházyt 1949 tavaszán visszaszolgáltatták a csehszlovák igazságügyi szerveknek, hogy a halálos ítéletet végrehajtsák. A kegyelmi kérvény nyomán a pozsonyi járásbíróóság az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. Esterházy János a börtönben halt meg 1957. március 8-án.

Szarka László
MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Ajánlott irodalom: Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, 1997.

Esterházy Miklós gróf

(Galánta, 1582. április 8.–Höflány, 1645. szeptember 11.)

Esterházy Miklós a 17. század első felének legjelentősebb hazai politikusa volt. Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem önéletírásában Bethlen Gábor és Pázmány Péter mellett a kor három legkiemelkedőbb személyisége közé sorolta.

Vagyonos Pozsony megyei evangélikus köznemesi családban született. Fiatalon katolizált, és haláláig meg is maradt mélyen vallásos katolikusnak. Részt vett a tizenöt éves háborúban, majd családjával együtt Illésházy István, a századelő egyik legjelentősebb alakjának környezetéhez tartozott. Később Mágóchy Ferenc felső-magyarországi főúr udvarában élt, akinek a halála után feleségül vette özvegyét. E házassággal örökölt jelentős birtokok révén a főnemesek sorába emelkedett. Nagyobb ismertségre 1614-ben a Habsburg Birodalom rendjeinek közös linzi gyűlésén tett szert. Az ott elmondott beszédében állást foglalt a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem elleni háború tervével szemben. Karrierje meredeken emelkedni kezdett, különösen azután, hogy Bethlen 1619–1621-es magyarországi katonai vállalkozásait idején szinte egyedül maradt királyhű a magyarországi főurak közül. 1622-től országbíró, 1625-től haláláig a legmagasabb méltóságot, a nádorét viselte.

Politikájának alapját a török elleni védelem képezte. Felismerte, hogy ehhez elengedhetetlenül szükséges a Habsburgok támogatása, mert sem Magyarország saját ereje, sem a távolabbi országokkal való szövetekezés, segélykérés nem elegendő. Elfogadta az ország Habsburg Birodalomba illeszkedésének realitását, ugyanakkor törekedett a magyar rendi állam birodalom belüli különállásának minél nagyobb megőrzésére, sőt bővítésére. Síkra szállt a magyaroknak az országot érintő ügyekben, különösen a törökkel kapcsolatos politikába való nagyobb beleszólása, a nádor jogkörének tiszteletben tartása mellett, követelte a hazai jövedelmek hazai célokra fordítását, az önálló magyar haderő fejlesztését. Ennek megfelelően egyáltalában nem számított aulikus politikusnak, sokszor súlyos ellentétben is állt a Magyar Kamara elnökeivel, kancellárokkal, főpapokkal. Ugyanakkor határozottan ellenezte az erdélyi fejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György magyarországi katonai vállalkozásait, mivel azok kockáztatták a törökellenes védelmet. Az ezekben a vállalkozásokban résztvevőket viszont igyekezett menteni az udvarnál. Állandóan foglalkozott a végvárrendszer gondjaival, határ menti összeütközések ügyeivel, és rendszeresen közbenjárt a hódoltságban élő lakosság védelmében a török méltóságoknál.

Készenlétben kívánt állni arra az esetre, ha megindul az ország felszabadítása, erre azonban Esterházy életében nem került sor. Politikájának továbbvitelére olyan kört alakított ki tudatosan maga körül, melyből a következő időszak számos vezető személyisége került ki, közöttük Zrínyi Miklós.

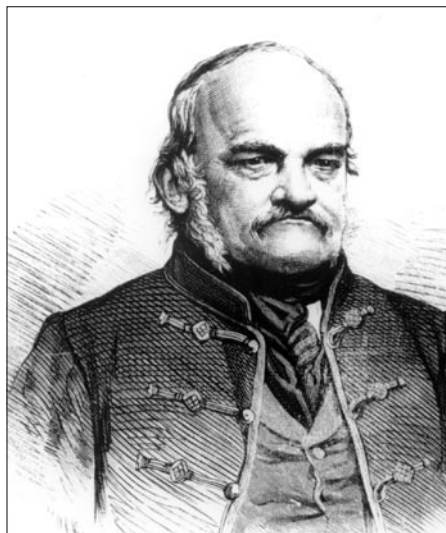
Esterházy Miklós
Olajfestmény, 1645. Ismeretlen művész.
MNM

Glück László
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Bp., 1985.; Hiller, István: *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645*. Wien–Köln–Graz, 1992.

Fényes Elek

(Csokaj [Csokaly], 1807. július 7.–Újpest, 1876. július 23.)

Fényes Elek – Litográfia, 1876.
Pollák Zsigmond (*Vasárnapi Ujság*)
KSH Könyvtár és Levéltár

Fényes Elek közgazdász, statisztikus, akadémikus, a magyar statisztikai tudomány egyik megteremtője. Középiskolai tanulmányait a debreceni református kollégiumban végezte, majd bölcséleti tanulmányokat folytatott Nagyváradon, jogiakat pedig Pozsonyban. Az 1830-as, illetve az 1832–1836-os országgyűlésen több, távollevő mágnás követeként vett részt. A követek ismereteinek bővítése is vezérelte, amikor megkezdte országismertető munkáinak összeállítását, valamint az *Ismertető honi s külföldi gazdaságban s kereskedésben* elnevezésű lap szerkesztését 1838–1839-ben.

Elsősorban Kossuth Lajos eszméi hatottak rá, s ennek nyomán szervezte meg 1842-ben az ellenzéki Nemzeti Kört, amelynek alelnöke lett, később pedig hasonló posztot töltött be az Ellenzéki Körben. 1847-től az Iparegyesület *Hetilapjának* egyik szerkesztője volt, s mellette az Iparegyesület aligazgatója és a Magyar Védegyelet választmányi tagja. 1848-ban csatlakozott a radikálisok Egyenlőségi Társulatához, s tagja lett a Közcsendi Bizottmánynak. 1848-ban Szemere Bertalan belügyminiszter osztálytanácsosnak nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal felállításával. A hivatal 1848 májusában jött létre, és a

szabadságharc leveréséig állt fenn. 1849-ben a pesti forradalmi vésztörvényszék elnöke volt. A pesti császári-királyi haditörvényszék néhány hónapos fogságra ítélte.

Fényes az abszolutizmus idején is aktívan tevékenykedett: a *Falusi Gazda* szerkesztője volt, és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság egyik első vezetőjeként dolgozott. A *Sürgöny* című kormánylapba és a *Pesti Hírnök*be írt cikkeket. Ezzel ellentétbe került egykori ellenzéki barátaival, akik mintegy kirekesztették a tudományos életből. Idős korában rossz anyagi körülmények között élt.

Legjelentősebb statisztikai kézikönyve az 1836 és 1840 között megjelent hatkötetes, az ország egészét leíró statisztikai összeállítása, amely a *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben* címet viseli. Ennek tömörített, pontosított és frissített kiadásait is elkészítette magyar és német nyelven. 1851-ben kétkötetes geographia szótárt adott közre. 1854-ben jelent meg a Török Birodalomról készített statisztikai leírása, három évre rá pedig az ausztriai birodalmat bemutató statisztikai munkája, amelyet tíz év múlva bővített változatban adott közre *Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása* címmel. Nyolcfüzetnyi jelent meg 1859–1860-ban a *Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból* elnevezésű nagy kézikönyvéből. 1860-ban került ki a sajtó alól az ország általa összeállított vasúti, gőzhajózási és postatérképe. Utolsó nagyobb munkája 1867-ben készült el *A magyar birodalom nemzetségei és ezek száma vármegyék és járáások szerint* címmel.

Fényes Elek tiszteletére emlékermet alapítottak 1985-ben. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára 1986-ban kiadta írásainak válogatott bibliográfiáját.

V. Molnár László
Pécsi Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Keleti Károly: *Fényes Elek*. Bp., 1878.; Horváth Róbert: *Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus és reformer*. Szeged, 1957.; Szaszkné Sin Aranka: Adalékok Fényes Elek pályájához. *Statisztikai Szemle*, 1998.

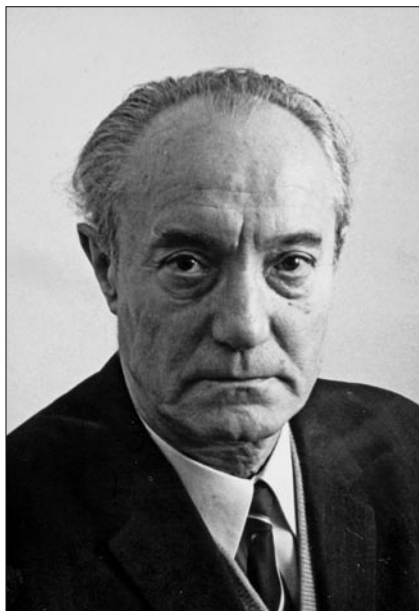
Ferencsik János

(Budapest, 1907. január 18.–Budapest, 1984. június 12.)

Ferencsik János közel fél évszázadon át volt a magyar zeneélet meghatározó karmester személyisége. Tanulmányait a Nemzeti Zenedében végezte Fleischer Antal és Lajtha László irányításával. 1930-ban mutatkozott be az Operaházban Rimszkij-Korszakov *Seherezáádé* című balettjének dirigenseként. Pályája mindvégig Budapesthez kötődött, az Operaházban karmester (1931–1945), vezető karmester (1945–1957), majd főzeneigazgató volt (1957–1973, 1978–1984). 1953-tól haláláig az Állami Hangversenyzenekart is irányította. 1948–1950, majd 1964-ben a Bécsi Állami Operaház vendégkarmestere is volt, időről időre vendégszerepelt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is. 1974-ben Japánban és Ausztráliában is járt a zenekarával. Munkássága elismerésül kétszer tüntették ki Kossuth-díjjal (1951, 1961), és elnyerte a Kiváló Művész címet.

Ferencsik repertoárja átfogta a barokk zenétől az 1960-as évek kortárs muzsikájáig a teljes zenekari és operairodalmat, kivételes affinitás azonban a bécsi klasszikusok (Haydn, Mozart, Beethoven) és a 20. század nagy magyar zeneszerzői, Bartók és Kodály iránt mutatott. Nem véletlen, hogy Bartók őt kérte fel 1940-ben budapesti búcsúkoncertjének vezetésére. Vezetésként az egész világon kivételes számba menő, hallatlanul tiszta, csiszolt, a hatásvadásztól mindig mentes karmesteri technika jellemezte, amellyel hasonlóképpen sallangmentes zenei elképzeléseit tolmácsolta. Ő maga, a görög auktorokat és a német klasszikusokat eredetiben citálni képes, széleskörűen művelt ember tisztában volt saját zenetörténeti helyzetével. Azzal, hogy egy lenyűgöző múltra visszatekintő, de mindinkább szétmálló polgári zenekultúra utolsó képviselőinek egyike. Ez a klasszicizáló felfogást, az előadói egyénieskedés elutasítását és a zeneszerzői gondolat maradéktalanul őszinte szolgálatát így foglalta össze: *Azt szeretném elérni, hogy csak ott álljak a zenekar előtt, de tulajdonképpen mégse legyek ott, mintha a zenekar akarná azt, amit én is gondolok. Teljesen összeolvadni a zenekarral – ez az ideálom.* Akárcsak nemzedéke más tagjai, Solti György vagy Doráti Antal előtt, alighanem neki is megnyílhatott volna a világkarrier lehetősége, ő azonban önként vállalta a hazai zenekultúra élethosszig tartó szolgálatát. Bár a művészet és a politika közötti feszült viszonytal jellemzett korban működött, mégis mindig szigorúan elzárkózott a közvetlen politikai állásfoglalástól.

Ferencsik János etikáját művészi munkája folytonosságával és a 20. század eleji előadói hagyományhoz való tántoríthatatlan ragaszkodásával nyilvánította ki. Hattyúdálával, Wagner *Parsifaljának*, e vallásos mondanivalója miatt közel negyven évig Budapestről száműzött operának 1983-as felkavaró hatású felújításával ugyancsak e tisztán művészi igazság mellett tett hitet.

Ferencsik János – Fénykép, 1973.
BTM

Halász Péter
MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Várnai Péter: *Ferencsik János*. Bp., 1972.; Bónis Ferenc: *Tizenhárom találkozás Ferencsik Jánossal*. Bp., 1984.; Fejér Gábor–Gábor István: *Ferencsik János: az ember és a művész portréja*. Bp., 1984.

Fuchs Jenő

(Budapest, 1882. október 29.–Budapest, 1955. március 14.)

Fuchs Jenő – Fénykép,
1920-as évek. Magyar Testnevelési
és Sportmúzeum

„Kis, kezdő pesti fiskális, alacsony, jelentéktelen fiú, bajusza nincs is, vagy talán borotváltatja, cvikkert hord, lassan, csöndesen beszél, délben mindig a korzón ül és ha van nap, sütteti magát, délelőtt pedig bíróságokon szaladgál, ügyiratokat hajszol, szolgálkkal veszekszik és apró ügyeket véd – ez Fuchs Jenő dr., a vívás világbajnoka.

A papája, Fuchs bácsi, nyomdavezető a Pallasnál. Jenő odahaza lakik, Honvéd utca 10. alatt Fuchs bácsiéknál, ott lakott akkor is, mikor még nem volt világbajnok. Van egy udvari kis szobája, vaságy áll benne s egy fapalc telí a Jenő rongyos, öreg könyveivel. (...) Az úgynevezett hivatalos körök túrhetetlenül bántak Fuchs Jenővel, mikor először lett világbajnok és hazajött Londonból. Arról nem beszélek, hogy nem várták a vonatnál és nem rendeztek bankettokat a tiszteletére. (...) Olimpiai világbajnok volt, az oklevélét kiakasztotta az előszobába s kivett ügyvédi irodának egy hónapos szobát előszobával a Zsibárus utcában a harmadik emeleten és várta egész nap a klienseket, akik nem jöttek. A Zsibárus utcából elment a Rottenbiller utcába, ott van az irodája ma is egy albérelt szobában, aludni pedig hazajár a Honvéd utcába. (...) Az egész sportsajtó ellene volt és most is ellene van. Nem írják ki a nevét, nem veszik észre és másodsor kellett neki világbajnokságot nyerni, hogy a sportrovatok egészen kis betűkből annyit koncedáljanak neki, hogy pár szép vágást adott az ellenfeleinek. Nem bírják neki meg-

bocsátani, hogy Fuchsnak hívják, hogy zsidó és nem keresztelkedik ki...” – írta Nadas Sándor, az ismert publicista 1912-ben a stockholmi olimpiát követően a *Nyugat*-ban.

Fuchs Jenő öntörvényű, nehéz természetű személyisége volt a magyar vívósportnak. Egyesületesen kívüli vívó, Rákossy Gyula tanítványa. A londoni olimpiát követően Brüll Alfréd megbízta az MTK vívószakosztály megalakításával. Nem egészen két évig bírta a kötöttségeket, majd kilépett a klubból. Ez idő tájt más sportokat is űzött: sikerrel szerepelt evezős és szánkóversenyeken.

Az első világháborút követően, 1920-ban Magyarország nem kapott meghívást az olimpiára. 1924-ben Fuchs „érdemeire való tekintettel” elvárta, hogy nevezzék a versenyekre. A vívószövetség selejtező versenyre kötelezte, melyre azonban nem állt ki. 1928-ban viszont elindult a hazai selejtező versenyen, de belátva azt, hogy a világ túlhaladt rajta, feladta a versenyt.

A civil életében tisztii alügyész, a tőzsde titkára volt. Emberi tartására jellemző, hogy a második világháború elején önkéntesként jelentkezett a frontra. Származása miatt munkaszolgálatosként került a Don mellé, ahol az egyik aknaszedő raj parancsnoka lett. Egy szovjet támadás során az őket kísérő magyar katonák elesetek a tűzharcban. Fuchs és társai a halott honvédek fegyvereivel megfutamatították a támadókat, s ezzel megmentették a műszaki felszerelést. A szomszédos német egység parancsnoka Fuchs Jenőt II. osztályú Vaskereszt kitüntetésre terjesztette fel, amit 1942 decemberében (möglegyet, hogy a világon egyedüli zsidóként) meg is kapott. Ezt követően az egész rajt hazarendelték a frontról, és a háború hátralévő részét az Úteg utcai hadikórházban dolgozták le. A történet igazi csattanójaként 1945-ben mint Vaskereszttel kitüntetett (tehát fasisztát) letartóztatták és bebörtönözték.

Fuchs Jenő élete végéig szerény körülmények között élt, és 1955 márciusában hunyt el.

Szabó Lajos
Magyar Testnevelési és Sportmúzeum

Ajánlott irodalom: Nadas Sándor: Fuchs Jenő. *Nyugat*, 1912. 15.

Gothard Jenő

(Herény, 1857. május 31.–Herény, 1909. május 27.)

Gothard Jenő Vas megyei földbirtokos családból származott. A mérnök-tudóst, a műszerépítő asztrofizikust tagjává választotta a Royal Astronomical Society (1883) és az Astronomische Gesellschaft (1884). 1890-ben lett az MTA levelező tagja.

A bécsi Technische Hochschulen szerzett gépészmérnöki diplomát. 1881-ben megalapította a Herényi Asztrofizikai Observatóriumot, amely a tudományos közéletében „Astrophysikalisches Observatorium zu Herény” néven szerzett nemzetközi elismertséget. Gothard a századforduló új tudományával, a csillagászat legmodernebb ágával, az asztrofizikával és az annak műveléséhez nélkülözhetetlen műszerek és megfigyelési eszközök tervezésével és megalkotásával foglalkozott.

Emissziós csillagok és üstökösök spektroszkópiái vizsgálatát végezte, és a fényképezés csillagászati alkalmazása terén elért sikereivel Gothard Jenő maradandóan beírta nevét a tudománytörténet lapjaira. A β *Lyrae* színeképeiben kimutatta a hidrogén- és hélium-vonalak periódikus megjelenését és eltűnését, de a későbbiek során jelentősnek bizonyuló megfigyelés értelmezését a korabeli csillagászati ismeretek még nem tették lehetővé, felfedezése akkor még visszhang nélkül maradt. Szabad szemmel nem látható üstökösről a világon elsőként Gothard Jenő készített „fénykép” felvételt (Barnard–Hartwig üstökös, 1886). Ő észlelte először fotográfiai úton a *Lyra* gyűrűs köd (M57) központi csillagát is.

1892-ben a *Nova Aurigae* spektrumának vizsgálata során alapvető összefüggést tárt fel a nóvák és a gyűrűs (planetáris) ködök kapcsolatáról. Meggyőző erővel mutatta ki: „a nova spektruma azonos a bolygószerű ködök spektrumával”. Ez a felfedezés volt Gothard munkásságának legkiemelkedőbb eredménye. Megállapítását a csillagfejlődés kései szakaszára vonatkozó csillagfejlődési elméletek egyik előfutáraként tartja számon a nemzetközi szakirodalom.

1894–1895-ben Gothard közreműködésével megépült az első magyar vízzerető Ikerháza (Vas megye). Az itt termelt villamos energia hasznosítására létrehozott elektromos művek első műszaki igazgatója Gothard volt. Az irányításon és szervezésen kívül saját maga is tervezett, készített és szabadalmaztatott – immár nem csillagászati rendeltetésű – eszközöket. Rendszeresen publikált elismert külföldi szakfolyóiratokban. Tudományos és műszerfejlesztő tevékenységéről írott beszámolóit egykoron az MTA közölte.

Gothard Jenő tárgyi és szellemi hagyatékának tudományos igényű feldolgozását az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium munkatársai végzik. 2002 májusában nyílt meg a Gothard Tudomány- és Technikatörténeti Állandó Kiállítás Herényben.

Jankovics István
ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium

Gothard Jenő – Fénykép, 1880-as évek
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: *Gothard Jenő. (Életrajz és bibliográfia).* Szerk. Sragner Márta. Szombathely, 1994.; *Gothard Jenő levelei Konkoly Thege Miklóshoz (1880–1883).* Szerk. Horváth József. Szombathely, 1998.; Vincze I., Jankovics I., Kovács J. Gothard Astrophotographic Plate Library. Digitization and Archiving of the Original Plates taken by Eugen von Gothard at the end of the XIXth Century. In: *Library and Information Service in Astronomy IV (LISA IV).* Ed. by O. G. Corbin, E. P. Bryson, M. Wolf. 2003.; Vincze Ildikó: Röntgensugár által átlátszóan. Gothard Jenő röntgenfelvételei és röntgencsövei. *Természet Világa*, 137. évf. Különszám. Bp., 2006.

Gulácsy Lajos

(Budapest, 1882. október 12.–Budapest, 1932. február 21.)

Gulácsy Lajos – Önarckép, 1903. Olajfestmény.
MNG

„Mikor a kávéházban üldögélt, írók, művészek, kereskedők és bankárok között, állandóan udvariasan mosolygott, de nemigen figyelt a beszélgetésekre. Mindig valahol másutt járt a lelke, a képzelete, a vágya, és ezért azt hitték, hogy nagyothall, pedig csak nagyon messze volt attól a világtól, amely körülötte zsongott és zsbongott” – írta Gulácsy Lajosról Juhász Gyula, a jóbarát. Így idézve fel *A szépség betege* című novellájában Gulácsynak, a magyar századforduló széplelkű festőjének alakját.

Gulácsy a budapesti Mintarajziskolában kezdett tanulni, lényegében azonban autodidakta volt. 1902-ben Rómában, majd Firenzében és Párizsban járt tanulmányúton. Olaszországot később több ízben is felkereste, s számos képen festette meg az olasz kisvárosok középkori, reneszánsz hangulatát. Korai művein a preraffaeliták, a szimbolizmus és a szecesszió stilizált világa jelenik meg, míg késői alkotásain a szürrealizmus és az expresszionizmus hatása látszik kibontakozni. „*Biedermeyer mulatságok*”-nak nevezett képeit a rokokó, főleg Watteau művészete ihlette. Idővel képzelete új világot teremtett, egy hátországot, ahová visszavonulhatott és amelyet kedvére benépesíthetett: ez volt Nakonxipan mesevilága. A világháború kitöréséről Velencében értesült, rossz idegállapotban került kórházba, és csak a következő évben tért vissza szülőhazájába.

Egyre súlyosbodó elmebaja kevésbé engedte dolgozni, életének utolsó évtizedében már teljesen felhagyott a munkával.

A magyar szellemi élet jelesei az 1909-es kiállítása kapcsán fedezték fel Gulácsy titokzatos, rejtőzködő személyiségét és az ebből alakot nyerő varázslatos világot. Sajátos álomvilágának írásos és vizuális nyilvánulásai kísérik egész életművét (*Dal a rózsatőről*, *Flórenzi tragédia* stb.). 1908-ban elnyerte a Ferenc József jubileumi díjat. Ezekben az időkben alakult ki kapcsolat közte és a *Holnap* antológia szerzői között.

Gulácsy 1917-től kezdve haláláig elmeegógyintézet lakója volt. E korszakban álombirodalmának, Nakonxipannak tájait, embereit ábrázolja gyöngéd színű, lágyszóvós szürrealisztikus képekben (*Nakonxipánban hull a hó*, *A vénkisasszony régi történeteket mesél Herbertnek* stb.). Festészetének azonban véget vetett 1924-ben bekövetkezett vaksága. 1922-ben az Ernst Múzeumban gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből. Ekkor írta hozzá barátja, Juhász Gyula megrázó versét (*Gulácsy Lajosnak*). Emlékkiállítását 1936-ban a Nemzeti Szalonban, 1947-ben a Bibliotheca Officinában rendezték meg, 1966-ban pedig Székesfehérvárott. Művei a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában és magángyűjteményekben vannak.

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Lehel Ferenc: *Gulácsy Lajos*. Bp., 1922.; Eisler Mihály József: *Gulácsy Lajos. Magyar Művészet*, 1933. 3.; Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*. Bp., 1958.; Szabadi Judit: *Gulácsy Lajos*. Bp., 1983.

Gyöngyösi Gergely

(Gyöngyös[?], 1472[?]-1532[?])

A neve alapján feltehetőleg Gyöngyösön született Gyöngyösi Gergely pálos szerzetes, országsszerzte híres hitszónok volt. Ismereteink szerint mintegy húsz szónoklatot írt Szent Pálról. A krakkói egyetemen tanult, mint korának számos jelentős alakja. 1506–1512 között Lórántházi István rendfőnök titkáráként tevékenykedett. Ennek kapcsán 1510 körül traktátust állított össze *Epitoma* címmel a rendi vezetők teendőiről, kötelességeiről. 1512–1519 között a római Santo Stefano Rotondo pálos monostor perjele volt. Ebben az időben állíthatta össze *Directorium* című munkáját, amely a rend szervezetéről tájékoztatja az olvasót. 1520-ban rendfőnök lett, egyre súlyosbodó betegsége miatt azonban csak két évig tudta ellátni feladatait.

Rendi tevékenységei mellett Gyöngyösi Gergely forráskutatást is végzett: összegyűjtötte és lemásolta mintegy nyolcvan magyarországi, szlavóniai és németországi pálos kolostor okleveles anyagát. Ezt a jelentős rendi gyűjteményt ma a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi (*Documenta Artis Paulinorum* 1–3. Kiad. Gyéressy Béla, 1975–1978). Így szerzett adatait, valamint Thuróczy János krónikáját felhasználva írta meg legjelentősebb művét, a rend történetét a kezdetektől egészen saját koráig feldolgozó *Vitae fratrum*ot. Ez a munka befejezetlen maradt, s mindössze egy töredékes másolatát ismerjük. A mű jelentősége ennek ellenére óriási: megismerhetjük belőle a pálosok szervezetét, életmódját, habár időnként inkább programot ad, nem a tényleges állapotot írja le. Adatai azért is különösen értékesek, mert nagyobb terjedelmű elbeszélő szövegben maradtak ránk, melyből nemcsak a rend belső viszonyaira, hanem a szerző gondolkodásmódjára vonatkozó utalásokat is találunk. Gyöngyösi nagy megjelenítő erővel mutatja be a korábbi rendfőnökök életét és alkotásait. Néhányuk életművét, írásaik címét egyedül ebből a rendtörténetből ismerjük, maguk a művek nem maradtak fenn.

Nála olvashatunk a rend névadójáról, Szent Pálról és a pálosok által alapítóként tisztelt Boldog Özséb életéről is. Emellett a szerző saját élete eseményeiről is beszámol, innen tudhatjuk születésének évét is. Művében középkori és reneszánsz áramlatok keverednek: az elbeszélő szöveget időről időre humanista latinsággal írt epigrammák szakítják meg a rend története szempontjából lényeges pontokon. Így például külön vers szól a pilisi Szent Kereszt kolostor alapításáról vagy Mátyás királyról, akit Gyöngyösi Gergely végtelenül tisztelt, s a „hunok csillagá”-nak nevezett. A *Vitae fratrum* mindennek köszönhetően ma is a pálosok történetének megkerülhetetlen forrása.

Slíz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ismeretlen művész:
Mátyás király győzelmet arat a törökökön
Remete Szent Pál közbenjárására.
Rézmetszet, 17. század. MNM

Ajánlott irodalom: Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971.; Tarnai Andor: *A magyar nyelvet írni kezdik*. Bp., 1984.; Sarbak Gábor: Gyöngyösi Gergely biográfiájához. *Irodalomtudományi Közlemények*, 1984: 44–52.

Hollósy Simon

(Máramarossziget, 1857. február 2.–Técső, 1918. május 8.)

Hollósy Simon – Önarckép, 1916. Olajfestmény.
MNG

Hollósy Simon festő, művészetszervező máramarosi örmény családból származott, apja vette fel a Korbuly helyett a Hollósy nevet. Előbb Budapesten, majd Münchenben tanult. Utóbbi helyen festette *Tengerihántás* című képét (1885), amellyel itthon és külföldön is nagy sikert aratott. Münchenben csakhamar szembefordult az akkori akadémiai oktatással, és 1886-ban magániskolát nyitott, ahová maga köré gyűjtötte az életszerűbb ábrázolásra törekvő fiatalokat. Személyisége erejével, s azzal, hogy a Münchenben kiállított francia képek (Courbet) újszerű értékeire hívta fel a figyelmet, a haladó törekvéseknek nyitott utat. Ez idő tájt készült képei a francia festészet új törekvéseivel igazodva, végleg eltávolodtak az akadémikus stílustól.

Hollósy, tanítványai és barátai – elsősorban Réti István és Thorma János – biztatására kísérletképpen 1896 nyarán Nagybányára vitte iskoláját. Rövidesen megtelepedett Nagybányán; iskolája a szabadtéri plein air tájfestéssel évtizedekre meghatározta a hazai festészet fejlődésének útját. 1901-ben személyes okokból kivált a nagybányaiak közösségéből, és 1902-től nyaranta Fonyódra,

majd Técsőre vitte tanítványait. A telet továbbra is Münchenben töltötte, fenntartva ottani magániskoláját. Hollósy nem volt igazán termékeny művész. Festett népeletképeket, „bíbelődött” (Mezei Ottó) a történeti tájjal, és megfestette a *Rákóczi indulót* – amit az utókor emelt Hollósy egyik főművévé. Valóban nagyszabású terve volt ez a sokalakos kompozíció, azonban csak remek vázlatokig jutott el, mert állandóan módosította alapelképzelését. Életművében általában három korszakot szokás elkülöníteni: 1880–1895 között festi müncheni zsánerképeit, köztük a finom naturalizmusával kitűnő *Tengerihántást*; 1896–1901 között húzódik a nagybányai korszaka, amelyet leginkább mégis a *Rákóczi induló* változataival való viaskodása jellemez; 1902-től haláláig a técsői tájképek (*Técsői tájkép*, *Boglyás táj*, *Alkonyat boglyákkal* stb.) kísérik munkásságát. Művészi hitvallását K. Lippich Elekhez írott leveleiből ismerhetjük meg.

Kései *Önarcképe* egyike a legmeggrázóbb alkotásainak. 1910-ben a Könyves Kálmán Szalonban állította ki gyűjteményes anyagát. Emlékkiállítását 1957-ben rendezte meg a Szépművészeti Múzeum.

Aknai Katalin

MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Réti István: *Hollósy Simon*. Bp., 1927.; Németh Lajos: *Hollósy Simon és kora művésze*. *Művészettörténeti Értesítő*, 1956.; Felvinczi Takáts Zoltán: *Hollósy Simonról*. *Művészettörténeti Értesítő*, 1961–1966.; Boros Judit: *Hollósy Simon művészi hitvallása levelei tükrében 1882–1902*. In *Nagybánya művésze*. Szerk. Csorba Géza–Szücs György. Bp., 1996.

Horváth Keresztély János

(Kőszeg, 1732. július 13.–Buda, 1799. október 20.)

Horváth Keresztély János fizikaprofesszor, a felsőbb fizika, a kísérleti fizika és a mechanika egyetemi tanára, Kant filozófiájának bírálója volt.

A nagyszombati egyetemen tanult, majd az ottani convictus igazgatója volt. Jezsuitaként 1769-től kezdődően adott elő a nagyszombati egyetemen és a budai jezsuita akadémián logikát és metafizikát. 1770-ben ő lett nyugalomba vonulásáig a filozófiától különvált fizika professzora. A jezsuita rend feloszlatása után is az egyetem kötelékében maradt. Azt követően is ő vezette a fizika tanszéket, hogy 1777-ben az egyetem Nagyszombatból Budára költözött. A már Budára helyezett Tudományegyetemen belül 1782-ben jött létre a Mérnöképítő Intézet (Institutum Geometricum), ahol szintén tanított. 1784–1785-ben az egyetem rektora volt. 1790-ben tagjává választotta a göttingeni tudóstársaság. Nyugdíjazása (1791) után egresi apátként dolgozott.

Korának egyik legtermékenyebb tankönyvírója volt. Munkáiban a Bécsben élt Makó Pál tankönyveire és más jeles szakmunkákra is támaszkodott, de több ponton túl is lépett azokon. Budán 1784-től Nemetz József János és Pasquich János voltak a tanszéki munkatársai. Pasquich – később maga is professzor, majd a csillagvizsgáló igazgatója lett – német nyelvre fordította Horváth Keresztély János néhány latin nyelven közreadott munkáját.

Tankönyveit, szakkönyveit nemcsak Magyarországon jelentették meg, hanem számos munkájából Augsburgban és Velencében is készült kiadás. Az utóbbiak között említjük a logika, a metafizika és az általános fizikai, valamint a matematika alapjait tárgyaló tankönyvét. Az 1767-ben kiadott fizikájára Goethe is hivatkozott. E könyvében a szűkebben vett fizika mellett foglalkozott a hegységkeletkezés, a vulkanizmus és a földrengések okaival is, s összefoglalta a légkörről és a vízrajzról való alapvető tudnivalókat. Fizikai tankönyvei mellett elsők között írt hazánkban statikai, hidrosztatikai, hidraulikai, gépészeti, mechanikai, aerosztatikai és pneumatikai szakkönyveket, utóbbiakat elsősorban a Mérnöképítő Intézet hallgatói számára. 1782-ben jelent meg a szilárdtestek statikájáról és mechanikájáról írt munkája, a következő évben hidrosztatikája és hidraulikája, 1784-ben pedig elektrosztatikája.

Életművének kutatója, M. Zemplén Jolán állapította meg tankönyveiről: „Mint képzett és olvasott fizikus eljut addig a határig, ameddig a XVIII. században rendelkezésre álló adatok és a hallgatóság matematikai ismeretei alapján el lehetett jutni. A könyvek fő érdeme az anyagnak olyan mintaszerű rendbe szedése, amilyennel külföldi szerzőknél is ritkán találkozunk.”

Az 1783-ban megjelent munkájában (*Elmélete az aerosztatikai gömbnek, amellyel, ha meggyújtható levegővel van töltve, a magasba szoktak emelkedni*) Európában elsők között foglalkozott a hidrogénnel töltött léggömb számításaival és elméletével. Tegyük hozzá, hogy a kötött léggömbbel történő kísérletek kezdete erre a korszakra tehető, hiszen a Montgolfier testvérek első léggömb-bemutatója 1783. június 5-én volt, a magyarországi kísérletek pedig csak a következő évben kezdődtek.

*Declaratio Infirmittatis
Fundamentorum* (címlap).
Buda, 1797.
Szegedi Egyetemi Könyvtár

Gazda István
Magyar Tudománytörténeti Intézet

Ajánlott irodalom: M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Bp., 1964.; *A magyarországi fizika klasszikus századai 1590–1890*. Szerk. Gazda István. Piliscsaba, 2000.

Hunyadi János

(1407[?]-Nándorfehérvár, 1456. augusztus 11.)

Hunyadi János – Fametszet.
Thuróczy János: *A Magyarok Krónikája*.
Brünn, 1488. MNM

Egyes vélemények szerint 1407-ben született Hunyadi János, a több évszázados törökellenes küzdelem legnagyobb alakja.

Apja, Vajk, minden bizonnyal Havasalföldről került Magyarországra, és 1409-ben kapta Zsigmond királytól az erdélyi Hunyad birtokát. Olyan urak szolgálatában kezdte katonai pályáját, mint Ozorai Pipo, István szerb despota, a Csákiak és az Újlakiak. 1430 táján került Zsigmond udvarába, s elkísérte a királyt Itáliába. 1431 decemberétől 1433 végéig Filippo Maria Visconti milánói herceg szolgálatában nyílt módja a kortárs európai hadművészet megismerésére és elsajátítására. Első bárói hivatalát Zsigmond utódjától, Habsburg Alberttől kapta 1439-ben, amikor szörényi bán lett. Karrierje 1441-től kezdett meredeken felfelé ívelni, miután az I. Ulászló és Erzsébet királyné párthívei között kitört polgárháborúban bizonyosságát adta kiemelkedő katonai képességeinek. 1441 elején döntő szerepet játszott Ulászló seregeinek bátaszéki győzelmében, s jutalmul a király erdélyi vajdává és temesi ispánná nevezte ki. Ettől kezdve gyakorlatilag ő szervezte az ország délkeleti végeinek védelmét.

Kisebb győzelmek után az ún. hosszú hadjáratban (1443. október–1444. január) Hunyadi a Balkán

hegységig nyomult előre, és útja során több oszmán sereget is legyőzött. A sikeren felbuzdulva 1444 nyarán Giuliano Cesarini pápai legátus segítségével újabb offenzívát szervezett, de a hadjárat november 10-én Várnánál tragikus vereséggel végződött, melyben a király is életét vesztette.

1446 júniusában a rendek kormányzóvá választották Hunyadi Jánost, aki bizonyos megszorításokkal királyi hatalmat gyakorolt. 1448-ban ismét nagyszabású hadjáratban próbálta megroppantani az oszmánok erejét, de az expedíció a négy évvel korábbihoz hasonlóan katasztrófába torkollott. A rigómezei vereség megtépázta Hunyadi tekintélyét, de hatalma nem forgott veszélyben, mert óriási birtokai mellett mindig támaszkodhatott a köznemesség zömének támogatására, és ügyesen használta ki a rivális bárók közötti érdekellentéteket is.

Hunyadi 1453-ban – amikor V. László király átvette az ország személyes kormányzatát – kénytelen volt megválni kormányzói címétől, de egyúttal kinevezték Magyarország főkapitányává és a királyi jövedelmek kezelőjévé, s megkapta a Beszterce örökös grófja címet. 1454 őszén betört Szerbiába és Krusevác mellett szétvert egy oszmán sereget.

1456 júliusában sógorával, Szilágyi Mihállyal és Kapisztrán János ferences hitszónokkal együtt oroszlánrészt vállalt Nándorfehérvár megvédésében, amely a középkori magyar hadtörténet egyik legdicsőségesebb fejezete. Az ostrom után, 1456. augusztus 11-én halt meg a táborban kitört járvány következtében.

Pálosfalvi Tamás
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Elekes Lajos: A Hunyadi-kérdés. In *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulójára. I–II.* Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1940.; E. Kovács Péter: A Hunyadi család. In *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Szerk. Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp., 1990.

Kálmán Imre

(Siófok, 1882. október 24/25.–Párizs, 1953. október 30.)

Miután Kálmán Imre két nap fordulóján született, egész életében mindkét napon ünnepelte születésnapját. Nevét a gimnáziumi évek során változtatta Emmerichről Kálmánra.

Már fiatalon magával ragadta a rivalda világa, nyaranként a siófoki színház minden próbáján részt vett. A család szerény körülmények között élt, ezért gimnazista korától latin és görög órákat adott, keresményéből pedig egy használt zongorát vett magának. Mivel keze reumas lett, le kellett mondania álmáról, hogy zongoraművész lehessen. Egyszerre kezdte jogi és zenei tanulmányait, de hamarosan kiderült, hogy a zene az ő igazi világa. A Zeneakadémián Hans Koessler-től tanult, Bartók Béla és Kodály Zoltán volt évfolyamtársa. 1907-ben egy dalsorozataért elnyerte a budapesti Ferenc József-nagydíjat. 1908-ig a *Pesti Napló* zenei rovatának vezetője és zenekritikusa, majd idővel az *Új Idők* munkatársa is lett. Ő írta az első kritikát Lehar *Víg özvegy* című operettjéről, s ekkortól kezdődött kettejük szoros barátsága.

Kálmán Imre első színházi sikerét, a *Tatárjárás* című darabot 1908. február 22-én mutatták be a Vígszínházban. A bemutatót még 143 alkalom követte. Nem sokkal később Bécsbe költözött, s zenei darabjai ekkortól világhírt szereztek neki mind Európában, mind a tengerentúlon. Legnépszerűbb operettjei (*Az obsitos*, 1910; *A cigányprimás*, 1912; *A csárdáskirálynő*, 1915; *A farsang tündére*, 1919; *A hollandi menyecske*, 1920; *A bajadér*, 1921; *Marica grófnő*, 1924; *A cirkuszhercegnő*, 1926; *A csikágói hercegnő*, 1928; *Az ördöglovas*, 1934; *A montmartre-i ibolya*, 1930; *Josephine császárné*, 1936) ősbemutatóját Bécsben tartották, librettóit osztrák szövegírók készítették.

A fasizmus idején műveit betiltották. 1938-ban Párizsba, majd Londonon át Stockholmba emigrált, innen 1940-ben Amerikába menekült. 1949-ben súlyos agyvérzés érte, fél oldalára megbénult, beszélni is nehezen tudott. A háború után, 1951-ben visszaköltözött Párizsba, 1953-ban a francia becsületrenddel jutalmazták. Kérésére Bécsben temették el. Utolsó operettjét – az *Arizona ladyt* – fia, Charles fejezte be (1954).

Hatalmas nemzetközi sikerét műveinek sodró életvidámsága, cselekményessége és érzelmes humora mellett zenéjének vállaltan magyaros színezete segítette elő. A magyaros hangzást vélhetően az kelti, hogy zenéjének forrása – talán meglepő módon – ugyanúgy a magyar népművészeti hagyományokból táplálkozik, mint Bartók és Kodály népzenei munkássága. Emellett azonban Kálmán az operett műfajának úgynevezett bécsi stílusát is kiválóan megtanulta és alkalmazta zenés műveiben.

Kálmán Imre – Fénykép, 1920-as évek.
Országos Színháztörténeti Múzeum
és Intézet

Császtvay Tünde

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Csáky Moritz: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség*. Bp., 1999.; Gál György Sándor-Somogyi Vilmos: *Operettek könyve. Az operett regényes története*. Bp., 1960.; Gál Róbert: *Túl az operencián. Kálmán Imre regényes élete*. Bp., 2004.; Kálmán Vera: *Emlékszel még... Kálmán Imre élete*. Debrecen, 1985.; Németh Amadé: *A magyar operett története*. Debrecen, 2002.

Kemény János

(Magyarbükös, 1607. december 14.–Nagyszőlős mellett, 1662. január 23.)

Kemény János – Olajfestmény,
17. század. Ismeretlen művész. MNM

Kemény János erdélyi viszonylatban nagybirtokosnak számító családban született. Sok fiatal főúrhoz hasonlóan udvari pályára lépett még Bethlen Gábor idején. A Rákóczi-korban fokozatosan a legtekintélyesebb erdélyi politikussá emelkedik. Tagja a fejedelmi tanácsnak, fontos diplomáciai megbízatásokat teljesít, elsősorban azonban hadvezér, országos főkapitány.

Pályája csúcsára II. Rákóczi György idején (1648–1660) ér, amikor a fejedelem után a legbefolyásosabb személyiség Erdélyben. II. Rákóczi György tragikusan végződött 1657-es lengyelországi hadjáratában a fejedelem által hátrahagyott sereg fővezéréként tatár fogságba esik, ahonnan két év múlva szabadul. A hadjárat miatt a Porta eltöklelte Rákóczi trónfosztását, helyette Barcsay Ákost választotta meg fejedelemmé. A két uralkodó között kirobbant polgárháborúban a hazatérő Kemény János II. Rákóczi György mellé állt. A fejedelmet azonban 1660-ban legyőzték a törökök, s ugyanebben az évben elfoglalták Váradot, a fejedelemség legfontosabb végvárát. Az oszmánok innen kiindulva riasztó mértékben terjeszkedtek, egészen Kolozsvárig adóztatták a vidéket. Sokakban, így Kemény Jánosban is, komolyan felmerült Erdély teljes meghódításának réme. Kemény ebben a helyzetben maga lépett fel fejedelemjelöltként a törökbarát

Barcsay Ákos ellen. Utóbbi ezúttal nem tanúsított ellenállást, és lemondott.

1661 januárjában a rendek elfogadták Kemény János fejedelemségét. A Porta erre 1661-ben újabb hadjáratot indított Erdély ellen. Kemény bízott a Habsburg udvar ígért támogatásában, egy nagy törökellenes háború kibontakozásában. Kimondatta az országgyűléssel a Portától való végleges elszakadást. Az Erdély teljes török meghódításával kapcsolatos félelmek azonban alaptalanoknak bizonyultak, az Ali pasa vezetésével bevonuló török sereg csupán egy újabb fejedelmet helyezett be Apafi Mihály személyében. Erről megbizonyosodva a Kemény segítségére küldött császári sereg a bécsi udvar előzetes parancsát követve kivonult az országból. A Habsburg udvar ugyanis valójában nem akart Várad meghódítása miatt háborút a törökökkel, csupán Erdély teljes török meghódítását kívánta megakadályozni. Titokban kiegyezett a Portával, elfogadva egy újabb törökbarát fejedelem behelyezését. A magára maradt Kemény János megpróbálta megtartani fejedelemségét, de a törökök és Apafi egyesült seregével 1662 januárjában Segesvár mellett, Nagyszőlősnél vívott csatában elesett.

Bár egyes korabeli vélemények szerint tetteiben a fejedelmi trónra törekvés is vezette, Kemény János addigi szerepe alapján joggal gondolhatta, hogy a kritikus helyzetben neki kell kézbe vennie az ország vezetését. Rosszul mérte fel azonban az erdélyi fejedelemnek az oszmánokkal szembeni lehetőségeit és a Habsburg udvar szándékait, ami veszét okozta.

Glück László
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Kemény János önéletrajza és válogatott levelei.* Kiadta V. Windisch Éva. Bp., 1986.; Nyárádi Gábor: *Kemény János testamentumai. Hadtörténelmi Közlemények,* 1995. 1.

Kitaibel Pál

(Nagymarton, 1757. február 3.–Pest, 1817. december 13.)

Kitaibel Pál botanikus, „a magyar Linné”, aki a történelmi Magyarország részletes botanikai feltárását végezte el. A soproni bencés gimnáziumban tanult, felsőfokú tanulmányait a budai Tudományegyetem jogi, majd orvosi karán végezte, ezt követően a botanikai tanszéken lett adjunktus Winterl Jakab professzor mellett. 1785-ben doktorált, 1802-ben lett egyetemi tanár, egyben az egyetemi botanikus kert igazgatója. Tudományos kutató volt, szakkönyvíró, egyetemi előadásokat azonban nem tartott. 1816-ban vonult nyugalomba, betegen. Számos kutatása kéziratban maradt, amelyet azóta folyamatosan feldolgoznak, közreadnak. Tíz külföldi tudományos társaság választotta tagjai sorába. Számos magyar és külföldi növényfaj viseli a nevét, közülük a legismertebb a mályvafélék családjába tartozó bennszülött nemzetség, a *Kitaibelia vitifolia* Willd. Az állatvilágból a pannongyík (*Ablepharus kitaibelii*) őrzi a nevét.

1792-től az ország természettudományi feltárását végezte, s mintegy húszezer kilométernyi kutatóutat tett meg, leírván az átvizsgált területek természeti, élőkönyvi, gazdasági és társadalmi vonatkozásait, megfigyelve az otthonos növényfajokat, s a kutatások célja volt a növények élő és préselt állapotban történő begyűjtése, továbbá a kutatóút során feltárható ásványvizek részletes elemzése is. Mindezekről útinaplót készített, s az abban rögzített megfigyelések szerzőjének sokoldalúságára, polihisztori mivoltára utal. Régészeti, mezőgazdasági, ipari és néprajzi feljegyzések mellett számos állatnevet és nagyszámú népi növénynevet találunk a naplóban.

A mintegy 30 kutatóútja közül ötöt pártfogójával és munkatársával, a cseh származású Waldstein Ferenc gróffal együtt tett meg, a többi utat állami támogatás segítségével hajtotta végre, s azok kiterjedtek Erdélyre és az Északnyugati-Kárpátok egy részére is. Kétszázra tehető az általa felfedezett új magyar növényfajok száma, ezek legtöbbször a Waldsteinnel közösen kiadott Magyarország és Horvátország ritkább és újabb növényeit leíró, latin nyelvű (Bécs, 1799–1812) – nemrégiben reprintben ismételtelen megjelent – háromkötetes munkájában adott számot, amelyben 280 nagyalakú, kézzel festett, művészi kivitelű rézmetszetes tábla található.

Kitaibel elsőként írta le a tellur elem-voltát, elsőként állított elő kéksavat tiszta állapotban, ő fedezte fel a klórmeszet, s használta elsőként fehérítésre. A világirodalom első szeizmológiai monográfiái egyikének (1814) társszerzője volt. Ásványvíz-elemzéseit halála után, 1829-ben adták közre, s ez a világirodalom első komplex ásványvíz-monográfiája. Nevét középiskolai tanulmányi verseny is őrzi, s a jelenleg forgalomban lévő 20 forintos pénzérme hátlapját Kitaibel egyik virága, a magyar nőszirom díszíti.

Kitaibel Pál – Litográfia, 1864.
Rohn Alajos és Grund Vilmos kiadása.
MTM

Priszter Szaniszló
az ELTE Botanikus kertjének ny. igazgatója

Ajánlott irodalom: Jávorka Sándor: *Kitaibel Pál élete és botanikai munkássága*. Bp., 1958.; Kádár Zoltán–Priszter Szaniszló: *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*. Bp., 1992.; Czímber Gyula: *Kitaibel Pál kutatóútjai 1792–1817*. Mosonmagyaróvár, 2001.; *Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. 1805–1817*. Bp., 2001. (A Gombocz Endre által elkezdett napló-kiadások folytatása.) Szerk. Lőkös László; *Kitaibel Pál útinaplójából – Iter Soproniense 1806*. Szerk. Andrassy Péter. Sopron, 2006.

Klebsberg Kuno gróf

(Magyarpécska, 1875. november 13.–Budapest, 1932. október 11.)

Klebsberg Kuno – Olajfestmény, 1935.
Hubay Andor (1898–1971). MNM

Klebsberg Kuno a 20. századi magyar kultúr- és tudománypolitika egyik legkiválóbb, nemzetközi híru államférfija volt. 1898-as államtudományi doktorátusa után, a miniszterelnökség tisztviselőjeként fokozatosan emelkedett a hivatali ranglétrán: 1907-ben a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezetője, 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közigazgatási, 1917-ben, néhány hónapon át – politikai példaképe, Tisza István mellett – a miniszterelnökség politikai államtitkára. 1917-től Kolozsvár, 1920-tól Sopron, 1926-tól Szeged országgyűlési képviselője. 1921 decemberétől belügy-, 1922 júniusától 1931 augusztusáig pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

A tárca vezetőjeként számos törvényt fogadtat el: a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetemről (1922), a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról (1923), a középiskolák reformjáról (1924), a népiskolákról (1926 – ez 1930-ra már 5000 tanterem és tanítói lakás átadását eredményezte), a külföldi magyar intézetekről, a kül- és a belföldi ösztöndíjakról, illetve a közalkalmazottak gyerme-

keinek állami támogatásáról, valamint a polgári iskolákról (1927), a *numerus clausus* enyhítéséről (1928), a természettudományi kutatások fejlesztéséről (1930). 1917-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Neki köszönhető az elcsatolt területekről „menekült egyetemek” (Kolozsvár és Pozsony) szegedi és pécsi befogadása, Szeged és Debrecen univerzításainak kiépítése, a szegedi Dóm tér és környezete kialakítása, a Tihanyi Biológiai Intézet, a Corvin-rend és az Alföldkutató Bizottság megalapítása. 1926-tól minisztériuma kapta a legnagyobb arányú (1927-től már több mint 10 százalékos) támogatást az állami költségvetésből.

Legfőbb törekvése a „széles néprétegek értelmi szintjének” emelése és a helyét nemzetközi szinten is mindenben megálló értelmiségi, köztisztviselői elit kiképzése volt. Utóbbi célját a Collegium Hungaricumok alapításával (1924: Róma, Berlin, 1927: Róma; ezt tervezte – végül is eredménytelenül – bővíteni Párizsban, Londonban és Zürichben) és külföldi magyar állami ösztöndíjak adományozásával részben el is érte. Sokszor tévesen értelmezett „kultúrfölény”-gondolatának és „neonacionalizmusának” lényege a magyar kultúra és tudomány nemzetközi versenyképességének biztosítása és emelése volt.

Klebsberg Kuno elképzeléseit gyakran népszerűsítette újságcikkekben, és több kötetben foglalta össze. Az első magyar politikusok közt volt, aki fölismerte a rádió jelentőségét.

Ujváry Gábor
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Vál., előszó, jegyz. Glatz Ferenc. Bp., 1990.; Huszti József: *Gróf Klebsberg Kuno életműve*. Bp., 1942.; *Klebsberg Kuno*. Vál., s. a. rend., bev., jegyz. T. Kiss Tamás. Bp., 1999.; Ladányi Andor: *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Bp., 2000.; Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet*. Győr, 1996.

Kollonich Lipót gróf

(Komárom, 1631. október 26.–Bécs, 1707. január 20.)

Kollonich Lipót horvát eredetű, a Habsburg uralkodók szolgálatában álló katonacsaládból származott. Ifjúként IV. Ferdinánd apródjai, majd a bécsi jezsuita gimnázium növendékei között találjuk. Belépett a Máltai Lovagrendbe, és harcolt az oszmánok ellen a Földközi-tengeren. Bátor helytállásáért várnaggyá léptették elő. Ezek után ívelt magasra közéleti és egyházi pályája. 1688-ban megbízást kapott a Magyar Királyság új berendezését célzó reformtervezet, az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* munkálatainak irányítására.

Életének főműve, de egyúttal tevékenységének legvitatottabb része az 1688–1689-ben készült *Einrichtungswerk*, amely a török korszakból kilépő ország megoldásra váró feladatait veszi számba. A projektum egyrészt bírálja a rendi berendezkedés elégtelenségeit és ésszerűtlenségeit, másrészt elítéli a császári-királyi katonai önkényt, a hadsereg élmezésnek a lakosság erőit kiszípolozó rendszerét. Emellett egy sor, az ország újjáépítését elősegítő javaslattal él: a jogszolgáltatás racionális átszervezése, az egységes adórendszer, az elnéptelenedett országrészek újratelepítése, az oktatás- és egészségügy reformja, a szabadabb földbirtokforgalom és hitelképesség feltételeinek megteremtése, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés fellendítése szerepel elgondolásai között. Javaslataiból kirajzolódik a merkantilizmus magyarországi adaptációjának lényege: az államigazgatás központosításával párhuzamosan gazdasági téren is egységet kell teremteni, meg kell szüntetni a feudális tagoltságot, le kell dönteni a nemesi, városi, testületi önzés tilalomfáit, hogy az államérdek lépjen a helyükre. A rendszer a távoli jövő, a szabad verseny felé mutat. A tervezet mégis elbukott: egyrészt a bécsi abszolutizmus kemény vonalás képviselőinek elmarasztaló véleménye, másrészt a kiváltságaihoz ragaszkodó magyar nemesség ellenállása miatt. Két korszak, a feudálizmus és korai polgárosodás határán állt az *Einrichtungswerk*, ezért nem arathatott sikert. Miként a munkálatokat irányító Kollonich Lipót sem szerzett vele elismerést magának.

Kollonich Lipótra a kortárs magyarok és 19–20. századi történetírásunk is „fekete báránként” tekintettek vélt magyarellenessége miatt: meg akarta adóztatni a nemesi gazdaságot, és előnyben részesítette volna az országba beköltöző német ajkú telepeseket. Ma sem tartjuk számon a magyarság politikusai között, de egyházi hivatásának következetes gyakorlása, karitatív tevékenysége, nagyszabású szociális és oktatáspolitikája, a katonai és pénzügyi visszaélések elleni határozott fellépése, fáradozása a Magyar Királyság felemelésére a hivatásuk magaslatán álló főpapok, sőt a történelem menetére befolyást gyakorolni képes egyéniségek sorába emelik őt.

Kollonich Lipót – Rézmetszet.
Jeremias Gottlob Rugendas (1710–1772)
BTM

Varga J. János

MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Benczédi László: Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk.” In *Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Discussiones Neogradenses 4.* Szerk. Praznovszky Mihály és Bagyinszky Istvánné. Salgótarján, 1987.; Varga J. János: A nemzet elnyomója vagy a nép felemelője? Kollonich Lipót. *História*, 1989. 1–2.; Varga J. János: Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk.” *Századok*, 1991. 5–6.

Lendvai Márton

(Nagybánya, 1807. november 11.–Pest, 1858. január. 29.)

Lendvai Márton – Fénykép.
Pesky Ede (1835–1910) felvétele. BTM

Színháznak, amely három év múlva Nemzeti Színház néven működik tovább. Kisebb megszakításokkal haláláig ennek a színháznak a tagja, olyan jelentős színészekkel, mint Déryné, Lendvayné Hivatal Anikó, Egressy Gábor, Fánecy Lajos, Szerdahelyi Kálmán, Szentpétery Zsigmond. Mellettük még két színész-újonc tűnt fel ebben az időben, Laborfalvy Róza és Szigligeti Ede.

Lendvai 1843-tól tagja volt a Nemzeti Színház drámaíró bizottságának, valamint a pesti Nemzeti Körnek, majd az Ellenzéki Körnek. Az 1848-as forradalom idején nemzetőr volt, és 1849 januárjában a Nemzeti Színház több tagjával Debrecenbe menekült. Utolsó fellépésére 1854. január 31-én került sor a Nemzeti Színházban, Birch-Pfeiffer *A lowoodi árva* című darabjában Lord Rochester szerepét játszotta. Nem sokkal később agyvérzést kapott és többet nem lépett színpadra.

Lendvai Márton játéka megfelelt a korízlésnek, az érzelmeken keresztül próbált a maga művészi eszközeivel hatni az értelemre, a reformkor utolsó éveiben a magyarság legjobb nemzeti tulajdonságainak megtestesítője volt. Utolsó szavai, melyeket halálos ágyán mondott, mementőként és buzdításként hangzottak a következő nemzedékek számára: „A magyar színészetnek jövője van! Megtettem polgári kötelességemet!”

Ajkay Alinka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Szigligeti Ede: *Egressy Gábor, Lendvai Márton, Megyeri Károly, Kántorné és más régi magyar színészek*. Bp., é. n.; Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. Bp., 1940.; Zsoldos Ernő: *Lendvai Márton*. Bp., 1958.; *Magyar Színház történet 1790–1873*. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1990.

Mányoki Ádám

(Szokolya, 1673.–Drezda, 1757.)

Mányoki Ádám a 17. század első felének legjelentősebb magyar portréfestője volt. Református lelkészfi családban született 1673-ban Szokolyán (Sáros vármegye). Gyermekéveiről és ifjúkoráról csak keveset tudunk. Életének nagy részét Magyarországtól távol, Európa különböző fejedelmi udvaraiban töltötte.

J. A. Doelfer hadbíró-tábornok nevelt fiaként a braunschweig-lüneburgi hercegségben, Celle városában nevelkedett. 1703-ban érkezett Berlinbe, ahol a porosz trónörökös Frigyes Vilmos megbízásából a 6. gyalogsági testőrezred tisztjeiről készített közel negyven portréból álló képsorozatot. A 17. századi holland és a korabeli francia udvari portré sajátosságait ötvöző portréfestői stílusa jól illett az ekkor kiépülő fejedelmi rezidencia elvárásaihoz.

Magyarországra 1707-ben jött, és udvari festőként II. Rákóczi Ferenc szolgálatába állt. 1712-ben Gdańskban készítette el legismertebb művét, Rákóczi Ferenc portréját.

1713 elejétől II. (Erős) Ágost drezdai udvarában dolgozott, mely ekkoriban alakult európai hírvilág kulturális központtá. Az udvar számára dolgozott többek között Anton Raphael Mengs, Louis de Silvestre, Bernardo Bellotto „Canaletto”. Mányoki itt készült festményei főleg két sorozatba, Erős Ágost udvarának hölgytagjait ábrázoló „szépséggalériába”, illetve az uralkodócsalád tagjairól készített portrésorozatba illeszkednek. 1717-től fokozatosan háttérbe szorult az udvari ízlés számára korszerűbb, tetszeztőbb stílust képviselő Louis de Silvestre mögött. Mellőzöttsége miatt 1718-tól gyakran vállalt megbízásokat Lipcsében, ahol a város jómódú polgárait örököltette meg. 1723-ban rövid ideig Prágában, majd Bécsben tartózkodott, 1724-ben pedig visszajött Magyarországra, és megpróbálta visszaszerezni családja régi birtokait, hogy végleg itt telepedhessen le. Itthon készült munkái szakítanak a Drezdában és Lipcsében kialakított frissebb, természetesebb festésmóddal, inkább a korábbi „ősgalériák” továbbfejlesztett változatainak tekinthetők, például Ráday Pál portréja.

Miután birtokszerzési törekvései kudarcba fulladtak, 1731-ben visszatért Drezdába. Az 1740-es évektől divatba jött historizáló modornak megfelelően a 17. századi holland képek stílusában készített portrékat az udvari arisztokrácia tagjairól, ilyen például Gotter gróf turbános képmása. Feladva minden reményét, hogy valaha hazatérhet Magyarországra, teljes nyomorban halt meg 1757-ben Drezdában.

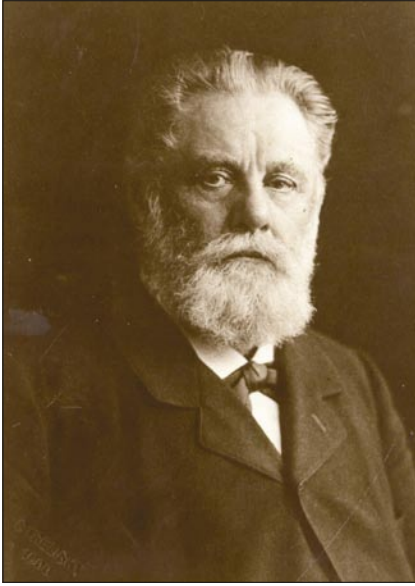
Mányoki Ádám – Önarckép, 1711.
Olajfestmény. MNG

Bubryák Orsolya
MTA Művészettörténeti Kutatóintézet

Ajánlott irodalom: Buzási Enikő: *Mányoki Ádám (1673–1757)*. Bp., 2003. Bubryák Orsolya: „Nincs az királynak jobb portrait kép írója”. Mányoki Ádám (1673–1757) kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában. *Új Művészet*, 2003. 6.

Mechwart András

(Schweinfurt, Németország, 1834. december 6.–Budapest, 1907. június 14.)

Mechwart András – Fénykép.
1890-es évek.

OMM Öntöde Múzeum Archívuma

Az 1859-ben Magyarországra érkezett bajor mérnök, Mechwart András a Ganz-gyár műszaki igazgatójaként alkotta meg találmányát, az acélhengerekkel működő hengerszéket, amely az egész világon forradalmasította a kenyérgabona őrését. A szabadalommal oltalmazott (1874) találmány előzménye a Friedrich Wegmann svájci mérnök által szerkesztett porcelánhengerekkel működő, súlynyomású hengerszék volt. Mechwart a hengerszékben acélhengereket alkalmazott, kidolgozta a hengerpántok rugós és gyűrűs szorítását. A különféle típusú és méretű Mechwart-féle hengerszékben rovátkolt acélhengereket használtak. A hengerszékben a héjszerkezet kevésbé töredezik, így könnyebb elválasztani azt a magbelső lisztrészecskéitől.

A Ganz-gyár nemcsak hengerszékeket értékesített világszerte, hanem teljesen felszerelt nagymalombokat is. Olyan nagyszerű találmányoknak köszönhetően, mint a Mechwart-féle acélhengerszék és a Haggemacher Károly-féle síkszita, a magyarországi malomipar technikai fejlettsége megelőzte a világot. A századfordulón Budapest volt az első számú, majd az egyesült államokbeli Minneapolist követő legnagyobb malomipari központ a világon.

Mechwart Bánki Donát főmérnök segítségével olyan önjáró gőzeket konstruált, amelynek hátuljára ásószervezetet illesztettek, ami vízszintes tengely kö-

riül forgó, csavarvonalszerűen elhelyezett ásólapátokat mozgatott. A géppel a szántás előkészületet nem igényelt, és kezeléséhez két fő is elég volt. A Mechwart-féle ásó-gőzeke sorozatgyártására nem került sor. Ennek oka a gép nagy súlya, magas termelési költsége volt. Hozzájárult ehhez a petróleum- és benzinmotorok gyors térhódítása is. A Ganz-gyárban kezdtek Magyarországon elsőként a világhírű Fowler-féle gőzekék gyártásához.

Mechwart kiváló érzékkel ismerte föl, hogy az elektrotechnikai ipar fogja jelenteni a korszak csúcspárágát. A Ganz-gyár minden versenytársánál hamarabb ismerte föl, hogy a jövő a váltakozó áramé. A villamos energia nagy távolságú szállítását forradalmasította a Zipernowszky Károly, Déri Miksa és Bláthy Ottó szerkesztette transzformátor. 1885-ben szabadalmaztatták a váltóáram átalakítására szolgáló találmányukat, amelyek párhuzamos kapcsolásával váltakozó áramú energiaelosztó rendszert alakíthattak ki. Ezzel a találmánnyal terjedhetett el széles körben az elektromos energia. A világ első váltóáramú erőművét a Ganz-gyár építette föl Luzernben. A Róma melletti Tivoliban a Ganz-gyár szakemberei helyezték üzembe 1892-ben Európa legnagyobb hidroelektromos áramfejlesztő telepét, amely közvetlenül a nagyfeszültségű generátorokról táplálta a városi elosztóhálózatot. A világon először itt kezdték el gyártani (1889) a váltakozó áramú fogyasztásmérőt, Bláthy találmányát.

Mechwart András nemcsak tervező mérnökként bizonyította kivételes képességeit, hanem vállalatvezetőként is: maga köré gyűjtötte a tehetséges embereket és kockázatot vállalva mert újítani, új termelési ágakat fölkarolni.

Estók János
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Gajdos Gusztáv: *Mechwart András – Kühne Ede.* Bp., 1997.; Pénczes István: *Mechwart András 1834–1907.* Bp., 2001.

Melius Juhász Péter

(Horhi, 1532.–Debrecen, 1572. december 15.)

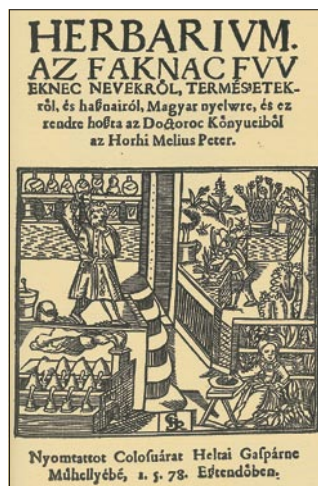
Melius Juhász Péter kálvinista teológus, teológiai író, egyháztudós, hitvitázó, református püspök, herbárium-író, herbalista volt. Elemi iskolai tanulmányait a Sylvester-testvérek iskolájában Sárváron végezte, felsőfokú tanulmányokat pedig Wittenbergben, a kor egyik legnagyobb pedagógus egyénisége, Philippe Melanchthon irányításával folytatott. 1558-ban került Debrecenbe előbb lelkésznek, majd 1562-től püspök volt. A magyarországi helvét irányú reformáció egyik megszilárdítója.

Az 1578-ban Kolozsvárott kiadott kötete az egyetlen fennmaradt világi munkája. Teljes címe – a mai helyesíráshoz némileg igazítva – így hangzik: *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznakról, Galenusból, Pliniusból és Adamus Lonicerusból szedetettek ki. Kezdetik azért először a fákról, nevek pedig deákul, magyarul és németül; némely helyeken pedig görögül is megvannak a nevek deák bötiükkel.* A külső címlap a szerzőről és kiadóról így tájékoztat: *Magyar nyelvre és ez rendre hozta az Doktorok Könyveiből az Horhi Melius Peter. Nyomtatott Colosvárat, Helati Gáspárné Műhelyében.*

Ez a mű a 16. századi botanikatörténetnek, a „magyar herbalizmus” történetének alapműve és egyben az első mai értelemben is jól szerkesztett magyar nyelven (és nyelvtérületen) nyomtatott „modern” természettudományos kézikönyvünk. A szakirodalomban elterjedt nézettel szemben nem magános munka, hanem beilleszkedik az egyik első – ha nem éppen a legelső – magyar élettudományi iskola („Sárvári Iskola”) történetébe: előzménye a sárvári tankönyv, a *Garmmatica Hungaro-Latina* (1539) botanikai leckéje, következményei egyebek között a Sárvárról Németújvárra került Beythék (István és András, apa és fia) botanikai munkái: *Stirpium nomenclator Panonicus* (1583) és a *Füveskönyv* (1595). A kolozsvári „Herbárium” – részben a németújvári követők, részben a munka belső értékei és a Heltai-féle nyomda gondos szerkesztése révén – térségünkben egyedülálló módon illeszkedik a korabeli Nyugat-Európa hasonló munkáihoz.

Külön értéke és érdekessége a Melius halála után (postumus) megjelent kötetnek, hogy kiadását egy asszony – özvegy Heltai Gáspárné – döntése tette lehetővé, aki bevezetőt írt a *Herbárium*hoz. Ennek köszönhetően – az európai tudományban is különlegesen – a magyar természettudományos könyvnyomtatás kezdeténél egy okos és művelt „üzletasszony” bábáskodott.

A *Herbárium* alcíme pontosan tájékoztat tartalmáról: a „fák és füvek” a teljes növényvilágra utalnak. A „nevek” jelentik a megismerés kulcsát. A növények „természete” az elméletre, a növények „haszna” a gyakorlatra utal. Tíz virágtalan növény, 403 virágos növényfaj, 43 természetett változat, tehát közel félezer növényrendszertani egység (taxon) azonosítása sikerült a kötetben olvasható 625 különböző „tudományos” (latin és görög), 327 német és 1236 magyar növénynév, illetve ezek leírásai alapján.

A *Herbárium* címlapja.
Kolozsvár, 1578.
Magyar Mezőgazdasági Múzeum
Könyvtára

Szabó T. Attila
Biológiai Adtábazis Laboratórium

Ajánlott irodalom: *Studia et Acta Ecclesiastica*, 3. köt. Bp., 1973. (Több, róla szóló tanulmánnyal.); Botta István: *Melius Péter ifjúsága*. Bp., 1978.; *Melius Péter: Herbárium* [1578, Colosvar]. Szerk. Szabó Attila Bukarest, 1978, 1979.; Szabó T. Attila: *Herbárium. Kolozsvár, 1578*. Tanulmány a Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat XXXVII. köteteként megjelent faksimile kiadáshoz. Bp., 2002.

Nadányi János

(Körös-Nadány [Körösładány], 1642?–Nagybajom, 1707. július 8.)

Florus Hungaricus (címlap).
Amszterdam, 1663.
Szegedi Egyetemi Könyvtár

A nemesi születésű Nadányi János a 17. század közepén igen hosszú időn át, 1656–1662 között tanult németalföldi egyetemeken, Utrechtben, Franekerben és Leidenben, Amszterdamban pedig felkereste az idős Comeniust. Megfordult Angliában is, majd Franciaországon és Svájcban keresztül utazott haza. Minthogy családja közben politikai okokból elszegényedett, 1666-tól a nagyenyedi kollégium tanára lett. Diákjai nem szerették, botrányos körülmények között távozott katedrájáról 1678-ban. Ekkor elhagyta Erdélyt, élete hátralévő három évtizedében a Partiumban működött mint kálvinista lelkész.

Édesatyja már 1656-ban olyan tanulmányi utasítással látta el a külföldi tanulmányútra induló fiát, amelyben antik és humanista történetírók tanulmányozását ajánlotta a figyelmébe. E történetírók között a késő antik Lucius Annaeus Florust nem említette ugyan, ám a Római Birodalom királyság-, köztársaság- és császárság-kori történetét is kompendiumba foglaló, a régi századokban igen népszerű és az iskolákban is tanított historikus a történeti érdeklődésű Nadányi János legfőbb mintaadóójává vált. A kötődést már főművének címe is kifejezi: a magyar történelmet a hun kezdetektől I. Lipót trónra lépéséig elbeszélő történeti munkája *Florus Hungaricus* címmel jelent meg latinul (Amszterdam, 1663), majd rövidesen kivonatos és adaptált angol fordítása is elkészült (London, 1664). A latin történetíró neve egyébként is fogalomná vált a régi Európában: az egy-egy nemzet történetét tömören, ugyanakkor mégsem szigorú didaktikus szempontok szerint, hanem szellemes, ötletes megfogalmazásban összefoglaló történeti áttekintéseket mintegy műfaji megjelölésként illették a *florus* névvel, készült *Florus Anglicus*, *Florus Polonicus*, sőt *Florus Danicus* is. Nadányi az antik eredeti eszmei összetevőinek és stilisztikai megoldásainak hatását egyaránt felmutató *Florus*ának tárgyi tekintetben Antonio Bonfini és Istvánffy Miklós történeti művei a legfőbb forrásai, a közelmúlt történetét tárgyaló záró szakaszokban pedig a politikai eseményekbe sodródó atya családi emlékei is szerepet kaptak.

Nadányi János műve sem az első, sem a legnagyobb hatású, sem a legeredetibb, sem a legnagyobb forrásértékű magyar történeti összefoglaló. Jelentősége abban áll, hogy egy 17. század közepén Európa-szerte divatos történetírói trendbe illesztette és a korabeli nyugat-európai közvélemény számára kivonatos formában hozzáférhetővé tette elődeinek megállapításait.

Kecskeméti Gábor
MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Herepei János: Az öreg Comenius néhány magyar híve: Magyar diákok Amszterdamban. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.* (Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei.) Szerk. Keserű Bálint. Budapest–Szeged, 1971.; Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Bp., 1975.; Nadányi János: *Florus Hungaricus – A magyar Florus* (1663). *Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in Aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur*, 11. Debrecen, 2001.

Petzval József

(Szepesbela, 1807. január 6.–Bécs, 1891. szeptember 17.)

Petzval József matematikus, egyetemi tanár, mérnök, feltaláló, a bécsi Tudományos Akadémia rendes tagja (1849), a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja (1873), a bécsi Fényképeszeti Egyesület (Wiener Photographische Gesellschaft) alapító tagja, a fotográfia történetének egyetemes jelentőségű alakja volt, aki maga is fényképezett. Legjelentősebb tudományos tette, hogy a világon elsőként szerkesztett matematikai úton fényképeszeti objektívet.

Apja Petzval János Frigyes tanító, egyházi karnagy, a szepességi cipszerek leszármazottja volt. Maga készítette orgonán játszott, konstruált ébresztőórát, írógépszabadalmát pedig 1826-ban a világon elsőként nyújtotta be. A szülőházban (ma Spišská Belá, Szlovákia) Petzval-emlékkiállítás látható. Testvére, Petzval Ottó (1809–1883) matematikus és egyetemi tanár lett Pesten.

Petzval József mérnöki oklevelét a Pesti Kir. Egyetem Földmérnöki Intézetében (Institutum Geometricum) nyerte el 1828-ban. 1828 és 1835 között Pest város mérnökeként dolgozott: a Lipótváros felmérésében, csatornázási és színtezési munkálatainak előkészítésében, valamint a város árvízvédelmi munkáiban vett részt. Közben megszerezte matematikából a bölcsészdoktori oklevelet is. 1832-től a pesti egyetemen matematikát és mechanikát adott elő. 1835-ben egyetemi tanárrá nevezték ki. 1836-ban a bécsi egyetem hívta meg, ahol 1877-ig, nyugdíjazásáig tanított. Magát élete végéig „magyar honunk hú fiá”-nak vallotta.

Feltalálóként elsősorban az 1840-ben szerkesztett, nagy fényerejű akromatikus fényképeszeti objektívje tette ismertté, amellyel az addig szükséges több perces, nagyon hosszú megvilágítási idő néhány másodpercre csökkent. Lencséjét, melyet nem szabadalmaztatott, 1841-től a Voigtländer cég építette gépeibe, mely hosszú jogvitát és pereskedést indított el. Egy Petzval hagyatékában talált feljegyzés alapján a korszerű anasztigmat lencserendszer feltalálójának is őt kell tekintenünk.

1860 körül saját szerkesztésű gépével fotogrammetrikai méréseket végzett. Optikai kutatásainak eredménye még 1847-ből származó fényszórója, továbbá az a tudományosan igazolt megállapítása, hogy az izzó szilárd testek több fényt bocsátanak ki, mint a lánggal égő gázok. Ezt az elvet használta fel Carl Auer a róla elnevezett gázizzónál.

A fényképezés terén kifejtett úttörő munkásságának emlékét őrzi az osztrák közoktatásügyi miniszter által alapított Petzval-érem, mellyel 1928 óta a tudományos fényképezés terén kimagasló eredményeket jutalmaznak. Tiszteletére a magyar Optikai, Akusztikai és Filmtechnikai Egyesület 1962-ben évenként kiosztásra kerülő Petzval József-emlékérem kitüntetést alapított. A Hold túlsó oldalán krátert neveztek el róla.

Főbb művei között találjuk a *Bericht über die Ergebnisse einiger dioptrischen Untersuchungen* [Jelentés egyes dioptrikus vizsgálatok eredményeiről] című munkát (Pest, 1843). Ennek fakszimiléjét adta ki az Akadémiai Kiadó Karlovits Károly kísérőtanulmányával 1973-ban.

Káncses Károly
fotótörténész

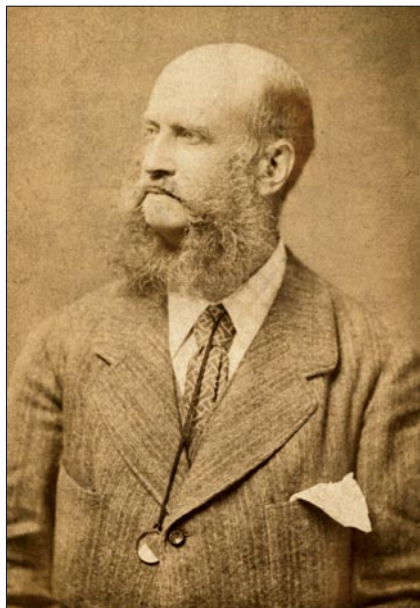
Ajánlott irodalom: Erményi Lajos: *Petzval József élete és érdemei*. Bp., 1906.; Seress János: *Petzval József*. Bp., 1954.; Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. (Bibliográfiával.) Bp., 1958.; Fejér Zoltán: *Négy név – száz év*. Bp., 1997.

Petzval József – Tollrajz, 1880-as évek

Podmaniczky Frigyes báró

(Pest, 1824. június 20.–Budapest, 1907. október 19.)

Podmaniczky Frigyes – Fénykép, 1878.
Ellinger Ede felvétele. BTM

Podmaniczky Frigyes báró politikus, író, az 1848–1849-es szabadságharc utáni hazai liberális tábor egyik „szürke eminenciása”, a magyar főváros 1872 utáni nagyszabású korszerűsítésének irányító, s egyben jelképes egyénisége volt. Régi felvidéki nemesi családból származott, ő maga azonban nem számított gazdag embernek.

A reformkorban, 1843–1844-ben írnokként vett részt Ráday Gedeon gróf oldalán az országgyűlésen, majd 1845–1846-ban jogot tanult a berlini egyetemen, utána Pest vármegye aljegyzője. 1847–1848-ban a főrendiház tagja, 1848-ban az új, népképviselői országgyűlés felsőházának jegyzője lett. Nemzetőrként harcolt Jellasics serege ellen; 1849 elejétől huszár honvédszázados. Világos után az osztrákok büntetésből közlegényként besorozták a császári seregbe, és Milánóba vezényelték, ahonnan jó egy év után szabadult. 1851-től látszólag visszavonultan élt, népszerű regényeket írt, ugyanakkor titkos futárszolgálatot látott el a hazai ellenállók és a Kossuth-emigráció között. Jó barátság fűzte Tisza Kálmánhoz, mellette az ún. balközépi ellenzéki politika, a Deák Ferencnél erősebb, de nem forradalmi utat hirdető önállósodási pártcsoportosulás egyik kovácsolója volt. 1861-ben Szarvas képviselőjévé, a parlament másodelnökévé választották, innentől kezdve 1906-ig országgyűlési képviselő és 1889-től

1905-ig a kormányzó Szabadelvű Párt elnöke volt. Podmaniczky forma szerint nem tartozott a politikát alakítók közé – dacára pártelnökségének –, valójában azonban műveltsége, tekintélye és szerteágazó személyi kapcsolatai révén a kor befolyásos politikusának számított. Megkönnyítette működését türelmes, barátságos egyénisége, ezért is bízták meg 1875–1885 között a Nemzeti Színház, illetve az Operaház akkoriban kényes feladatot jelentő intendánsi tisztségével. Szépírói munkásságáért a Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben tagjává választotta. (Utleírásai, különösen bőséges emlékirata, a *Naplótöredékek* olvasmányos forrása a reformkortól 1887-ig tartó eseménydús történelmi korszaknak.)

Budapest egyesítése után, 1873-tól a főváros kiépítését, rendezett fejlesztését irányító Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke (ténylegesen vezetője) lett, aki az üzleti, pillanatnyi érdekek és a távlati célok, a fővárosi vezetés és a kormányzati szándékok harmonizálásával nagyban hozzájárult Pest-Buda világvárossá alakulásához. Az ő vezetése idején készült el a főváros első rendezési terve, sorra épültek ki a dunai rakpartok, a sugárutak, körutak, s megtörtént a pesti belváros rendezése is.

Podmaniczky Frigyes báró a főváros „előkelő alakja”, köztiszteletben álló egyénisége volt, akit Krúdy Gyula „Budapest vőlegényé”-nek nevezett el. Szobrát 1991-ben a róla elnevezett téren állították fel.

Szász Zoltán
MTA Történettudományi Intézet

Ajánlott irodalom: *Egy régi gavallér emlékei: válogatás régi naplótöredékekből, 1824–1887.* Vál., szerk., a jegyzeteket és az utósztót írta: Steinert Ágota. Bp., 1984.

Révai Miklós

(Nagyszentmiklós, 1749. február 24.–Pest, 1807. április 1.)

Révai Miklós a felvilágosodás korában, Kazinczy Ferencet megelőzően, a magyarországi irodalom legjelentősebb szervezője volt. Ifjúkorában a piarista rendbe lépett, és a rend szellemét követve élete legnagyobb részében tanított alap- és középfokú iskolákban, majd a pesti egyetem magyar tanszékén. Az oktatói pályához szorosan kapcsolódott költészetének alakulástörténete is: első verseskönete akkor jelent meg (*Magyar alagyláknak első könyve*, 1778), amikor a tanügyi reform, a *Ratio Educationis* (1777). A tanügyi reform bevezetése után Révait is felkérték új tankönyvek kidolgozására. ABC-s könyvet és helyesírási tankönyvet készített (1778–1779). Tudásának bővítése érdekében pártfogója, Károlyi Antal 1780-ban Bécsbe küldte, ahol a nyugat-európai műveltség kiemelkedő munkáival találkozott. Kötődése a kortárs tudományos eredmények megismeréséhez és hasznosításához egész életén végigkísérte.

Tanulmányútjának befejezése után előkelő főúri családoknál vállalt nevelői állást. A nincstelen sorból származó szerzetes azonban nem bírta elviselni alacsony pozícióját, kiszolgáltatottságát az arisztokrata családok körében, ezért elhatározta, hogy önálló egzisztencia megteremtésébe fog: elvállalta az első magyarországi hírlap, a *Magyar Hírmondó* szerkesztését. Mintegy fél évig szerkesztette az újságot (1783. december–1784. május), amikor rendi felettesei megelégteltek, hogy túlzottan „világi” foglalkozást űz. Elrendelték, hogy térjen vissza valamelyik rendházba. Révai ekkorra már hozzászólt ahhoz, hogy maga irányítsa a sorsát: nem engedelmeskedett, hanem egy új vállalkozásba fogott. *Költeményes Gyűjtemény* címmel nagy könyvsorozat kiadásába kezdett. A sorozat régebbi szerzők és saját kortársainak költeményeit tartalmazta. Négy kötet látott napvilágot – köztük saját verseinek gyűjteményes, több mint 250 oldalas kötete –, ám érdeklődés és előfizetők hiányában a sorozat 1789-ben kifulladt. Szerencséjére 1787-ben sikerült elnyernie egy rajztanári állást a győri mintaiskolában (a mai gyakorlóiskolák egyik elődjében), ami viszonylag nyugodt megélhetést biztosított számára 1794-ig.

1790-ben, a nagy nemzeti felbuzdulás évében, ő is tevékeny szerepet vállalt a magyar tudós társaság megszervezésében: kiadta Bessenyei György *Jámbor szándékát*, valamint egy latin nyelvű tervet adott be a magyar kancelláriának szintén egy tudós társaság felállításáról. Révai 1794-ben elhagyta győri állását, és előbb Esztergomban, majd Komáromban tanított, azután 1802-ben elnyerte élete legnagyobb vágyát, a pesti egyetem magyar nyelvi katedráját. Itt teljesedett ki a pályája. 1805-re befejezte *Elaboratio Grammaticae Hungaricae* című kétkötetes munkáját, amely a magyar nyelv grammatikájának első rendszeres, átfogó leírása. A latin nyelvű kötetek a korabeli tudományosság világszínvonalán álltak. Révai nyelvészeti rendszere mind a mai napig meghatározza helyesírásunkat, nyelvszemléletünket. Súlyos betegség után hunyt el 1807. április 1-jén.

Révai Miklós – Pontozó modorú rézmetszet, 1840-es évek. Ehrenreich Sándor Ádám (1784–1852). PIM

Thimár Attila

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Ajánlott irodalom: Bánóczy József: *Révai Miklós élete és munkái*. Bp., 1879.; Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*. I–IV. Bp., 1881–1889.; Eder Zoltán: *Révai Miklós*. Bp., 1972.; Federmayer István: *Révai Miklós élete és munkássága*. Győr, 2000.

Szarvas Gábor

(Ada, 1832. március. 22.–Budapest, 1895. október. 12.)

Szarvas Gábor – Mellékalakos bronz
mellszobor az MTA székháza előtt.
Jankovits Gyula, 1899.

Szarvas Gábor a 19. század második felének egyik legjelentősebb nyelvésze, nyelveművelője volt. A szabadságharc idején jelentkezett a magyar hadseregbe, de fiatal kora és gyenge testalkata miatt elutasították. 1852-ig a bencés rend tagja volt, majd két évig jogot hallgatott, de rossz anyagi helyzete miatt egy időre abba kellett hagynia tanulmányait. Végül középiskolai tanári oklevelet szerzett. Egy rövid ideig tanított Baján, Egerben és Pozsonyban, majd 1869–1881 között Pesten volt gimnáziumi tanár. Fiatal éveiben az irodalommal is kacérkodott, álnéven humoros elbeszéléseket írt, *Egy veszélyes eset* című melódrámáját 1862-ben Debrecenben, *Galambposta* című vígjátékát pedig 1878-ban Kassán mutatták be. Érdeklődése hamarosan a nyelvhelyesség kérdései felé fordult, de a nyelvészet mellett ókori görög és latin művek fordításával is foglalkozott.

Magyartalanságok című tanulmányával 1867-ben nagy elismerést aratott a nyelvészek körében, Arany László is dicsőítően nyilatkozott róla. *A magyar igeidők* című munkája az Akadémia jutalmát is elnyerte. 1871-ben az MTA levelező, 1884-ben pedig rendes tagjává választották, s 1889-től a Helsingforszi Finnugor Társaság tagja is volt.

Írásaiban ortológus álláspontot képviselt: elutasította a hiányos nyelvismeretből fakadó erőszakos szóképzést, igyekezett kiküszöbölni az idegen nyelvek, különösen

a latin és a német hatását a magyar nyelv grammatikai szerkezetére. Feladatának tekintette a kortársai által véleménye szerint elkövetett nyelvrontások orvoslását. A kor uralkodó történeti szemléletének megfelelően úgy vélte, hogy egy nyelvi elem helyességének megállapításához első sorban a nyelvtörténethez és „a tisztaságát egyedül megőrző” népnyelvhez kell visszanyúlni. Nagy fontosságot tulajdonított a nyelvjárások kutatásának, a moldvai csángó nyelvhasználat tanulmányozásának, ismertetésének. Igyekezett összehangoltabbá, rendszeresebbé tenni a magyar nyelvtudományi kutatást. Ennek érdekében 1872-ben az MTA megbízásából megindította és haláláig szerkesztette a *Magyar Nyelvtör* című, a magyar nyelvtudományban máig is jelentős szerepet játszó folyóiratot. E lap köré csoportosult a kor magyar nyelvészeinek színe-java, például Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond és Szinyei József.

Az Akadémia megbízásából 1874–1884 között Budenz Józseffel és Szilády Áronnal együtt megszerkesztette a *Nyelvemléktár I–III.* kötetét, és 1890–1893 között Simonyi Zsigmonddal megírták *Magyar nyelvtörténeti szótár*ukat. Az előbbiben sok, a nyelvtörténeti és irodalmi kutatások szempontjából igen értékes nyelvemléket tett nyomtatásban könnyen hozzáférhetővé, az utóbbi pedig szófejtéseivel nagymértékben hozzájárult a századfordulón és a 20. század elején virágkorát élő magyar nyelvtörténeti, etimológiai kutatáshoz. Szellemiségének ápolására, munkájának folytatására a nevét viselő nyelveművelő egyesület alakult, amely nyelveművelő napokat, versenyeket és tudományos tanácskozásokat szervez.

Sliz Mariann
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ajánlott irodalom: Simonyi Zsigmond: Szarvas Gábor emlékezete. *Magyar Nyelvtör*, 1897.; Simonyi Zsigmond: *Emlékezés Szarvas Gábor rendes tagról*. 1911.; Szinyei József: Szarvas Gábor születésének 100. évfordulójára. *Magyar Nyelv*, 1932.; Rubinyi Mózes: *Emlékezések és tanulmányok*. 1962.

Vámbery Ármin

(Dunaszerdahely, 1832. március 19.–Budapest, 1913. szeptember 15.)

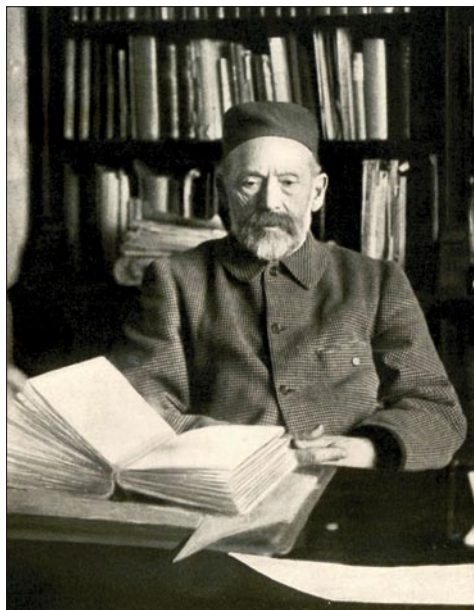
„Vámbery orientalista volt. Nem ama szobatudósok fajtájából, akik évtizedek fáradságos munkájával értékes teoriákat kovácsolnak; de a való életet nem ismerik, ezért teoriájuk csak szellemi épület, amelyet más theoria ledönthet, de nem szól bele az emberek boldogításának vitájába –, hanem beutazta a Keletet, éveken át élt dervismódra, pasák palotájában, mecsetekben, a tudósok és papok házában és praktikus szemekkel az embert és az életet magát fürkészte és kevés hitelt adott az elvont elméleteknek” – írta róla Germanus Gyula.

Vámbery Ármin (Vamberger Hermann), a közép-ázsiai utazó, a török filológia kiváló szaktekintélye, akadémikus egyetemi tanár lehetetlen szegénységből küzdött föl magát a korabeli Európa egyik legkomolyabb szaktekintélyévé. Már középiskolai éve alatt elsajátította a legtöbb európai nyelvet, köztük a törököt is. Szünidejében rendszeresen – útiköltsége nem lévén – gyalog vándorolta végig Bécsset, Prágát és más európai városokat.

1857-ben Eötvös József báró segítségével utazott először Konstantinápolyba; itt nyelvet tanított, megismerte a keleti élet sajátosságait és szokásait, Kmetty tábornok ajánlásával a legmagasabb török méltóságok között forgolódott, még egy államellenes összeesküvésbe is belebonyolódott. A török–magyar történeti vonatkozásokról szóló felfedezéseit szaktanulmányokban közölte folyamatosan, összeállította az első török–német szótárt (1858.) 1861 őszén visszatérve Pestre megnyerte az MTA anyagi támogatását, hogy felkutassa a magyarok őshazáját és rokonait. A három évig tartó, veszélyes útra egy bokharai karavánnal indult el, álruhában, magát mohamedán dervisnek kiadva. Krimbe illő, nemegyszer az életét is kockára tévő ázsiai kalandjairól (Bokhara–Szamarkand–Meshed–Teherán) *Küzdelmeim* című útleírásában számolt be. Felfedezéseivel és kutatásaival úttörő eredményeket ért el Közép-Ázsia föld- és néprajza, és a török filológia számos területén. Az angol, a német és a török kormány – mint az ázsiai helyzet kiváló ismerőjéhez – rendszeresen hozzá fordult szaktanácsért. Még nem volt harmincéves, amikor az MTA levelező tagjaul választották.

1865-től – bár az oxfordi egyetem is tanári tanszéket ajánlott neki – nagyrészt a budapesti Tudományegyetemen oktatott keleti nyelveket. 1872-vel Berecz Antallal, Xantus Jánossal és Hunfalvy Jánossal megalapították a Magyar Földrajzi Társaságot.

Császtray Tünde
MTA Irodalomtudományi Intézet

Vámbery Ármin – Fénykép 1900 körül.
IM Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum

Ajánlott irodalom: Récesy Viktor: *Vámbery Ármin*. Sopron, 1887.; Cholnoky Jenő: Vámbery Ármin. *Földrajzi Közlemények*, 1913.; Jászi Oszkár: Vámbery. *Huszedik Század*, 1913. II.; Kunos Ignác: Vámbery Ármin. *Budapesti Szemle*, 1913.; Goldziher Ignác: Vámbery Ármin t. tag emlékezete. *MTA Emlékbeszédek*, XVII., Bp., 1915.; Munkácsi Bernát: Vámbery Ármin tudományos munkássága. *Budapesti Szemle*, 1915.; Germanus Gyula: Vámbery Ármin. *Nyugat*, 1932. 24.; Halász Gyula: *Öt világrész magyar vándorai*. Bp., 1936.; Hazai György: *Vámbery Ármin*. Bp., 1976.; Vámos Magda: *Resid Eféndi. Vámbery Ármin élete*. Dunaszerdahely, 2000.

Veress Ferenc

(Kolozsvár, 1832. szeptember 1.–Kolozsvár, 1916. április 3.)

Veress Ferenc – Önarckép, 1860-as évek.
MNM

löny Magyarországon. Veress az első valódi színes fényképezési eljárásnak, a heliochrómiának évtizedeken keresztül a fejlesztője volt. Kísérleteit Gothard Jenő is támogatta. Az 1889. évi párizsi világiállításon bemutatott találmányát nagy elismeréssel fogadták. Mindemellert kiváló szakíró volt, akinek fotótörténeti, technikai és elméleti cikkei máig nem vesztek aktualitásukból. Szépirói munkásságát jelzi *Fényképezési álmokképek* és a *Nagyapa meséi kis unokájához* (Kézirat, 1892–1894) című munkája. Pomológusként is tevékenykedett, almát nemesített. Veress az erdélyi közélet egyik jelentős alakjának számított. Ő volt az első (és sokáig az egyetlen) magyar fényképész, aki a fényképezés valamennyi aspektusát, hazai és külföldi viszonyait egységben látta, s azok problémáira megoldást keresett.

Legfontosabb írásai: *A fényképezés múltja, jelene és jövője hazánkban. Történeti eszmétörredék* (Az Ország Tükre 1862. 9–10.); *Hasznos jegyzetek a száraz eljárás körüli előidézések- és erősítésekről* (Fényképezési Lapok 1883. 2–3., 5., 7., 10., 12.; 1884. 1., 4., 8., 12.; 1885. 1., 4., 8., 11.).

Kincses Károly
fotótörténész

Ajánlott irodalom: Fejős Imre: A fényképezés magyar úttörői. Veress Ferenc. *Fotó*, 1957.; Fóris Pál: *Adatok az erdélyi fényképezés történetéhez*. Sepsiszentgyörgy, 1972.; Kincses Károly: *Levétel Veressnél, Kolozsvárt*. Bp., 1993.; Miklósi-Sikes Csaba: *Fényképezés és műtermek Erdélyben 1839–1916*. Tanulmány és okmánytár. Székelyudvarhely, 2001.; Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók I. Magyarok a fotográfia történetében*. Dunaszerdahely, 2001.

Veress Sándor

(Kolozsvár, 1907. február 1.–Bern, Svájc, 1992. március 4.)

Veress Sándor emigráns magyar zeneszerző a 20. századi zeneszerzés kimagasló személyisége volt. Nemzedékét és iskolázottságát tekintve Bartók és Kodály tanítványi köréhez tartozott. Mestereinek szellemi programja Veress tevékenységének irányát meghatározó módon körvonalazta: a zeneszerzői hivatáson kívül élete első időszakában népzenehatározó munkásságot folytatott, és a zenepedagógiai munka egész életét végigkísérte.

Veress Sándor élete az erdélyi család áttelepülése után 1916-tól 1949-ig Magyarországhoz, 1949-től haláláig Svájcba kapcsolódott. Szellemi és művészi kibontakozása 1930-tól 1948-ig feltűnő gyorsan, elismerést kiváltó módon érvényesült. Már a negyvenes években a Kodály-iskola első reprezentánsaként értékelték: Kodály Zoltán zeneszerzés katedráján utódként nevezték ki, és a Kossuth-díj 1948-as bevezetését követően Veress már 1949-ben a kitüntetettek között szerepelt.

Magyarországi munkásságának arculatához a népzene gyűjtés is hozzátartozott, amelynek középpontjában moldvai gyűjtése állt. 1934-től Bartók mellett dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia népzenei gyűjteményében. A magyarországi időszak nevezetes kompozíciói: a *Térszili Katicza* című táncjáték, a *Hegedűversenye* és a *Szent Ágoston psalmusa* című oratorikus mű. Jelentős hangszeres életműve mellett 1930-tól 1948-ig alkotott kórusaival a magyar kórusmozgalom szerzői gárdájához tartozott.

Veress – mint nemzedékének számos kimagasló szellemisége – az 1948-tól kezdődő politikai visszaélések hatására az emigráció mellett döntött: Svájcban, Bernben telepedett le. Svájci munkásságának középpontjában a zenepedagógia tevékenység állt: 1950-től a berni Konzervatórium tanára, 1968-tól 1977-ig az Univerzitát Bern professzora volt. A hatvanas években az USA-ban is vendégprofesszorként oktatott.

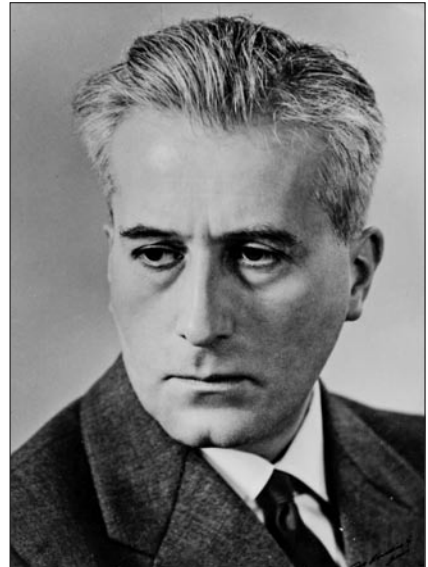
Elsődleges zeneszerzői hivatása az új, szabad szellemi környezetben teljesedett ki: *Hommage à Paul Klee* kézzongorás és zenekari fantáziájával, verseny- és kamaraműveivel feltűnést keltett Svájcban és Európa számos zenei centrumában. Nagyszabású késői kompozíciói: a *Glasklängespiel* című kórusköltemény Hermann Hesse költeményeire, a *Klarinétverseny*, az *Orbis tonorum*. Zeneszerzési szemléletét 1953-tól a dodekafón technika szabad alkalmazása jellemezte. Veress négy évtizedes svájci életperiódusában tudatosan őrizte magyar, menekült státuszát. Halála előtt néhány hónappal – visszafordíthatatlan betegsége tudatában – kényszerűségből vált svájci állampolgárrá. A bartóki–kodályi szellemi gyökerekhez kapcsolódó életmű elszakíthatatlan, szerves része a 20. századi magyar művelődéstörténetnek.

Veress Sándor budapesti zeneszerző-tanítványai közül világhírűvé vált Ligeti György és Kurtág György, a berniek köréből Heinz Holliger.

Berlász Melinda

MTA Zenetudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Veress Sándor zeneműveinek és írásainak jegyzékét lásd: Berlász Melinda–Demény János–Terényi Ede: *Veress Sándor*. Szerk. Berlász Melinda. Bp., 1982.; Veress Sándor: Moldvai gyűjtés. In *Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI*. Szerk. Berlász Melinda és Szalay Olga. Bp., 1989.; Berlász Melinda: Veress Sándor Kodály képe. In *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. I. Szerk. Domokos Mária. Bp., 2004.

Veress Sándor – Fénykép, 1960-as évek

Versegly Ferenc

(Szolnok, 1757. április 3.–Buda, 1822. december 15.)

Versegly Ferenc – Pontozó modorú rézmetszet. Blasius Höfel (1792–1863) (Megjelent: *Hazai Tudósítások*, 1825.) PIM

Az esztéta, nyelvész, költő és író Versegly pesti és egri gimnazista évei után 1771-től egri papnövendék volt. 1778-ban a pálos rendbe lépett, 1779–1784 között a budai egyetemen tanult, Bessenyei György köréhez csatlakozott. 1781-ben pappá szentelték, 1784-től pesti magyar hitszónokként működött. Rendje feloszlata után, 1786-tól óbudai helyőrségi lelkész, 1788-ban a tábori főpap titkára a török háborúban. Megbetegedve Budán telepedett le, alkalmi nyomdai, fordítói munkákat vállalt. 1794 júliusában Hajnóczy József beszervezte a magyar jakobinus mozgalomba, 1794 decemberétől 1803 augusztusáig raboskodott. Szabadulása után főúri nevelő, 1806-tól József nádor magyar nyelvmestere volt, az egyetemi nyomdának fordított, szerkönyveket, szótárakat gondozott, a Helytartótanács megbízásából tankönyveket írt.

Faludi- és Ovidius-imitációi és késő barokk vallásos énekei után az 1780-as években könnyed rokokó dalokat írt, átdolgozta Herder, Lessing, Kotzebue, Klopstock, Goethe és mások verseit német dalgyűjteményekből. Jozefinista, deista, polgári utilitarista prédikációiban a tolerancia, az egyháztól elválasztott laikus állam mellett érvelt. 1790-ben a rendekhez írt disztichonos röpiratokban az ipar, a kereskedelem, az

„elmeszabadság” pártolását sürgette (*A magyar hazának anyai szózatya*), a magyar nyelv jogaiért felszólalókat ünnepelte (*Emlékeztető oszlop*).

A fogságból való szabadulása után megjelent *Rikóti Mátyás* című satirikus eposza (1804) a provinciális barokk versfaragás stílusparódiája, a nemesítve gyönyörködtető, természetű költészet eszményítése. Kiadta Horatiust imitáló ódáit, La Fontaine, Voltaire nyomán írt humoros és satirikus verses meséit, dalszövegeit. Társadalmi és lélektani regénykísérletei – köztük például a Mikszáth Kálmán által nagyra becsült, rousseau-iánus *Gróf Kacsaifalvi László* (1808) – külföldi minták adaptációi. *A tiszta magyarság* (1805) Révai Miklós nyelvtudományi nézeteit vitatta, a régi nyelvállapot helyett a közsokásra alapozott, az etimologikus helyesírás helyett kiejtés szerinti ajánlott. Esztétikai főműve, a latin nyelvű *Analytica institutionum linguae Hungaricae* (1816–1817) kora művészetét az antikkal egyenrangúnak tekintette. Foglalkozott a Káldi-féle bibliafordítás nyelvi modernizálásával, Tassót, Voltaire-t fordított, magyar nyelvű kantiánus filozófiai szótárt szerkesztett.

Versegly a rokokó világiasság és a jozefinista reform-katolicizmus fokain jutott el a deista filozófiáig és a nemzeti politikával összekapcsolt magyarnyelvűségi programig, de meghurcoltatása után nem hangoztatta többé nyíltan nézeteit. Esztétikájában antik, francia klasszicista és német racionalista elméletek összegződtek felvilágosult, az érzékenységre is nyitott polgári klasszicista ízlésiránnyá.

Kecskeméti Gábor

MTA Irodalomtudományi Intézet

Ajánlott irodalom: Császár Elemér: *Versegly Ferencz élete és művei*. Bp., 1903.; *Versegly Ferenc*. Szerk. Kisfaludy Sándor. Szolnok, 1957.; Szauder József. *A romantika útján*. Bp., 1961.; *In memoriam Versegly Ferenc*. 1–6. Szerk. Szurmay Ernő. Szolnok, 1973–2003.; Margócsy István: *Versegly Ferenc esztétikája. Irodalomtudományi Közlemények*, 1981.; Deme Zoltán: *Versegly könyvtára*. Bp., 1985.; Rékasy Ildikó: *Versegly Ferenc-bibliográfia*. Szolnok, 1994.

További évfordulók

ADORJÁN János (Sorkitótfalu, 1882. január 1.–Budapest, 1964. július 2.) **gépészmérnök, sportrepülő, 1910-től az első magyar repülő-kiképző iskola vezetője, 1945-től az Ikarus tervezőmérnöke.** Daimler tanítványa volt, 1906-tól Párizsban néhány éven át tervezőmérnök. Nevéhez fűződik az első teljes egészében magyar tervezésű és építésű kéthengeres repülőgép, a Libelle megalkotása. Ő az első magyar, aki saját tervezésű gépével Magyarországon a levegőbe emelkedett (ezt a kísérletét 1909 decemberében, illetve 1910 januárjában hajtotta végre). (SL)

ALEXANDER Béla röntgenológus (Késmárk, 1857. május 30.–Budapest, 1916. január 15.). A röntgensugarak terápiás és diagnosztikai céllal történő felhasználásának egyik első magyarországi szaktekinvélye. 1906-tól a Budapesti Központi Röntgenlaboratórium vezetője, e szakterület első magyarországi egyetemi előadója. Tiszteletére 1964-ben emlékermet alapítottak. A fővárosban 1967 óta a Radiológiai Intézet az ő nevét viseli. (FL)

AMBRUS Zoltán író, műfordító, esszéista (Debrecen, 1861. február 22.–Budapest, 1932. február 28.). A Magyar Földhitelintézet tisztviselőjeként dolgozott, és a bank igazgatója, Arany László fedezte föl tehetségét. Franciás ízlése és érdeklődése a színjátszás és a színház felé vonzotta. Korának legnívósabb irodalmi lapjaiban (*Fővárosi Lapok, A Hét, Nyugat, Budapesti Szemle, Jövendő*) jelentek meg finom, lélektani megfigyelésről tanúskodó, elegáns szatírjái, élvezetes színikritikái és tárcái, 1917–1922 közt pedig a Nemzeti Színház igazgatója lett. A francia pozitivisták tanainak hatását magán viselő első regénye, a nagyvárosi Budapest életét is megelevenítő, sajátos és modern pszichológiai művészregény, a *Midás király* 1891-ben jelent meg, a magyar irodalomtörténet máig a kor egyik legizgalmasabb – egyben legvitatottabb – regénykísérletének tartja. Dramaturgiai írásai máig tanítandóak, aprólékos csiszoltságú, remek kései novellái a gyermekkor elmosódó és nehezen értelmezhető élményeit idézik páratlan műgonddal kidolgozott stílusban. (CsT)

ANDRÁD Sámuel orvos, író (Ikafalva, 1751. [?]–Sepsiszentgyörgy, 1807. augusztus 31.). Bécsben szerzett orvosi diplomát. Neves anekdotagyűjtő volt, s ezeket több, sikeres kiadványban adta közre. 1789–1790-ben jelent meg Bécsben az *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* című gyűjtése, amelyet több követt. Szakkönyvet írt a magyar szólásokról, s foglalkozott a magyar helyesírás kérdéseivel is. Fordítóként is ismert. Természettudományi munkája a *Leg-első virágos kert 1793-ra*, amely Bécsben jelent meg. (SzA)

ANGYAL Dávid történész (Kunszentmárton, 1857. november 30.–Budapest, 1943. december 18.). Egyetemi tanár, az MTA tagja. Magyar-német szakos tanári oklevelet szerzett. Pályafutását irodalomtörténészként kezdte a *Budapesti Szemle* munkatársaként. Liberális szemléletű történészként a 17–19. század magyar politika- és eszmetörténetével foglalkozott. Monográfiákat írt a 17. századi Erdély és Anglia politikai kapcsolatairól, II. Rákóczi Ferenc bujdosásának történetéről, Széchenyi István politikai eszméiről, Ferenc József ifjúkoráról. (SI)

ARANY János költő (Nagyszalonta, 1817. március 2.–Budapest, 1882. október 22.) 65 éves korában hunyt el, azaz halálakor korántsem volt annyira idős, mint azt gondolni szoktuk. A hamis érzetet nyilván az okozza, hogy az 1860-as évektől rendszeresen betegeskedett, az 1870-es évektől pedig krónikus bajok kínozták, látása is nagyon meggyengült. 1865-ben anyagi bizonytalanságtól tartva elvállalta az MTA titkári posztját, 1870–1879 között pedig főtitkárságát. Az akadémiai hivatali ügyek és imádott lánya, Juliska korai halála miatt egy évtizeden át szinte nem írt verset, mindössze verses- és prózakötetét válogatta össze, valamint lefordította Arisztophanész vígjátékait (1871–1874). 1877-ben tavasztól őszig a margitszigeti nagyszállóban lakott feleségével, ekkor született az *Őszikék* költeményciklus, melyben a korábbiaktól meglehetősen különböző, sokkal személyesebb hangú versek szerepelnek. Hivatalos teendői mindinkább Gyulai Pál kezébe csúsztak át. Lemondását az Akadémia

csak 1879-ben fogadta el, meghagyva az Arany családnak lakosztályukat az épületben. Utolsó nagyobb munkája a *Toldi szerelme* 1879 tavaszán készült el. 1882 őszén séta közben megfázott, s legyengült szervezete már nem tudta legyőzni a betegséget. A Kerepesi temetőben sírja fölé Margitszigetről áttelepített tölgyeket ültettek. (CST)

ÁRKAY Aladár építész, iparművész, festő (Temesvár, 1868. február. 1.–Budapest, 1932. február 2.). A budapesti műegyetemen szerzett oklevelet. Kezdetben eklektikus stílusban dolgozott, első önálló munkái a magyaros, szecessziós stíluselemek jegyében fogantak, majd művészete fokozatosan fordult a konstrukciót előnyben részesítő modern építészetbe. Jelentős művei: Gorkij fasori ref. templom, Városmajori templom, győri gyárvárosi katolikus templom. 1928-ban Greguss-díjat nyert. Utolsó munkái (mohácsi városháza és postapalota, győri színház, a budapesti Erzsébet sugárút kiépítési terve stb.) a legmodernebb elvek alapján készültek. (AK)

BALÁSHÁZY János szakíró, mezőgazda (Sátoraljaújhely, 1797. március 8.–Pest, 1857. november 17.). A középnemesi családból származó Balásházyt mezőgazdasági szakírói tevékenysége elismeréseként az MTA rendes tagjává választották. Reformprogramjában (*Tanácsolatok a magyarországi mezői gazdák számára*, 1829) Széchenyi István föllépése előtt az ősiség eltörlését, a hitelviszony javítását, a bér munka elterjesztését, a folyók szabályozását, az utak és hidak építését szorgalmazta. A belterjes gazdálkodás érdekében a tagosítást, a közös használatú részek, különösen a legelők elkülönítését kívánta. Elsősorban a kisebb birtokkal rendelkező nemességet akarta eredményesebb gazdálkodásra bírni, és ezzel az egzisztenciális süllyedéstől megóvni. (EJ)

BEATRIX, Aragóniai, magyar királyné 1457. november 14-én született Nápolyban. I. Ferdinánd aragóniai király és Isabella de Chiaramonte negyedik gyermeke, Hunyadi Mátyás (1458–1490) második felesége. 1474-ben jegyezték el Mátyással. 1476-ban Székesfehérvárott tartották az esküvőt, ahol december 12-én királynévá koronázták. Nagy szerepe volt abban, hogy Mátyás udvara az európai humanizmus és reneszánsz egyik központjává vált. Jelentős volt politikai befolyása. Férje halála után mostohafia, Korvin János trónöröklésével szemben II. Ulászló cseh ki-

rályt támogatta, akihez feleségül akart menni. Bakócz Tamás esztergomi érsek azonban szándékosan formai hibát vétett, így a pápa később érvénytelenítette ezt a házasságot. 1501-ben visszatért Itáliába, ahol egy kolostorban élt. 1508-ban halt meg, Nápolyban temették el. (PT)

BEYTHE István protestáns prédikátor, botanikus (Kő, 1532. [?]-Németújvár, 1612. május 2.). A Bánffyak udvari papja, majd Sopronban a magyar nyelvű gyülekezet lelkesze, ezután Batthyány Boldizsár gróf udvari lelkesze. A Magyarországon is dolgozó Carolus Clusiuszal együtt elkészítette az első magyar növényjegyzéket (Németújvár, 1583., bővített kiadás: 1584), amely mintegy 400 magyarországi növénynevet tartalmaz latin és magyar nyelven. Emellett több evangélium-magyarázata jelent meg magyar nyelven, ugyancsak Németújváron az 1570–1590-es években. (ASzE)

BÖLÖNI György író, újságíró (Szilágyosomlyó, 1882. október 30.–Budapest, 1959. szeptember 11.). Párizsi tudósítóként életre szóló barátságot kötött Ady Endrével 1904-ben. Az 1900-as évek elején a *Népszava*, a *Magyar Nemzet*, a *Renaissance* majd a *Világ* munkatársa, az 1950-es évektől is részt vett az irodalmi életben az *Élet és Irodalom* főszerkesztőjeként (1957) és a Magyar PEN Club elnökeként. Fő műve *Az igazi Ady* (1934), forrásértékűek az Ady Endrével kapcsolatos visszaemlékezései. (HZs)

BROCKY Károly festőművész (Temesvár, 1807. május 22.–London, 1855. július 8.). A bécsi Képzőművészeti Akadémia után 1835-ben Itáliában, majd 1837-ben Párizsban folytatta tanulmányait. 1838-ban Londonban telepedett le, és hamarosan a királyi udvartól kapott megrendeléseket. Arcképek mellett mitológiai tárgyú kompozíciókat is készített. Az ötvenes években festett kifinomult nőalakjai tették híressé. (AK)

CSÁNKI Dezső történétíró, levéltáros, felsőházi tag (Füzesgyarmat, 1857. május 18.–Budapest, 1933. április 29.). Kutatásai erős szálakkal fonódtak össze a történeti földrajz és a helytörténeti kutatás körében végzett vizsgálataival. Elsősorban a 15–16. század kérdései foglalkoztatták, főleg a reneszánsz és a Hunyadiak korát kutatta. 1919-től lett főigazgatója a Magyar Országos Levéltárnak,

az ő kezdeményezésére építették föl a levéltár 1923-ban átadott mai épületét. 1922–1929 között, majd 1931–1932-ben a magyar közgyűjteményi intézményhálózatot felügyelő Gyűjteményegyetem alelnöke volt. 1923-tól a *Levéltári Közlemények* szerkesztője, 1924-ben vallás- és közoktatásügyi államtitkár. 1931-től az MTA másodelnöke, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke. (CSF)

CSEREY Farkas [id., nagyajtai] erdélyi kancelláriai udvari tanácsos, filológus, író (Csíkszék, 1719. [?]–Bécs, 1782. december 9.). Tanulmányait Kolozsváron végezte, majd hivatali pályára lépett. 1761-ben Mária Terézia udvari tanácsossá és referendáriussá nevezte ki az erdélyi udvari kancelláriánál. Ettől fogva haláláig Bécsben élt. A királynő, aki többször kérte ki tanácsát, 1777-ben érdemei elismeréséül több erdélyi uradalmat adományozott neki. Több egyháztörténeti, történeti, jogi és filológiai munka szerzője. (SI)

DEÁK Farkas történetíró, író, az MTA tagja (Marosvásárhely, 1832. április 4.–Marosvásárhely, 1888. június 4.). 1851-ben egy erdélyi osztrákellenes összeesküvésben való részvétele miatt 12 évi várfogságra ítélték. 1857-ben amnesztiával szabadult. 1870-től az Igazságügyi Minisztérium fogalmazója, 1881-től miniszteri osztálytanácsos. A Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója. Történetíróként Erdély és Magyar Királyság történetével foglalkozott. Több jelentős levelezésgyűjteményt adott ki. Kitűnt drámafordítóként is. (SI)

DIENES Pál matematikus, filozófus, egyetemi tanár (Tokaj, 1882. november 24.–Turnbridge, Anglia, 1952. március 23.). 1909-ben doktorált a Sorbonne-on, 1912-től Budapesten tanított egyetemi magántanárként, 1921-től Londonban élt, ahol a Birbeck College tanára volt. A matematikában a Taylor-sorok vizsgálatában ért el jelentős eredményeket, emellett differenciálgeometriával, a végtelen mátrixokkal és matematikai logikával foglalkozott. Bölceleti írásai is jelentősek. Kapcsolatban állt Babits Mihállyal is. (GI)

DOMANOVSKY Endre festő, gobelin-tervező, főiskolai tanár (Budapest, 1907. január 23.–Budapest, 1974. május 15.). Munkácsy-díjas (1952), Kossuth-díjas (1953, 1956), érdemes művész (1960), kiváló művész (1963), Domanovszky Sándor történész fia. Már első bemutatkozása sikert aratott a Szinyei Társaság

Tavaszi Szalonján (1929). Távolekeleti útjain szerzett ismeretek és benyomások hatására a síkszerű, kétdimenziós ábrázolás lehetőségeit kutatta. 1935-től kárpitokat is kiállított. Az ötvenes években alkalmazott, építészeti monumentális műveket is tervezett. 1954-ben kezdett hozzá a Dunaí Vasmű nagyszabású freskójának elkészítéséhez. Műve a kor legjobb magyar murális művei közé tartozik, a korszak időtálló emléke. 1958-ban jelentős anyaggal szerepelt a Velencei Biennálén. A Magyar Nemzeti Galéria és a Budapesti Történeti Múzeum számos jelentős alkotását őrzi, Dunaújívárosban emlékmúzeum nyílt hagyatékából. (AK)

DOMJÁN József festő, grafikusművész (Budapest, 1907.–New York, USA, 1992.). Kossuth-díjas, fő területe a színes fametszet. Gyári munkásként indult, majd elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát. Bejárta Európát, és eljutott Kínába is, ahol a fametszés ősi technikáját tanulmányozta, és elnyerte e művészi mesterség legnagyobb kitüntetését. Az ötvenes évek elején kitűnt különleges színeivel, egyéni látásmódjával és néhány év alatt komoly hazai elismerésekben részesült (Munkácsy-díj 1955, Kossuth-díj 1956.). Az 1956-os forradalom Svájcban érte. Nem tért haza, hanem kivándorolt Amerikába és New York közelében telepedett le. A művész az Újvilágban is megőrizte magyar hagyományból táplálkozó szemléletét. Művei a világ számos fontos gyűjteményében megtalálhatók, így a New York-i Metropolitan Múzeumban, a londoni Victoria és Albert Múzeumban és a Magyar Nemzeti Galériában is. A művész életművének jelentősebb alkotásaiból 1979-ben Sárospatakon állandó gyűjteményes kiállítás létesült. (TG)

ENDRESZ György pilóta, óceánrepülő (Perjámos, 1893. január 6.–Littoria, Olaszország, 1932. május 21.). Az első világháborúban tábori pilóta, majd a polgári repülésben pilóta és oktatótiszt. Őt kérték fel a tervezett óceánrepülés pilótájának. A *Justice for Hungary* elnevezésű géppel, Magyar Sándor navigátor társaságában, 1931. július 15–16-án az Újfundlandi (Kanada) Harbour Grace-ből az Atlanti-óceánt és Nyugat-Európát átrepülve, leszállás nélkül Bicskéig repült. 25 óra 40 perc alatt tették meg az 5170 km-es utat. Ez volt a 15. óceánrepülés. Endreszék három világrekordot állítottak fel: az óceánt 13 óra 50 perc alatt repülték át; az óceán felett ók érték el a legnagyobb (250 km/h) átlagsebességet; és az óceán átrepülése után a legmesszebbre jutot-

tak a kontinensen. A következő évben Endresz György Bitai Gyula (1901–1932) repülőszázadossal Rómába repült, az óceánrepülőök kongresszusára. A gép lezuhant, mindketten életüket veszítették. Az első magyar óceánrepülés 75. évfordulója alkalmából, 2006. július 15-én emlékművet avattak a hazaérkezés színhelyén, Bicskén. (SL)

FEJÉRPATAKY László történész, levéltáros, az MTA tagja (Eperjes, 1857. augusztus 17.–Budapest, 1923. március 6.). Bölcsészdoktori, majd történelem–latin szakos diplomát szerzett. A Magyar Heraldikai és Genalógiai Társaság elnöke, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke. A budapesti egyetemen előbb az oklevéltan magántanára, majd az oklevéltan és címertan rendes tanára. A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, majd főigazgatója (1915–1923). A történeti segédtudományok európai színvonalú művelésének hazai megteremtője. (SI)

FEJÉRVÁRY Géza Gyula zoológus (Budapest, 1894. június 25.–Budapest, 1932. június 2.). Fejérváry Géza báró tábornagszernagy, volt honvédelmi miniszter fia. Doktori disszertációját a fosszilis békák palaeozoológiai vizsgálatára (1917), egyetemi magántanári képesítését a palaeogeographia módszertanára vonatkozó tanulmányával szerezte (1924). A Magyar Nemzeti Múzeum őreként (mai értelemben osztályvezetőjeként) teljesített kimagasló munkássága elismeréseként hamarosan a pécsi tudományegyetemre nevezték ki a zoológia egyetemi tanárává (1930), itt működött haláláig. A mechano-(neo)lamarckista felfogásának megfelelően a származástanban a transzcendentális nézetek cáfolatára, helyette korszerű tudományos gondolkodásmódunkban a modern biológia-élettudományi szemlélet meghonosítására és megerősítésére, az őslénytan, a származástan és a palaeobiológia egységbe foglalására törekedett. Szerkesztője volt az *Állattani Közleményeknek* (1923–1926); titkára a Budapesten ülésező 10. Nemzetközi Zoológiai Kongresszusnak (1927). Közleményei hazai, továbbá német és angol szakfolyóiratokban jelentek meg; elemző tanulmányt írt eszményképeről, Lamarckról. (KD)

FELSŐBÜKI NAGY Pál jogász, liberális nemesi politikus, az MTA tagja (Fertőszentmiklós, 1777. szeptember 7.–Bécs, 1857. március 26.). Sopron vármegye követeként az 1807. évi diétán tűnt fel. Síkra szállt a job-

bágság terheinek enyhítése és társadalmi helyzetének javítása mellett. Az 1825–1827. évi országgyűlésen az örökváltságért szólalt fel. A magyar nyelv érdekében elmondott nagy hatású beszédének elhangzása után hozták létre Széchenyi István kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémiát. 1830 után szembekeült a reformellenzékkel. (SI)

III. Ferdinánd magyar és cseh király, német-római császár (Graz, 1608. július 13.–Bécs, 1657. április 2.). II. Ferdinánd fia és utóda, az osztrák örökös tartományok uralkodója, magyar és cseh király, német-római császár (1637–1657). A kor kiemelkedő eseménye a harmincéves háború befejezése (1648), melyben a császárnak jelentős szerepe volt. Apjához képest kevésbé erőteljes ellenreformátor, kedvelte a tudományokat, filozófiát, hadtudományt, művészeteket és a zenét. Uralkodása alatt bontakozik ki a barokk udvari kultúra Bécsben. (GL)

FICHTEL János Ehrenreich ásványtudós, jogász (Pozsony, 1732. szeptember 29.–Bécs, 1795. február 4.). Állami hivatalokban dolgozott Bécsben és Nagyszébenben, utóbbi helyen 1787-től kormányzói tanácsos. Mint kutató elsősorban bányászattal és ásványtannal foglalkozott, 1775-ben tagjává választotta a berlini természettudományi társaság, 1781-ben a lipcsei bányászegyesület. 1780-ban szakkönyve jelent meg Erdély ásványföldtanáról. E műve alapján őt tekintjük a magyar paleontológia megalapozójának. Elsők között publikált az erdélyi kőbányászatról. 1791-ben kiadott szakönyve Erdély és Északkelet-Magyarország bányahelyeinek ásványait és érceit ismertette. 1794-ben az erdélyi tellúr ércekről jelent meg kötete. A Bruckenthal Sámuel által létrehozott nagyszebeni szász tudósközpont kiemelkedő tagjának tekintjük. (PGy)

FORGÓ László gépészmérnök, Kossuthdíjas akadémikus (Budapest, 1907. május 5.–Budapest, 1985. június 24.). A Heller–Forgó hűtőtorony (légkondenzációs berendezés) ún. apróbordás alumínium hőcserélőjének megalkotója. Több tüzeléstechnikai találmánya volt. (SL)

FRANKOVITH Gergely orvos, botanikus, a gyógynövények szakértője (Szigetvár, 1557. k.–Sopron, 1599. [?]). Németújváron 1588-ban megjelent munkájában (*Hasznos és fölötte szükséges könyv*) több, Magyarországon

előforduló gyógynövény magyar nevét adja közre, összeállításá Beythe István 1583–1584-es növényjegyzékéhez hasonlatos. Mindkét munka értékes nyelvtörténeti forrás, Frankovithé azonban népi gyógymódok leírását is tartalmazza, ezért ezt a kötetet az első magyar nyelvű nyomtatott orvosi műnek is tekinthetjük. 1587-től Sopronban dolgozott orvosként. (ASzE)

FRÁTER György (Kamicsác, 1482 k.–Alvinc, 1551. december 17.). 1534-től **váradai püspök**, Szapolyai János **kincstartója**. A király halálakor (1540) két társával átveszi a kormányzást a kiskorú II. János Zsigmond helyett. Buda esete után helytartóként a Szapolyai-kézen maradt országrész (Tiszántúl, Erdély) tényleges ura. A majdani Erdélyi Fejedelemségben lerakta az államiság alapjait, de amint lehetőségét látta, az országegyesítésre törekedett: 1551-ben átadta Erdélyt I. Ferdinándnak. (GL)

GELLÉRT Oszkár [Goldmann] **költő, író, újságíró, szerkesztő** (Budapest, 1882. szeptember 10.–Budapest, 1967. december 16.). 1902-ben Osvát Ernő költőként fedezte fel. 1903-ban a *Magyar Génius* szerkesztője, a *Nyugat* indulásakor szerkesztőségi „mindenes”, 1920-tól társszerkesztője, majd 1922 és 1939 között egyik szerkesztője volt a folyóiratnak. Forrásértékek a *Nyugatról* és munkatársairól, a korabeli irodalmi életéről írt emlékezései, dokumentumai (*Kortársaim emlékezések*, 1954; *Egy író élete*. I–II., 1958.). (HZs)

GEREVICH Tibor **művészettörténész**, egyetemi tanár, az MTA tagja (Máramaros-sziget, 1882. június 14.–Budapest, 1954. június 11.). Bölcsészdoktori oklevelének megszerzése után a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett, s igazgatta az esztergomi Keresztény Múzeumot. 1925-től a Római Magyar Intézet igazgatója, később kurátora volt. Mint művészetpolitikus fontos szerepet játszott a Gömbös-kormány idejében. Az olasz novecento törekvéseit kívánta itthon is meghonosítani. Az ő teoretikus iránymutatása mellett formálódott az ún. újklasszicista, főként egyházi témájú képeket festő, „római iskola”, melynek művelői kivétel nélkül a Római Magyar Intézet ösztöndíjasai voltak. Jelentős szerepe volt az esztergomi királyi palota feltárásában. Az olasz művészetet tárgyaló önálló művein kívül főleg a magyar művészet részterületeivel foglalkozó művei jelentősek. (AK)

GOMBOCZ Endre **botanikus, botanika-történész** (Sopron, 1882. június 9.–Budapest, 1945. január 16.). 1917-ben magántanárrá habilitáltak a botanika története tárgykerében. 1930-tól vezette a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárát. Szerkesztette a *Botanikai Közleményeket* és a *Természettudományi Közönyt*. 1936-ban jelent meg *A magyar botanika története* című alapvető szakkönyve. Összeállította a magyar botanikai irodalom bibliográfiáját, kutatta Sopron növényvilágát és Kitaibel Pál életművét. (*Kapronczay K.*)

GREGUSS Ágost **író, esztéta**, egyetemi tanár (Eperjes, 1825. április 27.–Budapest, 1882. december 13.). A korszak akadémikus irodalmának egyik meghatározó alakja. Bécsben orvosi diplomát szerzett, később német egyetemeken hallgatott bölcsészettudományt. Az újságírás és -szerkesztés, a fordítás (például Shakespeare műveinek magyarítása) és a szépirodalom terén éppúgy jelentős munkássága, mint kritikusi és irodalomfilozófiai elméleti tevékenysége. A német spekulatív esztétika nyomán a magyar bölcsélet- és esztétikai szaktudomány első jelentős – főként hegelianus, majd pozitivistá alapokra építő – rendszerezője, az idealizmus hirdetője. Stílusán érződik a francia próza hatása, s így a tudományos ismereteket is igyekszik olvasmányosan és érdekesen bemutatni, mindazonáltal fordulatos és szellemes prózájában hangsúlyozottan megnyilvánul mély erkölcsisége és hazafisága. Greguss Ágostnak a magyar népdalokról írt dolgozatai, a *Magyar költészet*, a *Shakspeare pályája*, *A balladáról*, valamint a *Rendszerez széptan* című írásai a kor irodalmi életének alapműveivé váltak. (CsT)

GYULAFI Lestár **történetíró** (Csobánc[?], 1557. szeptember 20.–[?], 1605[?]). Bécsben tanult, a császári iskolában, majd Erdélybe került, Báthory Kristóf udvarába. Fejedelmi titkárként szolgált Báthory Zsigmondot is, akinek lengyelországi követe is volt. Saját korának történetéről készített állítólag latinul egy történelmi munkát, ez azonban nem maradt fenn, csak történelmi jegyzetei magyar nyelven, amelyeket Szamosközy István és Bethlen Farkas is fölhasznált. Följegyezték híres beszédét, melyet Giorgio Basta előtt mondott el. (AA)

HAJNAL Anna **költő, író, műfordító** (Gyepüfűzes, 1907. február 1.–Budapest, 1977. szeptember 6.). 1937–1938-ban szerkesztette Trencsényi-Waldapfel Imrével az *Argonauták*

című folyóiratot. Költőként a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez tartozott, lírájában mitológiát teremtő módon a létezés kozmikus teljességét kereste. Költészetét tárgyias szemlélet, formai szempontból az antik verselés és a szabadvers hatása egyaránt jellemzi. Jelentősek gyermek- és ifjúsági művei is. 1947-ben Baumgarten-díj, 1966-ban József Attila-díjat kapott. (HZs)

HAJNAL Antal mérnök, a fiumei (ma: Rijeka) kikötő tervezője és építője (Makó, 1838. szeptember 1.–Fiume, 1907. január 17.). Budapesten szerzett mérnöki oklevelet. 1877-től a fiumei kikötő építészeti hivatalának vezetője, később a tengerészeti hatóság szolgálatában a magyar–horvát tengerparti kikötők valamennyi műszaki ügyének irányítója. A fiumei kikötő építésére kidolgozott és 1884-ben elfogadott tervét az 1885-ös Országos Általános Kiállításon bemutatták, és ezzel egy időben szakkönyv formájában is megjelent. A munkálatokat három évtizeden át ő vezette. Időközben, 1900-ban a párizsi világkiállításon bemutatták az addig elkészült részeket és a további terveket. A kikötőgátak, rakpartok, előkikötők, a hajójavítás céljából szolgáló dokkok és természetesen a gőzösök és vitorlások kikötőhelyei az ő tervei alapján készültek. Gonda Béla írta róla 1901-ben: „Az ő nevéhez fűződik a fiumei kikötő céltudatos építése és nagyszabású fejlesztése, s hogy a fiumei kikötő mind műszaki, mind kereskedelmi és forgalmi kívánalmak tekintetében méltó helyet foglal el Európa kikötői között, abban kétségtelenül őt illeti az oroszláncrész.” (SL)

HANER György Jeremiás történész, irodalomtörténész (Kisd, 1707. április 17.–Berethalom, 1777. március 9.). A gimnáziumot Medgyesen végezte, majd külföldi egyetemeken folytatta tanulmányait. Jénában nagy hatást tettek rá Schmeizel Márton történelmi előadásai. 1730-tól a medgyesi gimnáziumban tanított. 1735-től evangélikus lelkész, majd később erdélyi szász evangélikus szuperintendens. A vallási egyenjogúságért küzdött. *De scriptoribus* címmel irodalomtörténeti összefoglalót írt, valamint történeti tárgyú munkái maradtak fenn. (AA)

HARKÁNYI Béla báró csillagász (Pest, 1869. április 11.–Budapest, 1932. január 22.). A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Egyike volt a hazai asztrofizikai kutatások legkiválóbb képviselőinek. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Lipcsében és Strassburgban

végezte. 1896-ban szerzett bölcsészdoktori oklevelet a budapesti Tudományegyetemen. Tanulmányait Párizsban a Sorbonne-on folytatta, itt alkalma volt arra is, hogy a Párizsi Observatóriumban asztrofizikai kutatásokat végezzen. Innen Potsdamba utazott, hogy az ottani obszervatóriumban megfigyeléseket végezhesen. 1899 őszén az ógyallai állami csillagvizsgáló obszervatóriának nevezték ki. 1907-ben lett a Tudományegyetemen az asztronómia és asztrofizika magántanára. Elsők között dolgozott ki módszert a csillagok hőmérsékletének azok színképéből történő meghatározására. Magyarazatot adott a felkelő és lenyugvó Nap által létrehozott „aranyhíd” keletkezésére. Legjelentősebb tanulmányai az *Astronomische Nachrichten* című folyóiratban jelentek meg 1902-ben és 1910-ben. Mint főrendiházi tag minden befolyását latba vetette annak érdekében, hogy az Ógyalláról elmenekített csillagvizsgáló a Svábhegyen új és korszerű otthont kapjon. (VD)

HELLER László gépészmérnök, Kossuth-díjas akadémikus (Nagyvárad, 1907. augusztus 6.–Budapest, 1980. november 9.). 1948-tól az Energiagazdálkodási Intézet műszaki igazgatója, 1951-től a BME Energiagazdálkodási Tanszékének professzora. Tervei szerint épült, az 1940-es években hazánk első nagynyomású ipari hőerőműve Ajkán. Ennek kapcsán dolgozta ki léghűtési eljárását, amely a róla és Forgó Lászlóról elnevezett – világszerte épített és alkalmazott – Heller–Forgó hűtőtoronyban valósult meg. Kutatta a nukleáris és fosszilis energiahordozók kombinált felhasználási lehetőségét. (SL)

HORTI [Hirth] Pál iparművész, festő, alkalmazott grafikus, pedagógus, kiállítás-szervező, a századforduló szecessziós művészetének jellegzetes képviselője (Budapest, 1865. június 18.–Bombay, India, 1907. május 25.). Münchenben, Párizsban és Londonban tanult, 1890-től a Fővárosi Iparrajziskola tanára lett. Az iparművészet (textil, zománc, üvegtervezés) szinte minden ágában tevékenykedett. Úttörő érdeme, hogy felismerte a tervezés fontosságát a tömegtermelésben. Anyaggyűjtő útja során sárgalázban halt meg. Kerepesi úti temetőbeli síremlékét Maróti Géza és Telcs Ede tervezte. (AK)

KÁLMÁNCSEHI SÁNTA Márton énekszerző (Kálmánca, [?]-Debrecen, 1557. december [?]). 1523–1525-ig a krakkói egyetem

hallgatója, ahol a magyar tanulók házának magisztere. Az 1530-as években Kálvin tanait hirdette. 1538-ban jelen volt a segesvári hitvitán, ekkor még gyulafehérvári kanonok, az ottani iskola rektora, valamint jogi doktor. 1541-ben Wittenbergbe ment Lutherhez. Mezőtúron, Sátoraljaujhelyen, Debrecenben, majd 1552-től Munkácson református lelkész, majd püspök. Tizenkét zsoldárfordítása maradt fenn. (AA)

KANIZSAI Dorottya ([?]-1532 után). A korabeli Magyarország egyik leggazdagabb családjában született, előbb Geréb Péter, majd Perényi Imre nádor felesége volt. Nádornéként, valamint műveltsége, vallásossága és jelleme miatt a legtekintélyesebb főrangú asszonynak számított. 1522-ben ő állt a Mária királynét Magyarországra kísérő udvarhölgyek élén. Különösen nevezetessé akkor vált, mikor saját költségén felfogadott négyszáz emberrel eltemettette a mohácsi csatában elesettek holttestét. (GL)

KÁTAY Mihály várkapitány, költő ([?] 1565 k.–Kassa, 1607. január 12.). Harcolt a tizenöt éves háborúban, emellett művelt humanista, költő. Bocskai felkelésének kitörésekor Kálló kapitánya, majd a fejedelem kancellárja. 1606 szeptemberében a titkos praktikák vádjával letartóztatják. Bocskai halála után – minden bizonnyal alaptalanul – azzal gyanúsították, hogy még letartóztatása előtt lassan ölő mérget adott Bocskainak. A fejedelem feldühödött hívei Kassa főterén lemészárolták. (GL)

KERPELY Antal kohómérnök, iparszervező, egyetemi tanár (Kürtös, 1837. február 5.–Selmecbánya, 1907. július 22.). 1869-től a selmeci bányászati és erdészeti akadémián a vaskohászati tanszék első professzora, 1881-től az állami vasgyárak központi igazgatója. 1865-ben dolgozott ki eljárást a nyersvas kén-től, foszfortól és réztől történő megtisztítására. 1873–1874-ben jelent meg kétkötetes munkája: *A vaskohászat gyakorlati és elméleti kézikönyve*. 1884-ben könyvet írt a magyar vasipar jövőbeni kilátásairól. (ASze)

KÖLESÉRI Sámuel orvos, természettudós (Szendrő, 1663. november 18.–Nagyszében, 1732. december 24.). A londoni Royal Society első magyarországi tagja (1729). Debrecenben és külföldi egyetemeken tanult, később Nagyszébenben lett elismert orvos, emellett az erdélyi bányák főfelügyelője, azután a főkormány-szék titkára, majd tanácsos. Descartes filozófi-

ájának egyik korai magyarországi elterjesztője. Az erdélyi bányászat fellendítője, nyereségesé tette az elhanyagolt arany- és ezüstbányászatot. Bányászati tudományunk első jelentős szak-könyve 1717-ben az ő tollából jelent meg, s ebben részletesen ismerteti Erdély aranybányászatának történetét is. Neves könyvgyűjtő is volt, négyezer kötetes könyvtára a maga idejében Erdély legnagyobb magángyűjteményének számított. (PGy)

KŐRÖSI SÁNDOR nyelvész, gimnáziumi tanár (Nagykörös, 1857. június 27.–Budapest, 1929. március 10.). Budenz József és Simonyi Zsigmond követője. A magyar–olasz szellemi kapcsolatok kiemelkedő kutatója, szakterülete az olasz nyelv magyarra gyakorolt hatásának vizsgálata (*A magyar nyelvbeli olasz elemek*). Itáliai tanulmányútja során a magyar nyelv olasz jövevényszavait tanulmányozta, olasz–magyar, magyar–olasz szótára pedig nagy segítséget adott az olaszul tanulóknak. Az olasz irodalomnak és az itáliai politikai gondolkodóknak a magyar irodalomra gyakorolt szellemi, stílusbeli és műfaji hatásával is foglalkozott (*Zrínyi és Machiavelli*). 1884–1900 között Fiumében tanított, közben Fest Aladárral megalapította és szerkesztette a *Magyar Tengerpart* című lapot, s a két nép közötti kapcsolatokat vizsgálatát néprajzi megfigyelésekkel is gazdagította (*Adalékok Fiume néprajzához*). (SM)

KRESZNERICS Ferenc (Ivác, 1766. február 25.–Ság, 1832. április 8.) nyelvtudománnyal foglalkozó **tudós pap**. Iskoláit a Dunántúlon végezte, s Pesten avatták bölcsészdoktorrá 1794-ben. 1793 és 1812 között Szombathelyen tanított bölceletet. Közben kiemelkedő kutatómunkát folytatott, számos közmondást gyűjtött össze. Emellett a magyar szótövek, tőszármazékok (gyökérszavak) eredetével és történetével foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia e munkájáért az elsők között választotta tagjának 1831-ben. Kétkötetes művét 1832-ben publikálta *Magyar szótár gyökrenddel és deákozattal* címmel. (ThA)

KUTASSY Ágoston pilóta (Budapest, 1879. augusztus 17.–Berlin, 1932. augusztus 20.). Az 1. számú magyar pilótaigazolvány tulajdonosa. 1905-ben, Párizsban a Voisin testvérek repülőgépeket készítő műhelyt alapítottak. Farman-típusú kétfedelű gépekből vásárolt egyet Kutassy 1909-ben, miután Franciaországban elvégzett egy pilótatanfolyamot. A gépet hazaszállította, és a rákosmezei repülőtéren kísér-

letezett vele, a gyenge motorral azonban nem tudott felszállni. Csak motorcsere után, 1910 decemberében sikerült a pilótaigazolványhoz szükséges repüléseket teljesítenie. Időközben több magyar pilóta is végzett próbarepüléseket, jórészt saját tervezésű gépekkel. Kutassy hamarosan felhagyott a repüléssel, külföldön élt és különféle más műszaki témákkal foglalkozott, például részt vett a Berlinben dolgozó Mihály Dénes televíziós kísérleteiben. (SL)

I. (Nagy) Lajos magyar (1342–1382) és lengyel (1370–1382) király. Az Anjou-dinasztiából származó I. Károly magyar király és Piast Erzsébet fia. 1329-től trónörökös, 1342. július 21-én, apja halála után koronázták magyar királlyá. Uralkodása alatt Dalmáciát visszahódította Velencétől, a magyar fennhatóságot kiterjesztette a Balkán-félsziget szomszédos területeire, öccse, András herceg meggyilkolása után két hadjáratot vezetett a nápolyi királyságba. Nápoly meghódítása után felvette a Szicília és Jeruzsálem királya címet (1348), 1352-ben azonban kénytelen volt feladni itáliai hódításait. Nagybátyja, III. Kázmér lengyel király halála után (1370) örökölte a lengyel trónt. Második házasságából három leánya (Katalin, Mária, Hedvig) született, halála után Magyarországon Mária, Lengyelországban Hedvig lépett az örökébe. (CsE)

LUGOSI Béla színész (Lugos, 1983. október 20.–Hollywood, USA, 1956. augusztus 16.). Az 1910-es években a Nemzeti Színházban játszott, 1919-ben azonban a Tanácsköztársaságban vállalt szerepe miatt Bécsbe emigrált. 1921-től az USA-ban élt, számtalan filmben játszott (például *Az utolsó mohikán*, *A Morgue utcai gyilkosság*). Máiig élő hírnevét elsősorban Dracula-alakításainak köszönheti (például *A vámpír visszatér*). Szúrós, baljós tekintete, hegyes füle, fenyegető testtartása s fekete, magas galléros köpenyege azóta is alapvetően meghatározzák a horrorfilmkészítők és -rajongók vámpírképét. (SM)

MELICH János nyelvész (Szarvas, 1872. szeptember 16.–Budapest, 1963. november 20.). 1911-től a budapesti egyetem szláv filológiai tanszékének tanára, 1943–1947 között az MTA főkönyvtárnoka. Szótár- és helyesírástörténettel foglalkozott, legjelentősebb eredményei etimológiai munkásságához kapcsolódnak, például *Szláv jövevényszavaink*. Számos hely- és személynév eredetét, magyarázatát is neki köszönhetjük, a honfoglalás

kori Magyarországról írt munkája pedig máig alapműnek számít. Gombocz Zoltánnal hozzákezdtek a *Magyar Etymológiai Szótár* megírásához, szócikkei alapossága, aprólékossága miatt azonban nagy jelentőségű munkájuk csak a G betűig készült el (1914–1944). (SM)

NEUMANN János matematikus, matematikai fizikus (Budapest, 1903. december 28.–Washington, USA, 1957. február 8.). A 20. század egyik legzseniálisabb elméje volt. Sokrétű matematikai kutatásaival gazdagította többek között az axiomatikus halmazelméletet, a funkcionálanalízist, a valószínűségszámítást és a topologikus csoportok elméletét. A Hilbert-terek operátorait felhasználó szigorú megalapozását adta a kvantummechanikának. Alapvető munkákat írt az általa kezdeményezett folytonos geometriából. Nevéhez fűződik a játékelmélet megteremtése és a számítógépek belső programozási elvének, az ún. Neumann-elvnek a koncepciója is. (SzPG)

NYÍRI Antal nyelvész (Szentés, 1907. március 9.–Szeged, 2000. december 13.). A Mészöly Gedeonhoz és Horger Antalhoz köthető szegedi nyelvtörténeti iskola tagja, a szegedi egyetem dékánja, 1955–1977 között tanszékvezető. Főbb kutatási területei a nyelvművelés, a szófejtés, a nyelvelmékek vizsgálata, a nyelvtörténet és a tudománytörténet, de komoly szerepet vállalt a nyelvjárások kutatásában, sajátosságaik összegyűjtésében is. Neki köszönhetjük legjelentősebb korai nyelvelmékeink egyikének, a *Müncheni Kódex*nek a szövegkritikai kiadását és magyar–latin szótárát, s a magyar hang- és szótörténet számára kiemelkedő jelentőségű, *A Winkler Kódex hangtana és szótana* című munkát. (SM)

ORSZÁGH László filológus, szótáriró (Szombathely, 1907. október 25.–Budapest, 1984. január 27.). 1937-től az Eötvös Kollégium tanára, 1942-től angol irodalomtörténetet tanított a pesti bölcsészkaron, 1946–1950, illetve 1957–1969 között tanszékvezető Debrecenben. Angol és amerikai irodalomtörténettel (például *Az angol regény eredete*, *Az amerikai irodalom története*), illetve az angol–magyar kulturális kapcsolatokkal, az angol nyelvnek a magyarra gyakorolt hatásával foglalkozott (például *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben*). Óriási szerepe volt az amerikanisztika hazai fejlődésében. Angol–magyar, magyar–angol szótára ma is a legáltalánosabban használt szótár az angol tanulók, beszélők körében. Az angol kultúra és nyelv magyarországi terjesztésében vállalt

szerepéért Nagy-Britanniában több magas szintű kitüntetésben is részesült. Munkásságának fontos részét alkotja *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* kötetének főszerkesztése. (SM)

PAAR Péter báró 1582-ben hunyt el. 1538-tól volt pozsonyi **postamester**. 1558-ban átvette a magyar posták megszervezését, majd irányítását. A posta a királyi kincstár alá tartozott, ő is tőlük kapta a fizetését. A postaszolgálatot Esztergomig, majd a Vág és Nyitra mentén Lőcséig, Kassáig és Eperjesig terjesztette ki. Az 1566-os hadjáratban Kassa és Szatmár között hét tábori postát állított fel. A folytonos pénzsűkkel ellenére gyors és pontos postaszolgálatot tartott fenn, s így a magyar posta nemzetközileg is elismertté vált. Szolgálatiért 1560-ban a magyar nemesek sorába emelték. Halála után fiai irányították a postaszolgálatot. 1627-től kezdődően, mintegy száz éven át, a posta Ausztriában is a Paar-család irányításával működött. (VML)

PÁLFFY Miklós gróf hadvezér, nádor (1657–1732). Elsősorban hadvezérként ismert. Részt vett a török elleni felszabadító háborúban: 1688-ban saját költségén gyalogos ezredet állított fel, 1690-ben tábornokká léptették elő, 1693-ban Kassa parancsnoka lett, 1694-ben kinevezték Pozsony vármegye örökös főispánjának és a pozsonyi vár kapitányának. 1707-től tábornagi rangot viselt. Katonai tisztségei mellett magas udvari és közjogi méltóságokat is elnyert: az Udvari Titkos Tanács tagja (1700), főlovászmester (1711), országbíró (1713), nádor (1714–1732), a Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnöke (1723). Nádorként fontos szerepet játszott a Habsburgok nőági örökösödésének országgyűlési elfogadtatásában (1722). (VJJ)

PELLE István tornász, olimpiai bajnok (Budapest, 1907. július 26.–Buenos Aires, Argentína, 1986. március 6.). A Budapesti (Budai) Torna Egylet (BBTE) és a Budapesti Torna Club (BTC) tornásza, az 1920–1930-as évek magyar tornasportjának legsikeresebb versenyzője. Három olimpián vett részt, ezek közül a Los Angeles-i (1932) szereplése volt a legsikeresebb, amikor megnyerte a műszabadgyakorlat (talaj), a lólengés versenyt és ezüstérmes lett a korlát és az egyéni összetett versenyben, miközben további négy negyedik helyezést ért el. Ezzel máig a magyar tornasport legsikeresebb férfi olimpiikonja. 1927 és 1936 között hétszer nyerte meg Magyarország egyé-

ni összetett bajnokságát. 1930-ban világbajnok lett. Civil életében jogi diplomát szerzett és főtisztviselőként dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban. 1944-ben a front közeledtére hagyta el Magyarországot. Dél-Amerikában telepedett le, ahol artistaként dolgozott. Az argentin válogatott edzője és a testnevelési főiskola tanára. Még idős korában is lélegzetelállító kunsztokat tudott. (SzL)

PETRÓCZY István tábornok, versszerző, kurucgenerális ([?], 1657. [?]-[?], 1712. [?]). Petróczy Kata Szidónia bátyja. A gimnáziumot Eperjesen végezte, mint Thököly diákútára. 1677-től Thököly legnagyobb ezredének kapitánya, majd tábornokká nevezték ki. Thököly mellett harcolt, Törökországba is vele ment. Az 1690-es évekből maradtak fenn feleségéhez írott levelei. 1692. március 21-én szerezte a feleségének, Révay Erzsébetnek elküldött verses levelét. Az 1704-es gyulafehérvári országgyűlés után csatlakozott Rákóczihoz, akinek szintén tábornoka volt. (AA)

PETHE Ferenc mezőgazda, iskolaszervező (Büdszentmihály, 1763. március 30.–Szilágysomlyó, 1832. február 22.). A magyar nyelvű gazdasági szakirodalom egyik első művelője, neves tankönyvíró, nyelvújító. 1796-ban Bécsben megindította az első magyar nyelvű mezőgazdasági szaklapot. 1797-ben ő volt a keszthelyi Georgikon egyik szervezője, majd tanára és vezetője. 1814-től a *Nemzeti Gazda* című hetilap szerkesztője. 1827-től az első erdélyi politikai lap elindítója. Legismertebb műve a háromkötetes *Pallérozott mezei gazdaság*. (VML)

PETRIK Lajos vegyész, az agyagipar szakértője, az agyag-, üveg-, cement- és ásványfesték-ipar kutatója (Sopron, 1851. december 5.–Budapest, 1932. június 7.). A grazi műegyetemen szerzett vegyészmérnöki oklevelet 1874-ben, ezt követően az egyetemen dolgozott. 1880-ban lett Budapesten az Állami Felső Ipariskolában a kémiai technológia tanára, 1907-től az intézmény igazgatója. Az agyagipari kutatások egyik elindítója, kutatta a riolitos kőzetek agyagipari célokra való alkalmazhatóságát. Nem kis részben neki köszönhető, hogy feltárta a hollóházi riolin-kaolint. Szakkönyve jelent meg a fazekasmáizról. A turisztikai mozgalom kiemelkedő személyisége, a *Turisták Lapja* egyik szerkesztője, róla nevezték el a Tátra egyik csúcsát. Nevét Budapesten szakközépiskola őrzi. (PGy)

PRINCZ Gyula geográfus, egyetemi tanár (Molnári, 1882. január 11.–Budapest, 1973. december 31.). Professzorként tanított a pozsonyi, a pécsi, a kolozsvári, majd a szegedi tudományegyetemen. A hazai földrajztudomány egyik kiemelkedő tudású művelője, több közép-ázsiai expedíció munkájában vett részt. Kidolgozta az országdomborzat földszármazástani magyarázatát. Tankönyvet írt Magyarország és külön Budapest földrajzáról, Magyarország településformáiról, Európa természeti földrajzáról és a városföldrajzról. 1936-ban jelent meg a társszerzőkkel együtt írt *Magyar földrajz* című munkája. (VML)

RAJZ János színész (Budapest, 1907. február 13.–Budapest, 1981. július 20.). Színészcsaládban született, pályáját 17 évesen, Debrecenben kezdte. Több vidéki színtársulatnak, 1952-től pedig a Nemzeti Színháznak a tagja volt. A közönséget elsősorban remek humora, játékának őszintesége ragadta meg: ő volt a megalázott kisemberek, villamosvezetők, portások, parasztok és koldusok talán leghitelesebb megformálója (*Két féldió a pokolban*, *9-es kórterem*, *Két emelet boldogság*, *Felfelé a lejtőn*, *Isten hozta, őrnagy úr*, a Szabó család című rádiósorozat Szabó bácsija), de a császár alakjában is meg tudta ragadni az emberi esendőséget (*Különös házasság*). Legnagyobb sikerét a *Dollárpapá*val aratta. (SM)

SÁRDY János színész, operaénekes (Nagykónyi, 1907. július 27.–Budapest, 1969. március 9.). 1938–1958 között az Operaház, 1958-tól a Fővárosi Operettszínház tagja, legjelentősebb színpadi szerepei között említhetjük többek között Papagenót (Mozart: *Varázsfuvola*) és Kukorica Jancsit (Kacsóh Pongrác: *János vitéz*). A film korán felfedezte tehetségét, a kor ünnepelelt csillaga lett (*Kalotaszegi Madonna*, *Mágnás Miska*, *Déryné*); beszédének nyelvjárási íze, ragyogó, széles mosolya, erőteljes, energikus alakja és szárnyaló hangja nagyban hozzájárult az általa alakított, többnyire paraszti származású hősök és bonvivánok hiteles megformálásához. (SM)

SCHIMA A. Bandi ötvös- és iparművész, aranykoszorús mester (Orosháza, 1882.–Budapest, 1959. április 9.). Aradon tanult, majd berlini lakatosműhelyekben dolgozott, miközben az Iparművészeti Főiskolának is a hallgatója volt. 1905-ben kitűnően diplomázott. Hazatérte után egy ideig Pozsonyban oktatta

a mesterséget. Győrben érett iparművészé, ekkor teljesedett és bontakozott ki fémműves tehetsége. Számos egyházi megrendelésnek tett eleget, és ő készítette 1938-ban a győri bazilika külső bronzkapuját is. A győri nádorvárosi evangélikus templom egyetlen darabból kovácsolt feszülete a műfaj legkiválóbb alkotása. Teljes hagyatékát a győri Xantus János Múzeumnak ajándékozta. (AK)

SELYE János orvos, orvosbiológus, kémikus, egyetemi tanár (Bécs, 1907. január 26.–Montreal, Kanada, 1982. október 15.). Iskolai tanulmányait Révkomáromban kezdte, majd külföldön folytatta. 1945–1976 között a montreali egyetem kísérletes orvostudományi és sebészeti intézetében professzor, 1976-tól a stressz-kutatással foglalkozó nemzetközi intézet elnöke. 1936-ban a *Nature* című lapban közölte a *Károsító tényezőkkel előidézett szindróma* című közleményét, amelyben a stresszelmélet minden tényezőjét megtaláljuk, az azt követő évtizedekben ezt az elméletet dolgozta ki részleteiben. Megállapításait az elmúlt években részben cáfolták. (SzA)

SIDLÓ Ferenc szobrászművész, a Képzőművészeti Főiskola tanára (Budapest, 1882. január 21.–Budapest, 1954. január 11.). Bécsben, Münchenben és Rómában tanult. Egy ideig a gödöllői művésztelepen is dolgozott, az ő közreműködésével készültek a marosvásárhelyi kultúrpalota épületdíszei (*Ferenc József koronázása*), domborművei és egyéb épületplasztikái. A Horthy-korszak sokat foglalkoztatott emlékmű- és portrészobrásza volt. 1929-ben az Ernst Múzeum rendezte meg gyűjteményes kiállítását. Legismertebb alkotásai Székesfehérvárott az *István király szobor* és az 1933-ban Budapesten felállított *Danaidák kútja*. (AK)

SIMONYI József báró, huszárezredes („óbestér”) (Nagykálló, 1777. február 18.–Arad, 1832. október [?]). A napóleoni háborúk idején állt be katonának. 1802-ben hősiességéért főhadnagyként megkapta a Mária Terézia katonai érdemrendet. 1806-ban I. Ferenc osztrák, 1815-ben magyar bárói rangra emelte. Több nagy csatában kitüntette magát. Később ezredesi rangot kapott és ezredparancsnokká léptették elő. 1828-ban máig nem tisztázott okokból bevádolták. 1832-ben várfogságra ítélték. Fél évvel később a börtönben halt meg. (SI)

SOMLYÓ Zoltán [Schwartz] költő, műfordító (Alsódomború, 1882. június 22.–Budapest, 1937. január 7.). Hányatott sorsa lírájának tárgykerét, színvonalát, rendszerességét, közreadását is befolyásolta. Lírájára hatott Reviczky Gyula, Makai Emil és *A Holnap* költői, a *Nyugat* is közölte verseit, de nem fogadta körébe. „Átkozott költőként”, az egyedüllet fájdalomról, erotikával átszótt szerelemről verselt. Műfordításait nagy műgonddal készítette, többek között Baudelaire, Hofmannsthal és Maupassant műveit fordította. (HZs)

SZATMÁRI György kancellár, pécsi püspök, esztergomi érsek (Kassa, 1457 k.–Buda, 1524.). A Jagelló-kor egyik legjelentősebb mecénása. Megrendelésére készült például a pécsi székesegyház *Szalmári-tabernákuluma*, a legkorosabb itáliai példaképeket követő pécs-tettyi villa épülete vagy a reneszánsz könyvdíszítés szép példája, a Boccardino il Vecchio firenzei műhelyében készült *Esztergomi breviarium* (1510-es évek). (BO)

SZINI Gyula író (Budapest, 1876. október 9.–Budapest, 1932. május 17.). 1901-ben a *Pesti Napló*, 1902-től a *Magyar Génius*, *A Hét*, a *Figyelő*, a *Szerda*, majd 1908-tól a *Nyugat* munkatársa. Kritikai, esszéi, műfordításai is jelentősek, a „mese” *alkonya* című esszéje a modern novelláról szóló műfaj történeti gondolkodás egyik első, fontos állomása. Szépirói munkásságának csúcspontját a szecessziós-szimbolista novellák jelentették (*Trilbi*, *A sárga batár*, *A sétatálcá-erdő*). 1929-ben Baumgarten-díjat kapott. (HZs)

SZINNYEI József, ifj. nyelvész (Pozsony, 1857. május 26.–Budapest, 1943. április 14.). A kolozsvári és a budapesti egyetem tanára, 1923–1924-ben az utóbbi rektora; az *Erdélyi Múzeum* és a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztője, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. Irodalomtörténészként indult, majd a nyelvészet felé fordult érdeklődése. Sokat tett a finnugor nyelvrokonság elismertetéséért, s arra törekedett, hogy jobban megismertesse a magyarokkal a finn nyelvet és kultúrát. Neki köszönhető az első finn–magyar szótár, s a Kalevala egyes részeit is lefordította. A magyar nyelvtörténeti kutatás számára óriási jelentőségűek voltak a *Halotti Beszéd* hang- és alaktanával kapcsolatos megállapításai, a nyelvjárás-kutatók számára pedig nélkülözhetetlen forrást szolgáltatott az általa szerkesztett kétkötetes *Magyar tájszótár*. (SM)

TAKÁTS Sándor történész, piarista szerzetes, az MTA tagja (Komárom, 1860. december 7.–Budapest, 1932. december 21.). 1886-ban pappá szentelték. 1887-ben bölcsészdoktori, 1888-ban történelem–latin szakos diplomát szerzett. 1898–1903 között a magyar kormány megbízásából a bécsi Hofkammerarchiv magyar vonatkozású levéltári anyagának kiválasztását végezte. 1903-tól a képviselőház levéltárosa, 1920-tól haláláig főlevéltárosa. Fő kutatási területe a 16–17. század és 19. század első felének magyar társadalom- és művelődéstörténete volt. (SI)

TARCZY Lajos matematika- és fizikatanár, filozófus (Hetény, 1807. december 6.–Bécs, 1881. március 20.). Bécsben és Berlinben tanult, 1833-tól a pápai református főiskola neves tanára volt, nyomdájuk megalapítója. Pápan Petőfi Sándort is tanította, és egyik támogatója volt. Filozófusként Hegel első hazai képviselőjeként tartjuk számon. Az első fizikus akadémikusunk volt (levelező tag: 1838, rendes tag: 1840), több magyar nyelvű fizika tankönyv szerzője. (AI)

THÖKÖLY Sebestyén ([?], 1540 k.–Késmárk, 1607. február 3.). Thököly a kora újkori Magyarország legnagyobb társadalmi emelkedést befutó alakja: marhakereskedőből főúrrá küzdötte fel magát. Ennek hátterét a 16. század utolsó negyedében csúcspontját elérő gazdasági virágzás teremtette meg. Nagyszombatból irányította üzleteit: az Alföldről nyugatra szarvasmarhát exportált, és ipari termékeket hozott be. Óriási vagyonával 1579-ben zálogjogon megszerzett két uradalmat, 1593-ban pedig báróságot kapott. (GL)

TÓTH Péter vívó, olimpiai bajnok (Budapest, 1882. július 12.–Budapest, 1967. február 28.). A világhírű magyar kard első aranyesapatának tagja, a Magyar Athletikai Club (MAC) vívója. Kardban és tőrben összesen 16 magyar bajnoki címet szerzett. Négy alkalommal szerepelt az olimpiákon (1906, 1908, 1912 és 1928). A kardcsapat tagjaként Londonban és Stockholmban olimpiai bajnok, az athéni köztes olimpián az egyéni kardverseny bronzérmese. A magyar és a nemzetközi vívósport egyik meghatározó személyisége. Közreműködött a Nemzetközi Vívószövetség megalakításánál, versenyzői pályafutása után is bíróként és sportvezetőként szerepelt. A civil életben jogászként dolgozott. Idős korában a magyar vívósport történetével foglalkozott. (SzL)

VADAS Jenő erdőmérnök (Felsőhámor, 1857. április 2.–Budapest, 1922. július 21.), erdészeti főiskolai tanár. Előbb erdőőri szakiskolában, majd 1891-től Selmecbányán tanított erdőművelést. Ezen témájának nemzetközi hírű kutatója, szaktekintélye volt. A magyar erdészeti kísérletügy megeremtése (1898), és a szakfolyóirat (*Erdészeti Kísérletek*) elindítása (1899), szerkesztése is a nevéhez fűződik. 1915-től haláláig volt az Erdészeti Kísérleti Állomások Nemzetközi Szövetségének (INFRO) elnöke. Nevét ma díj és erdészeti középiskola őrzi. (OS)

VAJDA Pál technikatörténész, bibliográfus (Budapest, 1907. december 10.–Budapest, 1982. június 8.). Hazai és külföldi tanulmányok után, a német, francia, angol, majd (a hadifogság során megtanult) orosz nyelv ismeretében kutatta, és írásaiban bemutatta a technika magyar úttörőit, azokat az itthon vagy külföldön élő magyar személyeket, akik munkásságukkal a műszaki tudományok egyetemes fejlődéséhez járultak hozzá. Egyedülállóan gazdag bibliográfiai anyagot gyűjtött össze a magyar ered-

ményekkel, találmányokkal foglalkozó idegen nyelvű irodalomból. Harmincnál több könyve közül legismertebb az először 1943-ban, majd lényegesen kibővíve 1958-ban megjelent *Nagy magyar feltalálók*, amely 200 alkotónk 400 találmányát mutatja be, mintegy 3000 publikációs hivatkozással. A hazánkról kialakult kép valóságghűbbé formálását szolgálta a *Creative Hungarians – Magyar alkotók* (1975) című két nyelvű könyve és az 1982-ben, Knoxville-ben (USA) rendezett Energia Világkiállítás magyar pavilonja, amely jórészt az ő forgatókönyve alapján készült. (SL)

VAY Ádám Szabolcs vármegyei birtokos, **kuruc főkapitány** (Vaja, 1657. [?]-Gdańsk, 1719. január 31.). Előbb Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc híve. 1701–1702 közt Bécs-újhelyen raboskodott, Rákóczitól később udvari marsalli kinevezést kapott. Több Habsburg-ellenes röpirat és egy verses önéletrajz szerzője. 1711-ben száműzetésbe vonult, 1719-ben hunyt el Gdańskban. Hamvait 1906-ban hozták haza és temették újra Vaján. (BO)

1100 ÉVE TÖRTÉNT

A pozsonyi csata. A magyarok által 900-ban elfoglalt Pannónia visszafoglalása érdekében indított bajor hadjárat sorsát eldöntő ütközetre 907. július 4-én került sor Brezalauspurc (más változat szerint: Braslavespurch) mellett. A magyarok elsőpró győzelmével végződő csata zárta le a Kárpát-medencei magyar honfoglalás harcait. A forrásokban az ütközettel kapcsolatban említett helynév bizonyosan kapcsolatban van Pannónia utolsó Karoling katonai kormányzója (884–900), a pannóniai szláv Braszlav nevével: általános vélemény szerint Pozsonyt (ma Bratislava, Szlovákia) jelöli, más álláspont szerint inkább a magyarországi Zalavárra – Breszlav székhelyére – vonatkozik. (ZsA)

700 ÉVE TÖRTÉNT

A rákosi országos gyűlés. Az Árpád-ház kihalását (1301) követően magyar királlyá koronázott I. (Anjou) Károly (közkeletű, de téves néven: Károly Róbert) hívei által 1307. október 10-én a Pest megyei Rákoson (ma Budapest része) tartott gyűlés, mely elismerte Károlyt Magyarország törvényes királyának, és határozatokat fogadott el az uralkodói hatalom megerősítése érdekében. Az országban a tényleges hatalmat gyakorló előkelők közül a legjelentősebbek nem jelentek meg a gyűlésen, mely azonban így is kifejezésre juttatta, hogy 1301 óta jelentősen megnövekedett Károly elfogadottsága és táborá az országban. (ZsA)

475 ÉVE TÖRTÉNT

Kőszeg ostroma (1532. augusztus 10–28.). 1532-ben a török főserg – az 1529-es sikertelen kísérletből okulva – rövidebb úton, a Dunántúlon át indult Bécs elfoglalására. Az útba eső kicsiny Kőszeg vára birtokosa, Jurisics Miklós vezetésével az ellenállás mellett döntött. Az ötven fős őrség és a bemenekült több száz lakos az ostrom során hősiessen védekezve szörnyű veszteségeket szenvedett, de megakadályozta a vár elfoglalását. A törökök továbbvonultak, de Bécs ostromával már nem kísérleteztek. (GL)

Honerus János (1498–1549) 1532-ben Bázalben kiadta a *Chorographia Transylvaniae* című munkáját, amelynek két, színezett lapból álló térképe Erdélyt, illetve Magyarország keleti részét ábrázolja. Különös értéke, hogy az előbbi az **első, Erdélyről kinyomatott térkép.** Maga készítette a térképek fametszését is, amely több adatában a Lázár deák-féle 1528-as térképre épít. (TJ)

350 ÉVE TÖRTÉNT

1657-ben lépett trónra az 1655. június 27-én **magyar királlyá koronázott I. Lipót.** Apja, III. Ferdinánd (1637–1657) egyházi pályára szánta második fiát. Azonban 1654-ben váratlanul meghalt a bátyja, IV. Ferdinánd, s a 14 éves főherceg ezzel a Habsburgok dunai monarchiájának trónörököse lett. Magyarországon azzal a feltétellel választották meg Lipótot a Pozsonyba összehívott országgyűlésen, hogy „Ófelsége, megkeresvén a római birodalom fejedelmeit is, még a saját szerencsés uralkodása alatt mentse föl [az országot] a török járom alól.” III. Ferdinánd elfogadta a feltételt, Lipót esküvel megerősítette. Azután került sor a magyar díszruhába öltözött főherceg megkoronázására, aki 1705-ben bekövetkezett haláláig irányította az országot. (VJJ)

Kisdy Benedek (1598–1660) egri püspök az 1657-ben kelt jászói **alapítványával megteremtette a Kassán megnyitandó jezsuita főiskola alapját.** Ezt az alapítást I. Lipót 1660. augusztus 7-én jóváhagyta, egyben felruházta a birodalom egyetemének jogaival. Ez lett az 1635-ben alapított nagyszombati egyetemet követően a Felvidék második felsőoktatási intézménye, ahol két karon – a hittudományin és a bölcsészettudományin – hamarosan megkezdődött a képzés. Kezdetben az egyetemnek igazgatója, kancellárja, alkancellárja, két dékánja és tíz tanára volt. A két karból álló egyetemen az oktatás 1682-ben megszakadt, majd a képzést 1711-ben folytatták, s az intézmény a jezsuita rend 1773-as feloszlataáig működött, ekkor teljes oktatási személyzete mintegy 40 főből állt. (VML)

250 ÉVE TÖRTÉNT

Hadik András csapatával megsarcolja Berlint (1757. október 16.). 1757. október 10-én Hadik András lovassági tábornagy mintegy négyezer katonával az ellenséges porosz sereg háta mögé kerülve megtámadta Berlint. Okóber 16-án rövid véres harcban megfutamtította a berlini helyőrséget és bevonult a városba, 600 ezer tallér hadisarcot szabva ki annak lakóira. Az október 17-re virradó éjjel összeszedték a pénz egy részét, 75 ezer tallérról pedig váltót állítottak ki, amit később „becsületből” ki is fizettek. Hadik csapatával, fél nappal a porosz felmentő sereg megérkezése előtt, elhagyta Berlint. (SI)

1757-ben **megjelenik Debrecenben Hatvani István (1718–1786)** matematikus, orvos, po-

lihisztor alakú természettudós természetfilozófiai **kézikönyve** (*Introductio ad pirncipia philosophiae solidioris*), benne az **első hazai valószínűségszámítási, egyben statisztikai tanulmányal.** (GI)

225 ÉVE TÖRTÉNT

1782. augusztus 20-án II. József megalapította az **Institutum Geometrico-Hydro-technicumot**, amely az 1777-ben Nagyszombatból Budára áthelyezett kir. Tudományegyetem egyik karaként (Mérnöki Intézet) kezdte meg működését. Elsősorban földmérő, vízszabályozó, térképiró és armentesítő mérnököket képeztek, s az ez irányú képzésben tizenkét évvel előzték meg az 1794-ben alapított párizsi École Politechnique-t. A pest-budai intézményből kikerült legismertebb tanítványok: Beszédes József, Vedres István, Vásárhelyi Pál. A Mérnökképző Intézet 1850-ig működött, és azt a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem elődintézményeként tartjuk számon. (FL)

1782-ben kezdődött az ország területének térképezése. Az I. katonai felmérés az Osztrák Birodalom, ezen belül a történelmi Magyarország első részletes topográfiai térképezése, 1763–1785 között zajlott. A teljes Birodalom területére mintegy 3400 db, ezen belül Magyarország területére 965 db 1:28 800 méretarányú, kézíratos, színes szelvény készült el, több önálló, nem összefüggő felmérés keretében. Magyarország területének térképezésére 1782 és 1785 között került sor, ez volt a II. József-féle katonai térképezés, amely helyszíni bejáráson és mérésen alapult. A térképek eredetije a bécsi Hadilevéltár Térképtárában található, ezekről nemrégiben egy mindenki által hozzáférhető DVD kiadás is készült. (TJ)

200 ÉVE TÖRTÉNT

1807-ben megjelenik Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály munkája Magyar füvészkönyv, mely a két magyar hazában található növényeknek megismertetésére vezet, a Linné alkotmányra szerint címmel, amely mintegy háromezer Magyarországon és Erdélyben előforduló növényt dolgoz fel. Ez az **első olyan magyar nyelvű növényhatározó, amely Linné rendszere alapján készült.** A kötet közli a növények magyar népies neveit is, utóbbi értékes nyelvtörténeti forrásnak tekinthető. Diószegi 1813-ban egy orvosi füvészkönyvvel is kiegészítette a korábban sógorával írt munkát. (PGy)

A magyar vízgazdálkodás, így a társulatok életében mérőföldkő volt az **1807-es esztendő, amikor a XVII. törvénycikkkel megvetették a társulatok létrehozásának és működésének jogi alapját.** Az első társulat 1810-ben – József nádor közbenjárására – a Sárvíz vidékén alakult meg (Sárvízi Csatorna Társulat). Később erre épülhetett a közös anyagi tehervisselés, az anyagi források összefogásának további jogi szabályozása. Így az 1836-os XXXVI. törvénycikk és az 1840-es IV. törvénycikk már tartalmazza az érdekeltségre, a fizetési kötelezettségekre, valamint az állam és az érdekeltek összefogására vonatkozó főbb alapelveket. (ASzE)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1832-ben Marosvásárhelyen **megjelent latin nyelven Bolyai János híres, az abszolút geometriát tartalmazó korszakalkotó műve a tér abszolút igaz tudományáról,** amely Euklidesz XI. axiómája igaz vagy nem igaz voltától független tárgyalásban elemzi a térgeometria alapjait, s amely munka édesapja, Bolyai Farkas *Tentamen* című könyve első kötetének függelékeként látott napvilágot. Ez a 26 oldalas tanulmány minden idők egyik legjelentősebb matematikai publikációja, amely azóta világszerte elismertté tette a Bolyai nevet. (GI)

150 ÉVE TÖRTÉNT

A Röck István Gépgyára és Köleskása Malma cég működését a Helytartótanács 1857. július 31-én engedélyezte. A kőszegi Röck család Pestre települve szita- és rostakészítő mesteriségét cserélte föl a mezőgazdasági eszközök és gépek gyártására. Röck István János (1812–1882) kezdetben Vidats Jánossal együtt tevékenykedett, azután 1857-ben önálló vállalkozásba fogott. A Röck-gyárban készült Magyarországon az első mezőgazdasági felhasználású gőzlokomobil és a hozzá tartozó cséplőgép. Termékeik között később a legkorszerűbb jéggyári berendezések, nagy teljesítményű szivattyúk, hajógépek és -kazánok is szerepeltek. (EJ)

1857. augusztus 1-jén kapott gyárnoki engedélyt a Helytartótanácsból a mosoni Pabst és Krauss cég, a mai Kühne Rt. jogelőd vállalata. A német Heinrich Wilhelm von Pabstot, a hohenheimi mezőgazdasági akadémia igazgatóját 1850-ben nevezték ki az óvári Gazdasági Felsőbb Tanintézet élére. Pabst kezdeményezte a gépkísérleteket, amelyek elsősorban ekékkel, vető- és betakarító gépekkel folytak. Pabst és veje, Friedrich Krauss már 1856-ban kisebb

eszközök és gépek előállításába kezdett. Egy év múlva hivatalosan is megalakult Magyarország egyik legrégebbi mezőgazdasági gépgyára, amelynek vezetését később Kühne Ede vette át. A gyár hazai, majd nemzetközi sikerét talajművelő eszközeinek, és főként vetőgépeinek köszönhette. (EJ)

Adam Clark tervei alapján **1857-ben adták át** az 1853-tól kezdve épült, s a budai Várhegy alatt húzódó **Alagutat**. A 350 méter hosszú alagutat 1858–1859-re elkészült tojás alakú boltozat fedi. A Lánchíd felőli bejáratát klasszicista stílusban alakították ki. Az oszlopokkal tagolt homlokzat irodákat és a hídór lakását rejtje magában. A Krisztinaváros felőli torkolata eredetileg romantikus stílusban készült, de ez a II. világháborúban elpusztult. A hídvámhoz hasonlóan 1918-ig alagútvámot is kellett fizetniük az áthaladóknak. (PGy)

Markusovszky Lajos főszerkesztésében 1857-ben **megindul az Orvosi Hetilap**, amely azóta is hetente folyamatosan közli az orvosi szakma főbb híreit és a jelentősebb kutatási eredményeket, valamint folyamatosan megemlékezik a múlt jeles orvostudósairól, a maradó értékű kutatási eredményekről és számon tartja a szakma kiemelkedő évfordulóit. A folyóirat főszerkesztői neves orvosprofesszorok voltak, Markusovszkyt 1888-ban követte Hógyes Endre, 1905-től pedig Lenhossék Mihály szerkesztette a lapot, azután Vámosy Zoltán, 1945 után Trencsényi Tibor, majd Fehér János. A korai évfolyamokban jelentek meg Semmelweis Ignác azóta világhírűvé lett tanulmányai a gyermekágyi láz kóroktanáról, a két világháború közötti időszakban – sok más mellett – Szent-Györgyi Albert publikációival is találkozunk a periodikában. A legjobb publikációk szerzőit évente Markusovszky-díjban részesítik. (SzA)

1857-ben megnyílt a fiumei Tengerészeti Akadémia. Az intézményben a kereskedelmi és a haditengerészet számára képeztek tiszteket. A képzés a szorosan vett szakismeretek elsajátítása mellett a hallgatók tudományos ismereteinek elmélyítését és általános műveltségük fejlesztését is szolgálta. Ebben az évben indult Föld körüli „missziós” (bemutakozó) és tudományos gyűjtőútra a *Novara* gőzfregatt; a hajószemélyzet magyar tagjai (Gaál Béla sorhajóhadnagy, Semsey Gusztáv és Kalmár Sándor apródok) később a magyar tengerészet jeles alakjai lettek. (SL)

125 ÉVE TÖRTÉNT

Az első magyar tengerhajózási vállalat, az „Adria” Magyar Tengerhajózási Rt. alapítása. A budapesti székhelyű, Fiumében üzletigazgatósággal rendelkező vállalatot magyar állami támogatással hozták létre 1882-ben, azaz a céllal, hogy az ország tengerentúli export-import kereskedelmét függetlenítsék a külföldi közvetítő, szállító cégektől. Ez a döntés összhangban volt a fiumei kikötő fejlesztésére irányuló törekvésekkel. [Lásd a Hajnal Antal szócikket, 54. o.!] E témakört igen sok érdekes dokumentummal mutatja be a Juba Ferenc tengerészkapitány ajándékaként a komáromi múzeum részét képező Magyar Tengerészeti Gyűjtemény. (SL)

Zipernowsky Károly irányításával, a Ganz-gyár villamossági osztályának kivitelezésében **elkészült 1882-ben a budapesti Nemzeti Színház izzólámpás elektromos világítási rendszere**, önálló áramfejlesztő teplel. Ez lett a világ harmadik, villanyvilágítással ellátott színháza. Az egykori színikritikusok megállapították, hogy a színház akkori igazgatója, Paulay Ede a villanyvilágítás bevezetésével új látványhatásokat ért el irodalmi értékű szövegek, drámai költemények színrevitekor. (ASzE)

Törley József Reimsből hazatérve 1882-ben alapította meg pezsgőgyárát Budapest tözsomszédságában, Budafokon. A Bácskából (ma: Szerbia) származó Törley tehetős, gazdálkodó családban született. A grazi kereskedelmi akadémián tanult, majd Franciaországban vállalt munkát. Reimsben tanulta ki a pezsgőkészítés fortélyait. Magyarországra hazatérve Budafok ideális volt a pezsgőkészítés szempontjából: a környéken kiváló alapbort lehetett vásárolni, és a mészköbe vájt sziklapincék tökéletesen megfelelték a pezsgő készítésére és tárolására. A Törley-pezsgőt champagne-i technológiával (*méthode champenoise*) készítették, vagyis a bor erjedése során természetes módon keletkező szénsavat klasszikus, palackos erjesztéssel őrizték meg. A Törley-gyárban készült pezsgő külföldön is keresett volt. (EJ)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1907. június 9-én adták át a városligeti ún. Vajdahunyadvárat, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum új, állandó épületét. A megnyitó ünnepségen elmondott beszédében Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a múzeummal kapcsolatos elvárásokat is megfogalmazta: „A múzeum célja és hivatása mindannak

bemutatása, ami a magyar mezőgazdaságra érdekléssel és fontossággal bír, amiből a hazai mező-, kert-, szőlő- vagy erdőgazdaság megbízható és gyakorlati tanulságot meríthet.” Az Alpár Ignác tervei alapján készült román, gótikus, reneszánsz és barokk stílusú részekből álló épületegyüttes kiállításaival elsősorban a korszerű mezőgazdasági ismeretek bemutatását szolgálta. (EJ)

1907-ben adták át a Zeneakadémia szecessziós jellegű épületét, amelyet Korb Flóris és Giergl Kálmán tervei alapján építettek 1904 és 1907 között. A főhomlokzat központi motívuma Liszt Ferenc bronz ülőszobra, Strobl Alajos alkotása. A főbejárat két oldalán elnyúló frízekben Telcs Ede hat gyermekdomborműve szimbolizálja a zene fejlődését. A kapuzat két oldalán elhelyezkedő kariatidák Senyei Károly munkái. A második emeleti ablakok fölött látható, Erkel Ferencet és Robert Volkmannt ábrázoló domborművek Maróti Rintel Géza alkotásai, akárcsak az oromzat más kődíszei. (ASzE)

1907-ben jelent meg Londonban Nopcsa Ferencnek a dinoszauruszok nemzetközileg elismert szakértőjének, a paleofiziológia megalapítójának az élőlények – köztük a **repülő ősgyíkok – repüléstudása lehetséges kialakulásáról szóló, nemzetközi jelentőségű tanulmánya** *Ideas on the Origin of Flight* címmel. (SzA)

A király szentesíti A gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról szóló 1907. évi XLVI. törvénycikket. A Darányi Ignác földművelésügyi miniszter által benyújtott törvényben a cselédek és minden más jogállású gazdasági munkás lakáskörülményének javítását kívánták elérni. A törvényhozás – fölismerve a mezőgazdasági munkások önerőből való lakásépítésének a reménytelenségét – állami tehervállalás révén igyekezett a törvényhatóságokat (megyéket, törvényhatósági jogú városokat), a községeket munkáslakások építésére bírni. A cselédlakásokról szóló törvény nyomán 1910-ig több mint háromezer önálló cselédlakás épült. Az állami kedvezmények megadásakor előnyben részesítették a kivándorlás által különösen sújtott vidékeket. (EJ)

75 ÉVE TÖRTÉNT

1932. szeptember 12. Elindult az első, menetrendszerű vonat az első hazai, Kandó Kálmán tervei szerint villamosított (Budapest–Hegyeshalom) vasútvonalon. Az új konstrukciójú villamos mozdonyokat ugyan-

csak Kandó tervezte – ő a gépészeti és a villamos tervezéshez is kiválóan értett. Kandó Kálmán zseniális, korát évtizeddel megelőző egyik találmánya, felismerése az volt, hogy a vasúti rendszer az 50 Hz-es váltakozó áramú országos hálózatról táplálható. (SL)

1932-ben Dulovits Jenő és Tóth Miklós kísérletezte a **„DUTO” elnevezésű fényképezési előtét-lencsét**, amely az ellenfényes fényképezés, az ún. „magyar stílus” kialakítását eredményezte, és olyan népszerű lett, hogy már 1934-ben külön pályázatot írtak ki az ezzel készült fotókra. Azóta az egész világon elterjed, napjainkig gyártják. (ASzE)

Az 1920-as évek végén Szent-Györgyi Albert ismeretlen anyagot talált a mellékvesében. Megállapította összetételét (C₆H₈O₆), és hexuronsavnak nevezte el (1928). Szegeden olyan növényi forrást keresett, melyből nagyobb mennyiségben lehet kivonni hexuronsavat. Erre a célra a szegedi paradicsompaprika kiválóan megfelelt: 10 liter présnedvből 6,5 gramm hexuronsavat állítottak elő. 1932-ben Szent-Györgyi – és tőle függetlenül J. Tillmans – a hexuronsavat azonosította a C-vitaminnal. Javaslataira a hexuronsavat a skorbut elleni hatásra utalva aszkorbinsavnak nevezték el. 1932. március 26-án az *Orvosi Hetilapban* volt a **világ elsőként először nyomtatásban olvasható, hogy az azonosítás sikerült, „a hexuronsav nem más, mint a vitamin-C”.** Szegeden a paprikából kiinduló C-vitamin-gyártás módszerét is kidolgozták. (Kapronczay K.)

50 ÉVE TÖRTÉNT

1957. május 1-jén **hivatalosan megkezdte működését a Magyar Televízió.** Ekkor a cambridge-i PYE cégtől vásárolt első és egyetlen közvetítő kocsival, négy kamerával s szuperortikon rendszerrel működő mikrohullámú adóval közvetítették a budapesti Hősök teréről a politikai nagygyűlést és Kádár János beszédét. (ASzE)

Magyari Endre postamérnök sikeres rádiómegfigyeléssel követi mind (az 1957. október 4-én fellőtt első műhold) a Szputnyik-1, mind a Szputnyik-2 repülését. Magyari Endre a hazai rádiózás klasszikus alakja, a kezdetektől egyik szakmai irányítója az adóhálózat és a stúdiók létrehozásának. Példája mutatja, hogy szakembereink java a hazai körülmények között is képes volt lépést tartani a nemzetközi fejlődéssel. (SL)

A Nemzeti Évfordulók Titkársága

A Nemzeti Évfordulók Titkársága 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységeként alakult meg. Jelenleg az oktatási és kulturális tárca háttérintézményében, a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézetben gondozza nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. A titkárság létrehozásával biztosított az évfordulóknak rejtlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonosságát.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg, 2005-ben pedig egyik legkiválóbb költőnk, József Attila ünnepeltük születésének centenáriuma alkalmából. A 2006-os Bartók-jubileum programkínálatát számos koncert, közművelődési és tudományos program alkotta. A megemlékezések tartalmasságáról és sokszínűségéről a tömegtájékoztatási eszközök útján is értesülhetett az ország. A 2007-es évben ünnepeljük Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát és Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját.

A nemzeti évfordulókhöz kapcsolódó szervezési, koordinációs feladatokat a Nemzeti Évfordulók Titkársága látja el. A titkárság tevékenységi körébe tartozik az évfordulókkal kapcsolatos pályázatok lebonyolítása, az érintett tárcák, önkormányzatok és társadalmi szervezetek adott emlékévvvel kapcsolatos tevékenységének koordinációja, illetve az évfordulók népszerűsítése.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Nemzeti Évfordulók Titkársága által indított sorozat negyedik része, amely évente bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek aktuális hazai évfordulóit. Rövid kitekintés keretében ismertetjük az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit is. Elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és

civil szervezeteknek kívánunk ily módon tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum. A kiadványban kizárólag a jubileumi évfordulók szerepelnek.

A titkárság a hazai és nemzetközi évfordulókkal kapcsolatos aktuális hírekről, programokról honlapján és hírlevelén keresztül nyújt tájékoztatást.

A Nemzeti Évfordulók Titkársága elérhető:

www.emlekev.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 186

Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu

Kitekintés

Válogatás az UNESCO 2007. évi ajánlásaiból

BELORUSSZIA

200 éve született Napoleon Orda (1807–1883) **zongorista, zeneszerző, amatőr festő.** A Pinskhez közeli Worocewiczében (ma: Belorusszia), elszegényedett nemesi családban született 1807. február 11-én. Középiskoláit Świsloczban végezte, azután 1823-tól matematikát hallgatott a wilnoi egyetemen. Részt vett a cári Oroszországgal szembeni felkelésben, bátorságáért kitüntették. A felkelés leverése után el kellett hagynia a szülőföldjét. Végül 1833-ban átmenetileg Párizsban települt le, ahol a lengyel emigráció egyik kulcsembere lett. Barátságot kötött Frederic Chopinnel és Liszt Ferencel, akiktől zongorázni tanult. Festészettel is foglalkozott. Később amnesztiát kapott.

Sokat utazott, bejárta például Franciaországot, Angliát, Skóciát, Hollandiát, Olaszországot, Svájcot, Spanyolországot, Portugáliát, és természetesen az akkor Oroszország fennhatósága alatt lévő lengyel, belorusz és ukrán vidéket. Rengeteg vízfestményt, szépiarajzot készített szülőföldjéről. Művei fontos dokumentumai az azóta elpusztult építészeti emlékeknek. Napoleon Orda 1883. április 26-án hunyt el Varsóban.

BULGÁRIA

100 éve született Emilijan Sztanev (Veliko Tirnovo, 1907.–Szófia, 1979.) **bolgár író.** Írói pályája megkezdése előtt képzőművészeti, majd pénzügyi és kereskedelmi tanulmányokat folytatott. Vidéki kishivatalnokként maga is tapasztalta a kispolgári élet szürkeségét, amely első írásainak témája lett. Nagyregénye, az *Ivan Kondarav* már a második világháború után született. Szívesen ágyazta kora problémáit történelmi környezetbe, mint például a *Szibin herceg legendája* (magyarul: 1973) című regényében. Magyarul is olvashatók még elbeszélései (*Tiltott kert*, 1960) és kisregényei (*Baracktolvaj*, 1972).

Könyveiben a nemzeti történelemmel, a Balkán történetével, vallási kérdésekkel, illetve a jó és a rossz harcának örök témájával foglalkozott.

FRANCIAORSZÁG

300 éve született Georges Louis Leclerc de Buffon (Montbard, 1707.–Párizs, 1778.) **francia természettudós.** Tagjává választotta a francia akadémia (Académie Française) és a Royal Society. A királyi park és múzeum (Jardin royal des plantes) felügyelője, a francia Tudományos

Akadémia kincstárnoka volt. A francia felvilágosodás nagy alakjai közül Denis Diderot és Jean Le Rond d'Alembert mondhatta barátjának. Buffon sokoldalú tudományos tevékenységet fejtett ki, és több területen maradandót alkotott. Érdeklődött a földtörténet, a növényélettan, a matematika, a csillagászat iránt. Kémiai és fizikai kísérleteket végzett. Monumentális, „Az általános és részletes természetrajz” című munkájában (*Histoire naturelle, générale et particulière*) korának természetrajzi ismeretanyagát igyekezett rendszerbe foglalni. Az ötven kötetre tervezett sorozat legtöbb vitát kiváltó darabja „A természet korszakai” (*Époques de la nature*, 1778) címet viselte. Tőle származik a világszerte használt mondás: „A stílus maga az ember” (*Le style c'est l'homme même*). Természettudományos munkásságával kiemelkedőt alkotott: elsőként írta le a földtörténetet korszakok sorozataként, hozzájárult az őslénytan fejlődéséhez és fölvetette annak gondolatát is, hogy a bolygók a Nap és egy üstökös összekötözéséből keletkeztek.

LENGYELORSZÁG

150 éve született a lengyel származású angol író, Joseph Conrad (Bergyicsev, 1857.–Bishopsbourne, 1924.). A kiváló regényíró, novellista eredeti neve Teodor Józef Konrad Korzeniowski volt. A ma Ukrajnához tartozó Bergyicsevben, lengyel nemesi családban született. Szüleit korán elveszítette. Az árván maradt fiúról nagybátyja gondoskodott. A kalandvágyó fiatalember francia, majd angol hajókon utazta be a világtengereket. Nevét megváltoztatva fölvette az angol állampolgárságot. Megnősült, és a szigetországi Ashordban telepedett le.

Első regénye *A félvér* (1895) címet viselte, de az átütő közönségsikert csak az 1913-ban megjelent *Véletlen* című műve jelentette. Írásaiban visszatérő téma a tengeri utazásai során szerzett kalandos élmények sora, például *A Narcissus négyere* és a *Lord Jim* című regény. Munkáinak másik vonulata az emberi természet, az emberi lélek rejtelmeinek vizsgálata (*A sötétség mélyén*, *Nostromo*). Joseph Conrad munkássága nagy hatást gyakorolt a következő írónemzedékre.

OLASZORSZÁG

400 éve mutatták be Claudio Monteverdi első operáját, az Orfeót. Monteverdi 1567-ben született az itáliai Cremonában. Tehetsége már ifjú

korában megmutatkozott: egyházi zenét és madrigálokat komponált. A mantovai hercegi udvarban kora számos híres zeneszerzőjével ismerkedett meg. 1602-ben udvari karnagy lett, később Velencébe hívták, hogy vezesse a Szent Márk-székesegyház zenekarát és énekkarát. Munkássága Szent Márk városában bontakozott ki.

Monteverdi számos egyházzenei művet komponált. Madrigáljaiban újszerű zenei eszközöket alkalmazott, és a zene és a szavak egységének a megteremtésére törekedett. Első operája, az *Orfeo* nagy sikert aratott, és messze földön ismertté tette a nevét. Zenéjével tökéletesen kifejezte a különböző jellemű szereplők érzelmi állapotát, egyéniségét. Az operatörténet az *Odüsszeusz hazatérése* és a *Poppea megkoronázása* című operáit az első modern zenedrámáknak tartja. Claudio Monteverdi 1643. november 29-án halt meg. Földi maradványai a velencei Frari-templomban nyugszanak. Monteverdi életműve a világörökség részét képezi.

300 éve született Carlo Goldoni (Velence, 1707.–Párizs, 1793.). Már ifjú emberként megbabonázta a színház világa: tanulmányait odahagyva vándorszínésznek állt. Apja akaratából később beiratkozott a paviai egyetemre, ahol jogi diplomát szerzett. Az ügyvédi munka nem keltette föl az érdeklődését, színműrással próbálkozott. A vígjátékok mellett tragédiákat, operalibrettókat is írt. Darabjaiban feszes történetvezetésre, a tréfas jelenetek kiszámíthatatlanságára törekedett. Vígjátékaiban a commedia dell'arte maszkos figurái helyett egyénített és rögzített szövegű szereplők léptek a közönség elé. Mindezzel hozzájárult a modern, a polgári vígjáték megteremtéséhez. Számos színdarabot, köztük másfél száz vígjátékot írt. Goldoni Itáliából 1762-ben Franciaországba költözött. Párizsban a Comédie-Italienne társulatot igazgatta. Vígjátékait olasz és francia nyelven írta. Később nyelvtanár lett a francia királyi család leányai mellett Versailles-ban. Élettörténetét maga írta meg emlékirataiban.

OROSZORSZÁG

250 éve alapították a Szentpétervári Művészeti Akadémiát. A művészetpártoló Ivan Suvalov 1757-ben alapította intézményt befogadó épület megtervezésére Nagy Katalin cárnő adott megbízást. Az akadémia első rektorává Alexander F. Kokorinot nevezte ki. A grandiózus, neoklasszicista stílusú épületegyüttes – a Téli Palotával szemben, a Néva tulsó oldalán – 1764 és 1789 között Jean-Baptiste Vallin de la Mothe és A. Kokorinov tervei alapján építettek föl. (Elnevezése a történelem viharai szerint

változott: Orosz Művészeti Akadémia, Szovjet Művészeti Akadémia, Ilja Repin Szentpétervári Festészeti, Szobrászati és Építészeti Akadémiai Intézet.) A legjobb tanulókat külföldre küldték, hogy tanulmányozhassák az ókori képzőművészeti alkotásokat, az itáliai és a francia reneszánsz műveket. Saját gyűjteményüket is folyamatosan gazdagították.

ROMÁNIA

50 éve halt meg Constantin Brancusi [Brín-cuși] román szobrászművész (Hobița, 1876.–Párizs, 1957.). A szegény parasztsaládból származó Brancusi fafaragó tehetségével tűnt ki kortársai közül. Craiovában járt képző- és iparművészeti iskolába, majd fölvételt nyert a bukaresti képzőművészeti főiskolára. A francia avantgárd, elsősorban Auguste Rodin művészte vonzotta Nyugat-Európába: először Münchenbe, aztán 1904-ben Párizsba utazott, és az École des Beaux-Arts-ban csiszolta tovább szobrásztudását. A párizsi Szalonban először 1906-ban állított ki. A Montparnasse-on volt a műterme, és többek között Amedeo Modigliani barátságát élvezte. Rodin hatásától fokozatosan megszabadulva alakította ki saját művészi arculatát: a román népművészetben gyökeredző, egyszerűsége, letisztultságra törekvő, geometrikus formavilágát. Műveit a világ számos országában bemutatták, így például Romániában és az Amerikai Egyesült Államokban is. Kiállításai voltak a New York-i Brummer Galériában, a Guggenheim Múzeumban. Szobrait a párizsi Modern Művészetek Múzeumára (Musée d'Art Moderne) hagyta.

SPANYOLORSZÁG

100 éve, 1907-ben alapították meg a Junta para ampliación de estudios e investigaciones científicas [The Committee for the Promotion of Studies and Scientific Research] nevű szervezetet, amely Bizottság a felsőoktatást és a tudományos kutatást támogatja. Ösztöndíjakkal támogatja a hallgatók, az oktatók és a kutatók képzését, továbbképzését és tudományos tevékenységét. A Bizottság lehetőséget ad, hogy oktatási, tudományos és kulturális kapcsolat teremthetődjön Európa és a latin-amerikai országok között.

SZLOVÁKIA

100 éve született Ladislav Hanus szlovák filozófus (Liptovský Mikuláš [Liptószentmiklós], 1907. február 26.–Ružomberok, 1994. március 4.). A katolikus filozófus börtönbüntetést szenvedett hite és nézetei miatt, amelyet a katolicizmus és a humanizmus táplált. Eszméi hatással vannak a kortárs lelki és intellektuális életre, illetve a felsőoktatásra is.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. Főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc. Bp., 1982–.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rácz Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István és Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp., 2003–.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Móra László–Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szóke Béla, Pénzes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.
- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. Szekszárd, 1996–.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)

- A technika krónikája.* Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia.* Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004.* Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon.* Főszerk. Markó László. Bp., 2001–.
- Új magyar irodalmi lexikon.* 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók.* Bp., 1958.
- Világhíres magyarok.* Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története.* Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Abonyi Iván</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Berlász Melinda</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Bubryák Orsolya</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Császtrvay Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Csukovits Enikő</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Dalos Anna</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Füstös László</i>	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gergely András</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Glück László</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Halász Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Jankovics István</i>	ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem
<i>Kecskeméti Gábor</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Kincses Károly</i>	fotótörténész
<i>Kováts László</i>	Magyar Autóklub
<i>Oroszi Sándor</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Paczolay Gyula</i>	Gábor Dénes Főiskola
<i>Pálosfalvi Tamás</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Priszter Szaniszló,</i>	az ELTE Botanikus kertjének ny. igazgatója
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szabó Lajos</i>	Magyar Testnevelési és Sportmúzeum
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szabó T. Attila</i>	Biológiai Adtábazis Laboratórium, Balatonfüred
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem
<i>Szarka László</i>	MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Tardy János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Tarján Gábor</i>	Magyar Képzőművészeti Egyetem
<i>Thimár Attila</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Ujváry Gábor</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Varga J. János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Vargha Domokosné</i>	MTA Konkoly Thege Miklós Csillagászati Kutatóintézet
<i>Zsoltos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Battthyány Lajos gróf</i>	5
<i>Kodály Zoltán</i>	
<i>I. Apafi Mihály</i>	15
<i>Ámos Imre</i>	16
<i>Árpád-házi Szent Erzsébet</i>	17
<i>Barényi Béla</i>	18
<i>Dsida Jenő</i>	19
<i>Esterházy János gróf</i>	20
<i>Esterházy Miklós gróf</i>	21
<i>Fényes Elek</i>	22
<i>Ferencsik János</i>	23
<i>Fuchs Jenő</i>	24
<i>Gothard Jenő</i>	25
<i>Gulácsy Lajos</i>	26
<i>Gyöngyösi Gergely</i>	27
<i>Hollósy Simon</i>	28
<i>Horváth Keresztély János</i>	29
<i>Hunyadi János</i>	30
<i>Kálmán Imre</i>	31
<i>Kemény János</i>	32
<i>Kitaibel Pál</i>	33
<i>Klebelsberg Kuno gróf</i>	34
<i>Kollonich Lipót gróf</i>	35
<i>Lendvay Márton</i>	36
<i>Mányoki Ádám</i>	37
<i>Mechwart András</i>	38
<i>Mélius Juhász Péter</i>	39
<i>Nadányi János</i>	40
<i>Petzval József</i>	41
<i>Podmaniczky Frigyes báró</i>	42
<i>Révai Miklós</i>	43
<i>Szarvas Gábor</i>	44
<i>Vámbery Ármin</i>	45
<i>Veress Ferenc</i>	46
<i>Veress Sándor</i>	47
<i>Versegly Ferenc</i>	48
További évfordulók	49
Nemzeti Évfordulók Titkársága	65
Kitekintés	66
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írások szerzői	70

Kiadja a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet

Felelős kiadó: Dér Dezső

Telefonszám: (+36 1) 38 15 186

Faxszám: (+36 1) 38 15 193

E-mail cím: emlekev@bbi.hu

Honlap: www.emlekev.hu

Korrektor: Eperjessy László

Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.

Nyomdai munkák: Novoprint Rt.

Felelős vezető: Dávid Ferenc vezérigazgató

HU ISSN 1785-6167
HU ISBN 963 87210 5 7